



Vrije Universiteit Brussel

Dani Brutyn

87101

Faculteit Recht en Criminologie

Master Criminologische Wetenschappen



De betrokkenheid van België in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA.

The complicity of Belgium under the ‘renditions’ and secret detention program of the CIA.

Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van Master in de Criminologische Wetenschappen

Promotor Prof. Dr. TUBEX Hilde
Co - Promotor Prof. Dr. DE HERT Paul
Academiejaar 2010-2011



Samenvatting

Trefwoorden: [Extraordinary Renditions, C.I.A- vluchten, Belgische overheid, Inlichtingen- en veiligheidsdiensten, mensenrechtenschendingen, ‘War on Terror’]

In deze Masterproef wordt de betrokkenheid van België in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA besproken. In het bijzonder de verplichtingen die de Belgische regering heeft volgens het nationale en internationale recht, alsook de acties die België ondernam als reactie op de aantijgingen van een mogelijke betrokkenheid.

Het gebruik van ‘renditions’ is niet nieuw. De Verenigde Staten hanteren deze praktijk sinds de jaren 80. Initieel bracht men verdachten over naar de VS zodat ze daar terecht zouden kunnen worden. De ‘renditions’- praktijk onderging echter drastische veranderingen sinds de aanslagen van 9/11. Vandaag worden ‘extraordinary renditions’ gebruikt om mogelijke terreurverdachten te ontvoeren en illegaal vast te houden in geheime detentiecentra. De verdachten worden geheel uit het wettelijke kader gehaald. Het gebruik van harde ondervragingstechnieken en foltering wordt niet geschuwd. De VS is ervan overtuigd dat het via deze methoden de noodzakelijke inlichtingen omtrent terroristische activiteiten kan inwinnen. Vandaag bestaat er geen allesomvattende definitie van ‘extraordinary renditions’. Er is geen enkel juridisch instrument dat de praktijk in zijn totaliteit verbiedt. In onder andere het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en het VN- verdrag tegen foltering zijn er wel elementen aanwezig die bepaalde aspecten van de ‘extraordinary renditions’- praktijk verbieden. Belangrijk in dit verband is de verplichting een volledig en onafhankelijk onderzoek in te stellen indien men kan aannemen dat er zich mensenrechtenschendingen voordoen op het eigen grondgebied.

De Belgische regering ontkende elke betrokkenheid bij het systeem tot op het moment dat Rapporteur Fava in zijn onderzoek van het Europees Parlement, melding maakte van vier mogelijke CIA- vluchten op het Belgische grondgebied. Deze vluchten werden vervolgens nagetrokken door de Staatsveiligheid, die geen bezwarende elementen vond.

In België kreeg het Vast Comité I de opdracht uit te zoeken over welke informatie de Belgische inlichtingendiensten beschikten met betrekking tot het eventuele gebruik van België door de CIA. Uit het onderzoek blijkt dat de inlichtingendiensten een gebrek aan belangstelling toonden voor het probleem. Het onderzoek resulteert in een bevoegdheidsdiscussie. Geen van de betrokken diensten meende over informatie te beschikken. De begeleidingscommissie van het Comité I kan noch bevestigen, noch ontkennen dat er vluchten zijn geweest. Verder onderzoek is noodzakelijk.

Abstract

Trefwoorden: [Extraordinary Renditions, CIA- flights, Belgian Government, Intelligence and security services, human rights violations, ‘War on Terror’]

This Master Thesis focuses on the role of Belgium in the ‘renditions’ and secret detention program of the CIA, in particular on the obligations of the Belgian government under national and international law, and the response and actions taken by the government concerning the allegations of a possible complicity in the program.

Since the Reagan Administration, the United States has been using extraordinary renditions. Primarily, they were used to bring criminals to the United States, so they could be tried. Since the 9/11 attacks, the practice of rendition changed. These renditions take place outside any treaty or legal framework. Over the past few years, the use of extraordinary renditions significantly increased under the ‘renditions’ and secret detention program of the CIA. After addressing the difficulties concerning the definition of ‘extraordinary renditions’, we discuss the international and national law applicable to extraordinary rendition, including the obligations under the European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the UN Convention on Torture. Important in this context is the obligation to criminalize the complicity in torture and the obligation to fully investigate any allegation on torture.

In his report of 2007, Rapporteur Fava of the European Parliament concludes that four secret CIA-flights landed on Belgian airports. Until then, the Belgian government had always said there were no elements suggesting possible involvement in the CIA- program. After several discussions in the Belgian Chamber of Representatives and the Senate, the Parliamentary Survey Committee of the Standing Committee for Supervision of Intelligence and Security Services asked for an inquiry to establish which information the Belgian Intelligence Services had about the eventual use of Belgium by the CIA. According to the inquiry, there was a lack of interest from the services involved. Furthermore, Belgium has a problem of transparency and intelligence sharing with the parties involved. The investigation did not reveal any hard evidence. Further inquiries are necessary.

Citaten

“The body of information gathered makes it unlikely that European states were completely unaware of what was happening, in the context of the fight against international terrorism, in some of their airports, in their airspace or at American bases located on their territory. Insofar as they did not know, they did not want to know. It is inconceivable that certain operations conducted by American services could have taken place without the active participation, or at least the collusion, of national intelligence services. If this were the case, one would be justified in seriously questioning the effectiveness, and therefore the legitimacy, of such services. The main concern of some governments was clearly to avoid disturbing their relationships with the United States, a crucial partner and ally. Other governments apparently work on the assumption that any information learned via their intelligence services is not supposed to be known.”¹

Dick Marty, Rapporteur of the Committee on Legal Affairs and Human Rights
of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe

¹ COUNCIL OF EUROPE, “Report on alleged secret detentions and unlawful inter- state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 47.

“From the very beginnings of the ‘war on terror’ advocated by the United States, European governments could not ignore its true nature; all the members and partners of NATO signed up to the same ‘permissive’ – not to say illegal – terms that allowed CIA operations to permeate throughout the European continent and beyond; all knew that CIA practices for the detention, transfer and treatment of terrorist suspects left open considerable scope for abuses and unlawful measures; yet all remained silent and kept the operations, the practices, their agreements and their participation secret.”²

Dick Marty, Rapporteur of the Committee on Legal Affairs and Human Rights
of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe

² COUNCIL OF EUROPE, “Secret detentions and illegal transfers of detainees involving Council of Europe member states: second report” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 11 juni 2007, Doc. 11302 rev., 12.

Voorwoord

Met deze Masterproef sluit ik mijn opleiding Criminologische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel af. Het waren vier onvergetelijke jaren waarin ik vrienden voor het leven heb gemaakt en mijn kritische blik op de wereld heb verruimd.

Het maken van deze Masterproef was niet altijd even eenvoudig. Gelukkig stond ik er niet alleen voor. Daarom wil graag enkele mensen bedanken.

Allereerst wil ik graag mijn promotor, Professor Tubex, en mijn co- promotor, Professor De Hert, bedanken voor het begeleiden van mijn Masterproef, voor hun interesse in het onderwerp en het beantwoorden van mijn vragen.

Daarnaast wil ik mijn ouders, grootouders en zusje graag bedanken voor hun steun en aanmoediging.

Lijst van gebruikte afkortingen

ADIV	Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid van de Krijgsmacht
BOM	Bijzondere Opsporingsmethoden
BIM	Bijzondere Inlichtingenmethoden
BS	Belgisch Staatsblad
CIA	<i>Central Intelligence Agency</i>
CIV	College voor Inlichtingen en Veiligheid
Comité I	Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
ER	Extraordinary Renditions
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden
IVBPR	Internationaal Verdrag voor de Burgerlijke en Politieke Rechten
FBI	<i>Federal Bureau of Investigation</i>
FGP	Federale Gerechtelijke Politie
FOD	Federale Overheidsdienst
MCIV	Ministerieel Comité voor Inlichting en Veiligheid
NAVO	Noord- Atlantische Verdragsorganisatie
UVRM	Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens
VN	Verenigde Naties

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	II
Abstract.....	III
Citaten.....	IV
Voorwoord.....	VI
Lijst van gebruikte afkortingen.....	VII
DEEL I: INLEIDING EN METHODOLOGIE.....	1
1. Algemene Inleiding.....	2
2. Probleemformulering en doelstelling.....	5
3. Onderzoeksopzet – methodologie.....	9
3.1. Evaluatie onderzoeksmethode.....	11
DEEL II: HET ‘RENDITIONS’- EN GEHEIME DETENTIEPROGRAMMA VAN DE CIA..	12
1. Inleiding.....	13
2. Contextualisering.....	14
2.1. Historiek.....	14
2.2. Periode voor 9/11.....	14
2.3. Periode na 9/11.....	16
2.4. The New Paradigm of Terrorism.....	19
2.5. De omvang van het programma.....	19
2.6. Obama Administration. Change has come ?.....	20
3. Europa.....	22
3.1. Betrokkenheid van Europese lidstaten.....	23
3.2. Onderzoeken op Europees niveau.....	24
4. ‘Extraordinary Renditions’.....	26
4.1. Definitie.....	27
5. Conclusie.....	29
DEEL III: HET WETTELIJK KADER.....	30
1. Inleiding.....	31

2. Wetgeving op internationaal en Europees niveau.....	32
2.1. Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (1948).....	32
2.2. Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (1950).....	33
2.3. Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (1966).....	34
2.4. Internationaal Verdrag tegen Foltering en andere Wrede, Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (1984).....	36
2.5. Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen (2006).....	37
2.6. De Conventies van Genève (1949).....	39
2.7. Artikelen inzake Staatsaansprakelijkheid (2001).....	40
2.8. Resolutie 1566 van de VN- Veiligheidsraad (2004).....	41
2.9. Resolutie 1507 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (2006).....	42
2.10. Resolutie van het Europees Parlement (2009).....	42
3. Principes internationale luchtvaart.....	43
3.1. Conventie van Chicago (1944).....	43
3.2. Verdrag van Tokio (1963).....	44
4. Wetgeving op nationaal niveau.....	45
4.1. Belgisch Strafwetboek.....	45
5. Conclusie.....	47
DEEL IV: BELGIË – PARTNER IN CRIME?.....	49
1. Inleiding.....	50
2. Overzicht van onthullingen in de pers.....	51
3. Politieke reactie.....	54
3.1. De Kamer van Volksvertegenwoordigers.....	54
3.2. De Senaat.....	55
3.3. Tussenconclusie.....	56
4. Europa.....	57
4.1. Artikel 52 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden.....	57

4.2. Onderzoek Raad van Europa door Rapporteur Dick Marty	59
4.3. Onderzoek Europees Parlement en de Tijdelijke Commissie voor het verondersteld gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen door Rapporteur Fava	60
4.4. Reactie hierop vanuit Belgische Senaat	61
5. Senatoriële Begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten.....	63
5.1. Onderzoek door het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten	64
5.2. Toezichtsonderzoek van het Vast Comité I	65
5.3. Bespreking toezichtsonderzoek door de Begeleidingscommissie.....	66
5.4. Aanvullend onderzoek van het Vast Comité I	67
5.5. Bespreking aanvullend toezichtsonderzoek door de Begeleidingscommissie	70
6. De storm in België is gaan liggen.	72
DEEL V: DISCUSSIE EN CONCLUSIES.....	75
1. Discussie – kritische reflectie	76
2. Algemene conclusie	78
DEEL VI: BIBLIOGRAFIE EN BIJLAGEN	80
1. Bibliografie.....	81
1.1. Wetgeving	81
1.1.1. Verenigde Naties.....	81
1.1.2. Europa	82
1.1.3. Belgische wetgeving	82
1.1.4. U.S. Law	83
1.2. Rechtspraak.....	83
1.3. Parlementaire documenten	83
1.4. Literatuur	85
1.4.1. Monografieën	85
1.4.2. Verzamelwerken	86
1.4.3. Tijdschriftartikelen.....	86

1.4.4.Rapporten.....	87
1.4.4.1.UN en EU.....	87
1.4.4.2.Mensenrechtenorganisaties.....	88
1.4.5.Jaarverslagen.....	89
1.5.Krantenartikels.....	89
1.6.Nieuwsmedia.....	90
1.7.Internetbronnen.....	91
1.8.Andere.....	93
2. Bijlagen.....	94

D EEL I:

INLEIDING EN METHODOLOGIE

“If you want a serious interrogation, you send a prisoner to Jordan. If you want them to be tortured, you send them to Syria. If you want someone to disappear – never to see them again – you send them to Egypt.”³

Robert Bear, voormalig CIA- agent

³ Voormalig CIA- agent Robert Bear in een interview door de Britse journalist Stephen Grey in S. GREY, "America's Gulag", *The New Statesman*, 17 mei 2004, <http://www.newstatesman.com/200405170016> (geconsulteerd op 30 november 2010, 17u25).

1. Algemene Inleiding

De aanslagen van 11 september 2001 zorgden voor een complete ommekeer in ons terrorismebeleid. De regering Bush nam ingrijpende maatregelen in de zogenaamde ‘War on Terror’. *Vermoedelijke* daders werden opgesloten in ‘Black Sites’, geheime detentiecentra van de CIA. Sommige verdachten zaten in Amerikaanse hechtenis, anderen werden in het geheim overgebracht naar het buitenland,⁴ met als hoofddoel zo veel mogelijk informatie uit deze personen te halen. Deze praktijken zijn beter gekend als ‘extraordinary renditions’. In de literatuur spreekt men ook simpelweg over ‘renditions’.⁵

Vandaag krijgt dit verhaal een nieuwe dimensie met de dood van Osama Bin Laden, het hoofd van de terreurgroep Al- Qaeda. Hij werd gedood tijdens een operatie van Amerikaanse ‘special forces’ in Pakistan. Ondervragers van de CIA in geheime gevangenissen in Polen en Roemenië, zouden de eerste informatie hebben kunnen leveren over de verblijfplaats van Bin Laden. Hij zou bijgevolg gevonden zijn dankzij informatie, verkregen via harde ondervragingstechnieken.⁶ Dit heropent het debat over het CIA- programma en het gebruik van deze ondervragingstechnieken.

Hoewel de Amerikaanse overheid en veiligheidsdiensten het systeem van gedwongen verdwijningen, ‘extraordinary renditions’ en geheime gevangenissen hebben bedacht, zou dit programma onmogelijk zijn geweest zonder de medewerking van regeringen en veiligheidsdiensten van over de hele wereld. In 2005 berichtten de eerste media en mensenrechtenorganisaties dan ook over CIA- vluchten en ‘Black Sites’ op het Europese grondgebied. De Verenigde Staten, in het bijzonder het *Central Intelligence Agency* (CIA), en verschillende overheden wereldwijd, werden ervan beschuldigd betrokken te zijn bij de illegale praktijk van ‘extraordinary renditions’, geheime detentie en foltering.⁷

Het Europees Parlement, de Raad van Europa en enkele individuele regeringen stelden onderzoeken in en bevestigden de medeplichtigheid van verschillende lidstaten van de Europese Unie.⁸ Ook onze Belgische regering bleef niet onbesproken.

⁴ In de literatuur spreekt men vaak over ‘*third countries*’

⁵ L. N. SADAT, “Extraordinary Rendition, Torture, and other nightmares from the War on Terror”, *The George Washington Law Review*, 2007, 1201.

⁶ DE STANDAARD, “Ondervragingen in geheime gevangenissen aan basis opsporing Bin Laden”, *De Standaard Online*, 2 mei 2011, http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20110502_146 (geconsulteerd op 6 mei 2011, 15u).

⁷ HUMANS RIGHTS WATCH, ““Empty Promises:” Diplomatic Assurances No Safeguard against Torture”, New York, HRW, 2004, <http://www.hrw.org/reports/2004/un0404/>, 3 (geconsulteerd op 16 maart 2011, 14u).

⁸ COUNCIL OF EUROPE, “Explanatory Memorandum on alleged secret detentions and unlawful inter- state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 47.

Ik heb vorig jaar met veel plezier stage gelopen bij Amnesty International. Ik koos voor Amnesty omwille van mijn persoonlijke interesse voor de diverse problematieken rond mensenrechten en schreef mijn stageverslag over dit onderwerp. Ik besprak toen een aspect van de “Counter Terror with Justice” campagne van Amnesty, namelijk de problematiek rond de Europese betrokkenheid bij het ‘renditions’- en illegale detentieprogramma van de CIA, tegenover de reële overheidshouding en wetgeving die vandaag in Europa bestaat. Vanuit de kennis die ik vorig jaar heb opgedaan omtrent het thema, heb ik besloten me verder te verdiepen in het onderwerp en er mijn Masterproef over te schrijven. Het lijkt het me erg interessant om de Belgische situatie verder te bestuderen.

Ik doe dit onderzoek om wetenschappelijke en persoonlijke redenen. Als studente criminologie is het een enorm interessante problematiek. Niet alleen omwille van het onrechtvaardige en extrajudiciële karakter van deze praktijk, maar ook omwille van de reactie van de Europese lidstaten en andere sociale instanties op deze mensenrechtenschendingen. Daarnaast doe ik het ook uit persoonlijke interesse, met een zekere portie verontwaardiging.

Ik ben er van overtuigd dat er binnen de criminologie plaats is om onderwerpen als deze te bestuderen en kritisch te analyseren. Criminologie is meer dan alleen gevangenis, justitie en politie. Volgens Hudson en Walters heeft de criminologie bewezen dat het nieuwe thema’s en problemen zoals criminaliteit door de overheid en de criminalisering van migratie en diversiteit kan bestuderen en analyseren. Criminologen die zich met deze problematieken bezighouden, hebben de criminologie niet ‘verlaten’. Ze hebben zeker wel de grenzen van de criminologie ‘overschreden’, zoals Maureen Cain stelt. Sommige criminologen, zoals Stan Cohen, stellen dat ze gestopt zijn met criminologie en overgestapt zijn naar mensenrechten.⁹ Ik ga echter akkoord met Hudson en Walters. Het is niet de focus van de studie criminologie die verlaten is, het disciplinaire kader is verruimd.¹⁰

Mijn Masterproef bestaat uit vijf delen. In het inleidende gedeelte komt de probleemstelling en het opzet van het onderzoek aan bod. In deel twee behandel ik de praktijk van ‘extraordinary renditions’ binnen het CIA- programma en schets ik het gebruik ervan doorheen de afgelopen decennia. Ten slotte bespreek ik de verschillende definities die over ‘extraordinary renditions’ terug te vinden zijn in de literatuur.

⁹ B. HUDSON en R. WALTERS, “Introduction - criminology and the war on terror”, *British Journal of Criminology* 2009, 604.

¹⁰ D. BRUTYN, “De rol van Europa in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA volgens Amnesty International”, onuitg. Stageverslag Criminologische wetenschappen, 2010, 5.

In het derde deel koppel ik het fenomeen ‘extraordinary renditions’ terug aan onze internationale wetgeving en mensenrechtenverdragen. Ik duid aan welke artikels van toepassing zijn op deze praktijk en bespreek de mogelijke zwaktes van dit kader en het buitenwettelijke (extrajudiciële) karakter van ‘extraordinary renditions’. In functie van mijn aandacht voor de Belgische situatie, bespreek ik vervolgens welke elementen van deze praktijk terug te koppelen zijn aan onze nationale wetgeving.

In deel vier van mijn Masterproef bekijk ik de problematiek rond de mogelijke Belgische betrokkenheid bij de zogenaamde ‘CIA- vluchten’ binnen het ‘renditions’- en illegale detentieprogramma van de CIA. Ik analyseer de reële overheidshouding die vandaag in België en Europa bestaat en bespreek de verschillende handelingen en onderzoeken van de Belgische overheden omtrent deze problematiek. Tot slot koppel ik terug aan de Belgische verplichting om mensenrechten te respecteren en schendingen te voorkomen, om in het laatste deel tot een algemeen besluit te komen.

Hoewel het CIA- programma uit verschillende, onderling verweven luiken bestaat, richt ik mij in deze Masterproef voornamelijk op één luik van het CIA- programma, de ‘extraordinary renditions’, de zogenaamde ‘CIA- vluchten’ die mogelijk over het Belgische luchtruim hebben gevlogen of die gebruik hebben gemaakt van onze luchthavens, om terrorismeverdachten te kunnen vervoeren. Ik heb in de literatuur en in persartikelen geen aanwijzingen kunnen vinden dat er ook in België geheime detentiecentra zouden zijn of dat mensen in het geheim zouden zijn vastgehouden. Om deze reden ga ik niet verder in op dit aspect.

Met deze Masterproef hoop ik bij te dragen aan de publieke kennis en het bewustzijn omtrent het debat over ‘extraordinary renditions’ of buitengewone uitleveringen en de mogelijke betrokkenheid van Belgische diensten en overheden bij deze praktijk.

2. Probleemformulering en doelstelling

Sinds de aanslagen van 11 september 2001, staan veiligheid en internationaal terrorisme bovenaan elke politieke agenda. De boodschap van President George W. Bush was duidelijk: “*Either you are with us, or you are with the terrorists*”.¹¹

In de naam van de veiligheid werden oorlogen in Afghanistan en Irak begonnen, Guantánamo Bay en andere geheime detentiecentra opgericht en een systeem van ‘extraordinary renditions’ opgestart: personen worden, buiten elke wetgeving om, uitgeleverd van het ene naar het andere land, waarna ze worden ondervraagd met methodes die alle gerechtelijke en administratieve verplichtingen omzeilen.¹² Ook diverse andere landen keurden strengere anti- terrorisme wetgeving goed en namen maatregelen die de politie- en inlichtingendiensten steeds ruimere bevoegdheden gaven. Zo kent België sinds 6 januari 2003 een wet op de bijzondere opsporingsmethoden.¹³ In 2010 volgde de al even omstreden wet op de bijzondere inlichtingenmethoden.¹⁴ Deze wetten voorzien in methoden die een grotere inbreuk op de privacy inhouden. Of deze wetten het evenwicht tussen veiligheid en de vrijheden van de burger respecteren, staat ter discussie.

In 2005 maakten diverse media en mensenrechtenorganisaties bekend dat ook Europa meewerkte aan het ‘renditions’- en het illegale detentieprogramma van de CIA.¹⁵ Uit diverse getuigenissen blijkt dat mensen werden ontvoerd en vastgehouden in illegale detentiecentra op Europees grondgebied, zonder toegang tot een advocaat, volgens een strikt incommunicado regime en zonder officieel in beschuldiging gesteld te worden.

¹¹ G.W. BUSH, “Freedom at War with Fear”, Washington D.C., Office of the Press Secretary, 20 september 2001, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (geconsulteerd op 30 april 2010, 11u).

¹² AMNESTY INTERNATIONAL, “United States of America: Below the radar: Secret flights to torture and „disappearance””, Londen, Amnesty International Publications, 2006, 2.

¹³ Wet van 6 januari 2003 betreffende de bijzondere opsporingsmethoden en enige andere onderzoeksmethoden. *BS* 12 mei 2003, 25351.

¹⁴ Wet van 4 februari 2010 betreffende de methoden voor het verzamelen van gegevens door de inlichtingen en veiligheidsdiensten, *BS* 10 maart 2010, 14915.

¹⁵ D. PRIEST, “CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons”, *The Washington Post*, 2 november 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/11/01/AR2005110101644.html> (geconsulteerd op 28 September 2010, 17u30); HUMAN RIGHTS WATCH, “Human Rights Watch Statement on U.S. Secret Detention Facilities in Europe”, 7 november 2005, <http://hrw.org/english/docs/2005/11/07/usintl1995.htm> (geconsulteerd op 2 september 2010, 18u).

De Raad van Europa reageerde op deze beschuldigingen en Dick Marty werd door de Commissie voor Justitie en Mensenrechten aangeduid als rapporteur om een onderzoek te starten naar de betrokkenheid van Europese lidstaten bij dit ‘renditions’- en illegale detentieprogramma van de CIA.¹⁶

In 2006 verklaarde Marty dat “het onwaarschijnlijk was dat bepaalde Amerikaanse operaties konden plaatsvinden zonder de actieve deelname, of tenminste geheime verstandhouding, van de Europese nationale inlichtingendiensten.”¹⁷

Vorig jaar liep ik stage bij Amnesty International Vlaanderen en schreef ik mijn stageverslag over de rol van Europa in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA. In deze Masterproef baken ik de problematiek verder af en richt ik me enkel op België. Onderzoeken van het Europees Parlement lieten België immers niet onbesproken en het lijkt mij heel interessant om onder de loep te nemen of België deze mensenrechtenschendingen mee mogelijk heeft gemaakt en in hoeverre België haar verantwoordelijkheid hiervoor heeft opgenomen.

Na verschillende parlementaire vragen, startte de Belgische regering een onderzoek op. Het Comité I werd begin december 2005 met een toezichtonderzoek belast, maar kon niet met zekerheid stellen dat er door de CIA gecharterde vliegtuigen die betrokken waren bij ‘extraordinary renditions’, op een Belgische luchthaven zouden zijn geland.¹⁸ Toch legde niet iedereen zich neer bij deze conclusie. Tijdens de bespreking van zijn rapport in 2006 sprak senator Hugo Vandenberghe, zonder harde bewijzen, over minstens zes CIA- vluchten over het Belgische grondgebied. Volgens het rapport zouden de Belgische inlichtingendiensten daarenboven weinig interesse hebben gehad voor de CIA- vluchten en hebben ze het Comité I en het parlement voorgelogen.¹⁹

Koen Dassen, voormalig administrateur- generaal van de Staatsveiligheid verklaarde dat hij de CIA zijn gang liet gaan omdat de politieke overheden de Verenigde Staten niet als een directe bedreiging voor België zien.”²⁰ De Verenigde Staten worden als een bondgenoot beschouwd, en daarom worden hun acties niet meteen als mogelijk verdacht beoordeeld.

¹⁶ COUNCIL OF EUROPE, *CIA above the law? Secret detentions and unlawful interstate transfers of detainees in Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008, 24.

¹⁷ COUNCIL OF EUROPE, “Explanatory Memorandum on alleged secret detentions and unlawful inter- state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 47.

¹⁸ VAST COMITÉ VAN TOEZICHT OP INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN, “Activiteitenverslag 2006”, Antwerpen – Oxford, *Intersentia*, 2007, 37.

¹⁹ J. DE WIT, “Staatsveiligheid vond geen CIA-vluchten in België”, *Gazet van Antwerpen*, 5 juli 2006, <http://al.gva.be/dekrant/experts/johndewit/staatsveiligheid-vond-geen-cia-vluchten-in-belgie.aspx> (geconsulteerd op 11 november 2010, 15u).

²⁰ J. STEVENS, “Amerika besteedt het folteren uit aan schurkenstaten”, *Knack*, 6 juni 2007, 98 – 103.

Mijn algemene probleemstelling luidt: "In welke mate is België mee verantwoordelijk voor schendingen van rechten van gedetineerden die werden vastgehouden in het kader van het 'renditions'- en het geheime detentieprogramma van de CIA?"

Ik zou graag antwoorden vinden op de volgende vragen:

1. "Is België mee betrokken bij deze mensenrechtenschendende praktijk van het 'renditions'- en illegale detentieprogramma van de CIA?" "En zo ja, hoe? Welke mensenrechten werden er door België geschonden?" "Waren de beleidsverantwoordelijken en/of inlichtingendiensten op de hoogte van operaties van buitenlandse diensten op het Belgische grondgebied?"

Ik licht hierbij de verplichtingen van België onder de internationale mensenrechten toe en plaats de 'extraordinary renditions'- praktijk binnen een nationaal en internationaal wettelijk kader. Hierbij licht ik ook het programma van de CIA toe en bespreek de problematiek omtrent de definiëring van het begrip 'extraordinary rendition'.

2. "In hoeverre heeft België haar verantwoordelijkheid opgenomen en onderzoeken gestart naar de mogelijk eigen betrokkenheid binnen dit 'renditions'- en illegale detentieprogramma van de CIA?"

Hierbij wil ik onder andere bekijken welke organen werden belast met een onderzoek en welke conclusies er werden getrokken.

Dit onderzoek is zowel wetenschappelijk als maatschappelijk relevant. Enerzijds kan ik de kennis over de (mensen)rechtenschendingen van deze gevangenen vergroten. Door me toe te leggen op de Belgische situatie, kan ik een overzicht geven van de juridische mechanismen die de Belgische wetgeving voorziet om deze praktijken onmogelijk te maken. Dankzij deze vergaarde kennis zou onze wetgeving geëvalueerd kunnen worden, zouden verantwoordelijken gesanctioneerd kunnen worden en misbruiken in de toekomst vermeden kunnen worden door een beter juridisch kader en betere controlemiddelen te ontwikkelen alsook betere overlegmogelijkheden aan te bieden.

Anderzijds leunt deze problematiek dicht aan bij discussie die vandaag bestaat omtrent het evenwicht tussen veiligheid en vrijheid van de burger. We leven vandaag immers in een maatschappij waarin de overheid zich steeds meer in de persoonlijke levenssfeer van de burger bevindt. Is het aanvaardbaar dat rechten van anderen drastisch worden geschonden in naam van de algemene veiligheid? Is het mogelijk dat een land als België anno 21^{ste} eeuw meewerkt aan het folteren van gevangenen? Is het mogelijk dat de internationale wetgeving op zo'n grote schaal omzeild wordt? Welke gevolgen heeft dit voor onze samenleving?

Ik wil met mijn onderzoek graag een bijdrage leveren aan de wetenschap. Mijn onderzoek zal beschrijvend en verkennend zijn. Ik schrijf mijn Masterproef vanuit een wetenschappelijke nieuwsgierigheid en wil me verdiepen in de complexiteit van het probleem om zo een beter inzicht te krijgen in de materie. Ik doe dus kwalitatief onderzoek. Ik wil een antwoord vinden op mijn onderzoeksvragen door middel van een diepgaande documentenanalyse.

3. Onderzoeksopzet – methodologie

Deze Masterproef is het sluitstuk van mijn opleiding tot criminologe aan de Vrije Universiteit Brussel. Met het schrijven van een Masterproef, toon je als student dat je in staat bent om aan de hand van tijdens de opleiding aangereikte kennis en inzichten, een wetenschappelijk onderzoek te schrijven. Mijn Masterproef heeft dus een wetenschappelijke doelstelling.

Bij de keuze van het onderzoeksopzet wordt meteen de haalbaarheid van het onderzoek in rekening gebracht: hoeveel tijd heb ik? Hoeveel tijd en geld kan ik vrijmaken? Het was dus belangrijk doestellingen voorop te zetten die ik kon realiseren.

Ik heb mijn onderzoeksmethode vooral gekozen in functie van de tijd die ik had om mijn werk tot een goed einde te brengen. Ik speelde ook met de gedachte om mensen met kennis van zaken te contacteren, zoals advocaten, senatoren en journalisten, om zo bijkomende informatie te verzamelen. Wegens tijdsgebrek bleek dit echter niet mogelijk. Het grootste deel van mijn budget ging uit naar papier- en kopieerkosten. Mijn keuze voor een documentenanalyse berust dus voornamelijk op praktische redenen.

Ik zal voor dit werk gebruik maken van open bronnen zoals documenten en rapporten van de Belgische overheid, de Belgische inlichtingen- en veiligheidsdiensten en diens controleorganen. Ook rapporten van de Europese Unie en andere internationale organen, publicaties van non-gouvernementele organisaties (zoals Amnesty International, de Liga van de Mensenrechten, HRW,..) en persberichten, zullen een grote bron van informatie zijn. Om te kunnen antwoorden op mijn onderzoeksvragen, heb ik een groot aantal documenten geanalyseerd: interne en openbare documenten en rapporten van niet-gouvernementele organisaties als Amnesty International en Human Rights Watch, alsook de verslagen van Belgische en Europese instellingen en andere internationale organisaties of commissies (bijvoorbeeld het Vast Comité I en de begeleidingscommissie, de Raad van Europa en het Europees Parlement en de Commissie voor de Mensenrechten van de Verenigde Naties). Deze documenten zijn vaak het resultaat van getuigenissen van slachtoffers en interviews met (geheime) contacten. Daarenboven hebben deze organisaties en instellingen vaak toegang tot geheime informatie. Dit maakt hun bijdrage van cruciaal belang om een beter inzicht te krijgen in deze internationale cover- up. Daarnaast spelen journalisten in deze thematiek ook een belangrijke rol. Zij hebben het mogelijk gemaakt om deze harde feiten aan het licht te brengen en de omvang van dit mondiale systeem van geheime detentie en illegale transfers van terreurverdachten bloot te leggen.

Als zoekstrategie koos ik ervoor om te vertrekken vanuit de Amnesty- rapporten en de informatie van mijn stage die ik reeds ter beschikking had. Vanuit die literatuurlijsten heb ik verder informatie verzameld: verslagen, verklaringen, krantenartikels, rapporten enz. Voor tijdschriftartikels heb ik verschillende databanken zoals de ADB - catalogus en Web of Science geraadpleegd. Ook via Google en Google Scholar vond ik informatie, vooral krantenartikels, Amerikaanse literatuur en wetgeving. Daarnaast heb ik de websites van het Europese Parlement en de Europese Raad geconsulteerd alsook de website van het *Central Intelligence Agency*. Voor informatie over België kon ik terecht op de website van de Belgische Senaat en de Kamer van Volksvertegenwoordigers, evenals op de website van het Vast Comité I, de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid van de Krijgsmacht en de Staatsveiligheid.

Met dit kwalitatief onderzoek wil ik een beter inzicht krijgen in de complexiteit van het probleem. Het gebruik van kwantitatieve informatie kan ondersteunend zijn, maar zal gezien de gevoeligheid en het geheime karakter van het onderwerp, waarschijnlijk niet betrouwbaar of niet volledig zijn. Wanneer ik cijfers voorleg in mijn Masterproef zal ik deze kritisch benaderen en zullen deze vooral illustratief zijn.

Mijn onderzoek kent uiteraard ook enkele beperkingen en is niet exhaustief. Het is een eerste verkennend onderzoek naar de problematiek. Daarnaast blijven de vele harde feiten over het gebruik van deze 'extraordinary renditions' en andere praktijken zorgvuldig verborgen. Grondige en uitgebreide onderzoeken door onze overheid en Europese instellingen zijn essentieel om de waarheid over mogelijke mensenrechtenschendingen te onthullen. Alleen wanneer de informatie beschikbaar is, kunnen we (met eventuele wetenschappelijke bijdragen) een manier vinden om deze misbruiken te stoppen en de verantwoordelijken te vervolgen.

Uitgebreid onderzoek, bestaande uit interviews met belanghebbenden, is essentieel om inzicht te krijgen in deze kwestie. Informatie vinden over dit onderwerp is zeker niet eenvoudig. Geen enkele lidstaat wil graag toegeven dat het grove mensenrechtenschendingen heeft begaan of toegelaten, en vele documenten en rapporten zijn geclassificeerd en blijven dan ook geheim voor het grote publiek. Zonder gehele eerlijkheid en openheid van de autoriteiten zal een diepgaand onderzoek naar deze materie onmogelijk blijven. Deze geheimhouding houdt gevaar in en stelt de internationale rechtsorde in vraag. Met dit onderzoek wil ik een eerste aanzet geven en aantonen hoe belangrijk het is dat deze problematiek grondig onderzocht wordt. Het niet naleven van internationale mensenrechten wordt volgens diezelfde verdragen gesanctioneerd. Enkel door open kaart te spelen, kan men de verantwoordelijken voor deze mensenrechtenschendingen in beschuldiging stellen en berechten.

3.1. Evaluatie onderzoeksmethode

Ik ben over het algemeen tevreden over mijn onderzoek. Het was voor mezelf een zeer leerrijk proces. Een werk van deze omvang schrijven is net een stap verder dan de andere werken die we de afgelopen jaren in het kader van onze opleiding schreven. Uiteraard kan ik achteraf enkele opmerkingen formuleren.

Tijdens het schrijven van mijn Masterproef heb ik meerdere malen het gevoel gehad dat ik het overzicht kwijt was. Het is moeilijk om tijdens het onderzoeksproces de rode draad vast te houden. Er is veel informatie voorhanden. Moest ik mijn Masterproef opnieuw kunnen schrijven zou ik mijn literatuur op een meer systematische manier proberen te verzamelen en te analyseren.

Ik heb steeds mijn gebruikte informatie gecontroleerd met andere bronnen. Het gaat hier immers om het naar buiten brengen van geheime informatie, die niet altijd goed te verifiëren is. Ik koos er echter bewust voor om alleen open bronnen te gebruiken, in functie van mijn tijd en ook omdat de 'extraordinary renditions'- praktijk op vlak van transparantie vanuit de overheden een groot probleem is: geen enkele lidstaat staat te trappelen om te erkennen dat het fouten heeft begaan. Dit was ook zo voor België.

Had ik meer tijd, dan zou ik mijn onderzoek graag aangevuld hebben met interviews met Belgische politici en mensen met kennis van zaken, zoals journalisten en advocaten, om zo meer informatie te verzamelen.

Ik denk dat mijn onderzoek een mooie start is naar verder criminologisch onderzoek omtrent 'extraordinary renditions'. Door mij verder te verdiepen in de materie, is mijn interesse voor het onderwerp enkel toegenomen.

D EEL II:

HET 'RENDITIONS'- EN GEHEIME DETENTIEPROGRAMMA VAN DE CIA

“I want to be absolutely clear with our people, and the world: The United States does not torture.

It's against our laws, and it's against our values. I have not authorized it

– and I will not authorize it.”²¹

- George W. Bush

²¹ THE WHITE HOUSE, “President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists”, 6 september 2006, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html> (geconsulteerd op 17 april 2011, 17u).

1. Inleiding

Dick Marty, Rapporteur voor de Commissie voor Justitie en Mensenrechten van de Raad van Europa en verantwoordelijke voor het onderzoek naar de mogelijke Europese betrokkenheid bij het programma, beschreef het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA in 2006 als “*a clandestine “spider’s web” of disappearances, secret detentions and unlawful inter-state transfers, progressively woven by the United States, and often encompassing countries notorious for their use of torture. Hundreds of persons have become entrapped in this web, in some cases merely suspected of sympathizing with a presumed terrorist organization. The “spider’s web” has been spun out with the collaboration or tolerance of many countries, including several Council of Europe member States. This co-operation, which took place in secret and without any democratic legitimacy, has spawned a system that is utterly incompatible with the fundamental principles of the Council of Europe. The key elements of this “spider’s web” have notably included: a world-wide network of secret detentions on CIA “black sites” and in military or naval installations; the CIA’s program of “renditions”, under which terrorist suspects are flown between States on civilian aircraft, outside of the scope of any legal protections, often to be handed over to States who customarily resort to degrading treatment and torture; and the use of military airbases and aircraft to transport detainees as human cargo to Guantanamo Bay in Cuba or to other detention centers.*”²² Dit programma kreeg vorm onder de regering Bush en is actueel, ondanks kritiek vanuit Europa, nog steeds actief.

In het kader van deze Masterproef wordt het ‘renditions’- luik van het CIA- programma nader bestudeerd. Wanneer ik mensen vertel over het onderwerp van mijn Masterproef, vragen ze vaak om verduidelijking. Ze willen weten wat die ‘renditions’ nu precies zijn. Omdat men de termen ‘extraordinary renditions’ en ‘renditions’ door elkaar gebruikt, zorgt dat meestal voor onduidelijkheid. Hoewel de praktijk al jaren wordt toegepast, is er in de literatuur geen eenduidige, officiële definitie terug te vinden. In dit deel hoop ik een helder beeld te schetsen van deze ‘extraordinary renditions’. Ik zal een zo volledig mogelijk overzicht geven van het gebruik van ‘extraordinary renditions’ doorheen de jaren, hoe het fenomeen vandaag deel uitmaakt van een CIA- programma en hoe men deze praktijk tracht te definiëren.

²² COUNCIL OF EUROPE, “Alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers of detainees involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 2. Een visualisatie van dit *spider’s web* kan u terugvinden in bijlage 1.

2. Contextualisering

2.1. Historiek

Hoewel het gebruik van ‘extraordinary renditions’ pas de laatste jaren onder de aandacht is gekomen, werden gelijkaardige praktijken al lang voor de aanslagen van 11 september 2001 toegepast door de Verenigde Staten. De Amerikaanse staatssecretaris Condoleezza Rice verklaarde op 5 december 2005 dat de Verenigde Staten en andere landen wereldwijd al decennia lang ‘renditions’ gebruiken om terrorismeverdachten over te brengen van het land waar ze werden opgepakt naar hun thuisland of naar andere landen waar ze “ondervraagd, vastgehouden of vervolgd kunnen worden”.²³

2.2. Periode voor 9/11

Vanaf midden jaren 80, toen het *Counter- Terrorism Center* van de CIA werd opgericht, zou men al ‘renditions to justice’ gebruikt hebben om terrorismeverdachten op te kunnen pakken en over te brengen naar de Verenigde Staten voor vervolging.²⁴ ‘Rendition to justice’ werd door President Ronald Reagan in 1986 via de *National Security Decision Directive 207* goedgekeurd.²⁵ Hoewel verschillende bronnen dit bevestigen, is het deel in dit *Directive* betreffende ‘renditions’ echter niet gepubliceerd.²⁶ Volgens Findlay ondervond de Amerikaanse overheid vaak moeilijkheden om jurisdictie te verkrijgen over vermeende terroristen. Enerzijds omdat de Verenigde Staten geen geldige uitleveringsverdragen hadden met die landen die het vaakst onderdak boden aan terroristen, maar anderzijds ook omdat deze landen soms beweerden dat de verdachten niet in aanmerking kwamen voor uitlevering, omdat hun misdrijven werden bestempeld als politieke misdrijven.²⁷ Deze daden zijn van oudsher uitgesloten van de uitleveringsverdragen. Volgens Satterthwaite kwam de ‘rendition to justice’- praktijk voort uit deze frustraties.²⁸

²³ TIMES ONLINE, “‘Renditions save lives’: Condoleezza Rice’s full statement”, 5 december 2005, *The Times Online*, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/us_and_americas/article745995.ece (geconsulteerd op 15 maart 2011, 18u15).

²⁴ M. BADER en B. DE JONG, “Extraordinary Rendition. Een omstrepen wapen in terrorismebestrijding”, *International Spectator*, 2006, 14.

²⁵ National Security Decision Directive no. 207: The National Program for Combating Terrorism, 20 januari 1986 en <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-207.htm> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 17u).

²⁶ B. WOODWARD, *Bush at War*, New York, Simon & Schuster, 2002, 76; M. SATTERTHWAITE, “The U.S. Program of Extraordinary Rendition and secret detention: past and future” in ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, (27) 28.

²⁷ M. SATTERTHWAITE, “The U.S. Program of Extraordinary Rendition and secret detention: past and future” in ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, (27) 29.

²⁸ *Ibid.*, (27) 29.

Verder stelt zij dat, hoewel er ook over deze vroege ‘renditions’ getuigenissen over mishandeling tijdens de ontvoering of het verhoor bestaan, het nooit de bedoeling van dit programma was om gevangenen te folteren of hen wreed, onmenselijk of vernederend te behandelen.²⁹ Het was niet de bedoeling om hen in het geheim over te leveren aan andere landen, zoals we dit in de recente ‘renditions’ praktijk wel terugvinden. Eenmaal in de Verenigde Staten, zouden de verdachten worden behandeld zoals elke andere gedetineerde, in afwachting van hun proces.

De praktijk werd verder gezet tijdens de jaren '90. President George H.W. Bush liet specifieke procedures voor uitleveringen toe via de *National Security Directive 77*.³⁰ President Bill Clinton aanvaardde de praktijk in navolging van Reagan en Bush. In 1995 vaardigde hij de *Presidential Decision Directive 39* uit, met de bedoeling terreurverdachten die gezocht werden voor inbreuken op de Amerikaanse wetgeving over te brengen naar de Verenigde Staten, om hen zo effectiever te kunnen vervolgen.³¹ Dit *Directive* voorzag ook een clausule zodat de terugkeer, indien nodig, kon worden uitgevoerd zonder medeweten of medewerking van de regering van het land waar de verdachte zich op dat moment bevond.³² Hoewel de informatie erg schaars is, kunnen we ervan uitgaan dat de praktijk steeds beter georganiseerd en uitgevoerd werd. In 1997 richtte de *CIA Counterterrorism Unit* zijn eigen *Renditions Branch* op.³³ Volgens Human Rights Watch was de case van Tal'at Fu'ad Qassim in 1995 de eerste ‘rendition’ waarbij de Amerikaanse overheid iemand naar een ander, ‘derde’ land, berucht om het gebruik van foltering, liet overbrengen.³⁴

In 2002 verklaarde voormalig CIA- directeur George Tenet in een getuigenis voor het *Joint Committee Inquiry into Terrorist Attacks Against the United States*, dat er voor 9/11 zo'n 70 ‘renditions to justice’ afgehandeld werden door de CIA, vaak in samenwerking met de FBI.³⁵ In april 2004 sprak hij tijdens een verhoor voor de 9/11 Commissie echter over meer dan 80 ‘renditions’.³⁶

²⁹ Ibid., (27) 30.

³⁰ FEDERATION OF AMERICAN SCIENTISTS, “National Security Directives (NSD) Bush Administration 1989-1993. No. 77 (1986)”, <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsd/index.html> (geconsulteerd op 25 maart 2011, 15u15).

³¹ Presidential Decision Directives No. 39: U.S. Policy on Counterterrorism, 21 juni 1995 en <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd39.htm> (geconsulteerd op 15 maart 2011, 18u).

³² Ibid.

³³ THE NATIONAL COMMISSION ON TERRORIST ATTACKS UPON THE UNITED STATES, “The 9/11 Commission Report”, New York – Londen, W.W. Norton & Company Ltd., 22 juli 2004, <http://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf>, 276 (geconsulteerd op 16 maart 2011, 13u).

³⁴ HUMAN RIGHTS WATCH, “Black Hole - The Fate of Islamists Rendered to Egypt”, New York, HRW, 2005, <http://www.hrw.org/en/reports/2005/05/09/black-hole>, 20 (geconsulteerd op 17 maart 2011, 14u).

³⁵ CIA, “Written Statement of Director of Central Intelligence George Tenet, before Joint Committee Inquiry into Terrorist Attacks Against the United States”, 17 oktober 2002, https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2002/dci_testimony_10172002.html (geconsulteerd op 16 maart 2011, 12u).

³⁶ THE WASHINGTON POST, “Transcript: Wednesday's 9/11 Commission Hearings”, 24 maart 2004, *The Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A20349-2004Mar24.html> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 13u30).

Academici Bader en de Jong, citeren in hun artikel “Extraordinary Rendition. Een omstrede wapen in terrorismebestrijding”, een voormalige CIA- medewerker Melissa Boyle, die getuigt dat de verschillende ‘rendition operations’ die in de jaren ’90 werden uitgevoerd door de CIA, het vooral gemunt hadden op terroristen, drugshandelaars en enkele voortvluchtige buitenlandse overheidsfunctionarissen. Deze operaties waren echter niet altijd succesvol.³⁷

Het gebruik van ‘renditions’ in de strijd tegen het terrorisme is dus niets nieuw. Zowel Reagan, H.W. Bush als Clinton gaven toestemming tot het gebruik ervan. Tot 9/11 werden deze operaties relatief in de schaduw uitgevoerd. Na de aanslagen van 11 september 2001, groeide deze methode echter uit tot een van de belangrijkste pijlers van het Amerikaanse antiterrorismebeleid van de regering Bush om informatie en inlichtingen te verkrijgen.

2.3.Periode na 9/11

In september 2001 verklaarden de Verenigde Staten van Amerika, naar aanleiding van de aanslagen van 11 september op het World Trade Center en het Pentagon door de terreurgroep Al- Qaeda, de oorlog aan het terrorisme. Er stierven die dag zo’n 2975 mensen van meer dan 70 verschillende nationaliteiten.³⁸ Uit solidariteit met de Verenigde Staten verklaarden de NAVO- lidstaten artikel 5 van het Noord- Atlantisch Verdrag van toepassing. Zo werden de aanslagen op de VS geïnterpreteerd als een oorlogsverklaring aan het ganse NAVO-bondgenootschap.³⁹ De ‘War on Terror’ leidde wereldwijd tot het nemen van drastische maatregelen in naam van de nationale veiligheid. Over het al dan niet legale karakter van die maatregelen bestaat al jaren discussie.

Voor het *Central Intelligence Agency* werd een speciale rol weggelegd in de strijd tegen het terrorisme. Het *Memorandum of Notification* dat President George W. Bush tekende op 17 september 2001, liet de CIA toe om terrorismeverdachten te arresteren, vast te houden en te ondervragen.⁴⁰ De Bush administratie liet ook buitenlandse geheime gevangenissen, de zogenaamde ‘Black Sites’ toe, waar de CIA verdachten kon naartoe sturen voor harde ondervragingen die niet toegelaten zijn in de Verenigde Staten.⁴¹

³⁷ M. BADER en B. DE JONG, “Extraordinary Rendition. Een omstrede wapen in terrorismebestrijding”, *International Spectator*, 2006, 14.

³⁸ CBSNEWS US, “Official 9/11 Death Toll Climbs By One”, 10 juli 2008, *CBSNEWS US*, <http://www.cbsnews.com/stories/2008/07/10/national/main4250100.shtml> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 14u).

³⁹ NATO, “Statement to the Press on the North Atlantic Council Decision On Implementation Of Article 5 of the Washington Treaty following the 11 September Attacks against the United States”, 4 oktober 2001, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_19009.htm (geconsulteerd op 30 april 2010, 14u).

⁴⁰ D. JOHNSTON, “At a Secret Interrogation, Dispute Flared Over Tactics”, *The New York Times*, 10 september 2006, <http://www.nytimes.com/2006/09/10/washington/10detain.html?pagewanted=1& r=1>, 2 (geconsulteerd op 30 april 2010, 11u15).

⁴¹ B. WOODWARD, *Bush at War*, New York, Simon & Schuster, 2002, 146.

Dit *memorandum* gaf geen specifieke richtlijnen voor ondervragingen. Eind 2001, werden er niettemin lijsten opgesteld van agressieve ondervragingstechnieken die konden worden gebruikt tegen terreurverdachten.⁴² Het *Joint Task Force Memorandum* van 11 oktober 2002, voorzag de inlichtingendiensten ten slotte van drie ‘categorieën’ van toegelaten ondervragingstechnieken, waaronder het fel bekritiseerde *waterboarden*.⁴³ Voormalig directeur van de CIA George Tenet zei hierover in het Congres: “*It might be better sometimes for suspects to remain in the hands of foreign authorities, who might be able to use more aggressive interrogation techniques.*”⁴⁴

Deze *memoranda* geven aan dat de Bush Administration expliciet toestemming gaf voor methoden, die verboden zijn door de internationale wetgeving. Ze achtte het opportuun om, in plaats van verdachten op te pakken en over te brengen naar de Verenigde Staten voor vervolging, deze personen te laten ondervragen en gevangen te houden in het buitenland. Dit zijn niet zelden landen die het niet zo nauw nemen met het verbod op foltering. Wanneer men spreekt over het terugsturen van terreurverdachten naar landen met een slechte reputatie op gebied van behandeling van gevangenen, hebben critici het over ‘martelen op afstand’ of ‘outsourcing torture’.⁴⁵ Egypte, Syrië, Jordanië, Jemen en Oezbekistan zijn landen waarvan men weet dat er terreurverdachten naartoe worden gestuurd. Het zijn daarenboven landen met een beruchte reputatie op vlak van mensenrechten.⁴⁶

De case van de Duitser Khalid El-Masri illustreert dit. Hij werd ontvoerd door de CIA in Macedonië en daarna illegaal overgebracht naar Afghanistan, waar hij werd gefolterd door officieren van de Verenigde Staten. Hij werd later teruggebracht naar Europa omdat zijn ontvoering een ‘foutje’ bleek te zijn.⁴⁷ Hetzelfde overkwam de Canadees Maher Arar. Hij werd op de luchthaven van New York, tijdens een tussenstop naar Canada, gearresteerd om nadien illegaal overgevoerd te worden naar Syrië via Jordanië, waar hij bijna een jaar werd gefolterd.

⁴² D. EGGEN, “CIA Acknowledges 2 Interrogation Memos”, *The Washington Post*, 14 november 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/13/AR2006111301221.html> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 13u).

⁴³ JTF memorandum no. 170 – CG: Counter- Resistance Strategies, APO-AE 09360, 11 oktober 2002 en http://www.npr.org/documents/2004/dod_prisoners/20040622doc3.pdf (geconsulteerd op 15 april 2011, 11u).

⁴⁴ A.Z. HUQ, “Extraordinary Rendition and the Wages of Hypocrisy”, *World Policy Journal* 2006, 25.

⁴⁵ M. BADER en B. DE JONG, “Extraordinary Rendition. Een omstreden wapen in terrorismebestrijding”, *International Spectator*, 2006, 14.

⁴⁶ *Ibid.*, 15.

⁴⁷ AMNESTY INTERNATIONAL, “State of Denial: Europe’s Role in Rendition and Secret Detention – Fact Sheets”, Londen, Amnesty International Publications, 2008, EUR 01/003/2008, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR01/003/2008/en/2ceda343-41da-11dd-81f0-01ab12260738/eur010032008eng.pdf>, 59 (geconsulteerd op 7 april 2011, 13u).

Na een uitvoerig onderzoek door onafhankelijke Canadese experts, werd de onschuld van Arar bevestigd en kreeg hij 10,5 miljoen Canadese dollar schadevergoeding van de Canadese overheid.⁴⁸

Op 6 september 2006 onthulde President George W. Bush dat de Verenigde Staten in het kader van de 'War on Terror' een "door de CIA geleid, geheim en afgezonderd systeem" creëerde, om voornamelijk de personen die ervan verdacht worden het brein te zijn achter de aanslagen van 9/11 en andere terroristische aanslagen, op te sluiten en te ondervragen. Dankzij het CIA- programma zouden de Verenigde Staten al inlichtingen hebben kunnen verzamelen die ettelijke mensenlevens hebben gered. In zijn verklaring gaf President Bush aan dat 14 hoofdverdachten vanuit het CIA-programma werden overgeplaatst naar Guantánamo Bay. Geen enkele verdachte werd nog vast gehouden door de CIA.⁴⁹ De President beklemtoonde dat het programma essentieel bleef voor het inwinnen van levensbelangrijke inlichtingen.⁵⁰ Met het aannemen van de *Military Commissions Act* (MAC) enkele weken later, voorzag President Bush in een nieuw kader waarbinnen de CIA verder kon opereren.⁵¹

Hoewel het gebruik van 'renditions' voor de aanslagen van 11 september 2001 gericht was op het vervolgen van verdachten, lijken ze na de aanslagen een ander doel te hebben gekregen: zoveel mogelijk informatie bekomen over mogelijke terroristische activiteiten, door het folteren van gevangenen. Het gebruik van 'extraordinary renditions' en andere bovengenoemde maatregelen, flirtten met de internationale wetgeving en de mensenrechten. Ter verdediging stellen sommigen echter dat we te maken hebben met een nieuwe vorm van terrorisme. Om deze nieuwe vorm van terrorisme aan te pakken hebben we nieuwe instrumenten nodig.

⁴⁸ M. ARAR, "Public Statement at Press Conference", 4 november 2003, <http://maherarar.net/mahers%20story.php> (geconsulteerd op 7 december 2010, 11u); THE OTTAWA CITIZEN, "Harper apologizes for Canada's role in Arar's 'terrible ordeal'", 27 januari 2007, *Ottawa Citizen*, <http://www.canada.com/topics/news/national/story.html?id=54e0c760-750d-4b18-9f6d-15501296a7b2&k=69081> (geconsulteerd op 9 december 2010, 16u).

⁴⁹ BBC NEWS, "Bush admits to CIA secret prisons", 7 september 2006, *BBC NEWS*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/5321606.stm> (geconsulteerd op 17 maart 2011, 13u).

⁵⁰ THE NEW YORK TIMES, "Transcript President Bush's Speech on Terrorism", 6 september 2006, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2006/09/06/washington/06bush_transcript.html?pagewanted=all (geconsulteerd op 17 maart 2011, 13u).

⁵¹ CIA, "Statement: The Military Commissions Act of 2006", 20 oktober 2006, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/press-release-archive-2006/pr10202006.htm> (geconsulteerd op 14 mei 2011, 9u).

2.4. The New Paradigm of Terrorism

Vandaag kijkt de Westerse cultuur aan tegen een groeiende en fundamenteel verschillende terrorismedreiging die niet alleen een cultuur van vrede en vooruitgang bedreigt, maar ook gericht is op het vernietigen van landen, culturen of de gehele mensheid.⁵² Dit is volgens Copeland alleszins wat ons verteld wordt. Men heeft daarom een nieuw paradigma voor terrorisme ontwikkeld dat nieuwe actoren, motieven en strategieën omvat en dat voortkomt uit het oude paradigma van het politieke terrorisme uit het midden van de 20ste eeuw.⁵³ Dit nieuwe paradigma beïnvloedt de beleidsmakers, vooral in de VS. Volgens hen zijn nieuwe instrumenten noodzakelijk om deze vorm van terrorisme aan te pakken. Men is er van overtuigd dat de terroristen van vandaag gevaarlijker zijn en een grotere bedreiging vormen. ‘Extraordinary renditions’, geheime detentiecentra, Guantànamo Bay, Abu Graib en andere sites, maken deel uit van dit nieuwe paradigma.⁵⁴

2.5. De omvang van het programma

Het ‘renditions’ en geheime detentie programma van de CIA bestaat uit drie algemene bouwstenen: (1) Aanhoudingen en transfers van verdachten ‘extraordinary renditions’; (2) CIA ‘Black Sites’; en (3) geheime detentiecentra in het buitenland waar mensen worden vastgehouden in opdracht van de Verenigde Staten.

Hoewel President Bush het programma in 2006 officieel bevestigde, blijft het exacte aantal mensen dat overgebracht werd naar derde landen voor ondervraging onduidelijk. De *New York Times* berichtte in 2005 dat, in de nasleep van 11 september, meer dan 100 individuen het slachtoffer zijn geworden van illegale overdrachten door de Verenigde Staten.⁵⁵

Door de vele getuigenissen en cases die de laatste jaren bekend zijn gemaakt via media en mensenrechtenorganisaties, lijken deze cijfers echter ruim ontoereikend. De Egyptische overheid alleen al verklaarde 60 tot 70 gevangenen te hebben aangenomen tussen 11 september 2001 en mei 2005.⁵⁶

⁵² T. COPELAND, “Is the “New Terrorism” Really New? An Analysis of the New Paradigm for Terrorism”, *The Journal of Conflict Studies* 2001, 8.

⁵³ Ibid., 8.

⁵⁴ D. BRUTYN, “De rol van Europa in het ‘renditions’ - en geheime detentieprogramma van de CIA volgens Amnesty International”, onuitg. Stageverslag Criminologische wetenschappen, 2010, 19.

⁵⁵ D. JEHL en D. JOHNSTON, “Rule Change Lets CIA Freely Send Suspects Abroad to Jails”, *The New York Times*, 6 maart 2005, <http://www.nytimes.com/2005/03/06/politics/06intel.html> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 11u).

⁵⁶ NBC NEWS, “Transcript Meet the Press with Tim Russert Ft. the Prime Minister, Dr. Ahmed Nazif”, *NBC NEWS*, 15 mei 2005, http://www.egyptiancabinet.gov.eg/Upload/interviews/3/NBC_News_MEETPRESS_May2005.pdf (geconsulteerd 2 april 2011, 17u).

Het rapport van het Europees Parlement uit 2007 spreekt zelfs over 1254 vluchten over het Europese grondgebied tussen de periode van 2001 en 2005.⁵⁷

Het geven van een correct en volledig cijfer is echter onmogelijk. Ondanks de vele onderzoeken, blijft het grootste deel van het programma geheim. Vandaag is het nog steeds niet duidelijk hoeveel personen slachtoffer werden van ‘extraordinary renditions’ of het CIA- programma in zijn geheel. Daarnaast is er een definitieprobleem. Wanneer bepaalt men dat het wel degelijk over een ‘extraordinary rendition’ gaat? Volgens Margareth Satterthwaite en haar collega’s, kunnen we aannemen dat het grootste aantal individuen in het geheim werd overgebracht naar andere landen, terwijl slechts een klein gedeelte onmiddellijk in de ‘Black Sites’ van de CIA, zoals Guantánamo Bay, werd vastgehouden.⁵⁸

2.6.Obama Administration. Change has come ?

Op 22 januari 2009 tekende President Obama een *executive order* om de geheime detentiecentra van de CIA te sluiten en folteringen en mishandelingen een halt toe te roepen.⁵⁹ Enkele maanden later verklaart CIA- directeur Leon Panetta tegemoet te komen aan het bevel van de President en dat de onder de regering Bush opgerichte geheime detentiecentra worden gesloten, het gebruik van omstreden ondervragingstechnieken wordt stopgezet en het verhoor van terrorismeverdachten niet langer zal worden uitbesteed aan zogenaamde ‘onderaannemers’.⁶⁰ Echter, de detentiecentra waar personen voor een korte periode worden vastgehouden, vallen niet onder deze regeling. Obama richtte ook een werkgroep in, de *Special Task Force on Interrogation and Transfer Policies*, die het uitleveringsbeleid van de VS moet controleren opdat verdachten niet worden uitgeleverd wanneer er een risico op foltering bestaat. Het moet ook nagaan of ondervragingstechnieken volgens de *US Army Field Manual* voldoende zekerheid bieden om, op correcte manier, inlichtingen in te winnen.⁶¹

⁵⁷ EUROPEAN PARLIAMENT, “Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners”, door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur), *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 30 januari 2007, A6-0020/2007, 11.

⁵⁸ M. SATTERTHWAITE, “The U.S. Program of Extraordinary Rendition and secret detention: past and future” in ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, (27) 34.

⁵⁹ Sec. 3 – 4 Exec. Order No. 13491 - Ensuring Lawful Interrogations, 3 C.F.R. 4893 (22 januari 2009).

⁶⁰ L. PANETTA, “Message from the Director: Interrogation Policy and Contracts”, 9 april 2009, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/directors-statement-interrogation-policy-contracts.html> (geconsulteerd op 11 mei 2011, 10u).

⁶¹ Sec. 5 Exec. Order No. 13491 - Ensuring Lawful Interrogations, 3 C.F.R. 4893 (22 januari 2009).

Ondanks deze beloftevolle beslissingen, werd er ruimte voor illegale praktijken opengelaten. In navolging van de aanbevelingen van de *Special Task Force*, verklaarde de Amerikaanse regering later het ‘renditions’- luik van het CIA- programma verder te zetten, zij het met meer controlemechanismen.⁶² In augustus 2009 wordt in de media melding gemaakt van wat de eerste ‘extraordinary rendition’ onder het bewind van Obama zou zijn.⁶³

De regering Obama lijkt niet geneigd een onderzoek in te stellen naar de verantwoordelijkheden voor de mensenrechtenschendingen tijdens de ‘War on Terror’. Obama verklaarde bovendien dat de regering Bush niet vervolgd zal worden. Dit geldt ook voor CIA- agenten die actief waren tijdens de ‘War on Terror’, en meewerkten aan folteringen.⁶⁴ Onder het Internationaal Verdrag tegen foltering zijn de Verenigde Staten echter gebonden een onderzoek in te stellen wanneer er gegronde redenen zijn om aan te nemen dat er zich folterpraktijken hebben voorgedaan, en de verantwoordelijken te berechten.⁶⁵

⁶² D. JOHNSTON, “U.S. Says Rendition to Continue, but With More Oversight”, *The New York Times*, 24 april 2009, <http://www.nytimes.com/2009/08/25/us/politics/25rendition.html> (geconsulteerd op 11 mei 2011, 15u).

⁶³ B. Drogin, “Lebanese Man Is Target of First Rendition under Obama,” *The L.A. Times*, 22 augustus 2009, <http://articles.latimes.com/2009/aug/22/nation/na-rendition22> (geconsulteerd 10 mei 2011, 17u).

⁶⁴ G. STEPHANOPOULOS, “Obama Administration: No Prosecution of Officials for Bush-Era Torture Policy”, *CBS NEWS*, 19 april 2009, <http://blogs.abcnews.com/george/2009/04/obama-adminis-1.html> (geconsulteerd op 10 mei 2011, 20u).

⁶⁵ Art. 12 Internationaal Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1465, 116.

3. Europa

In een rapport van het *European Center for Constitutional and Human Rights*, benadrukt Manfred Nowak, Speciale Rapporteur voor foltering van de Verenigde Naties, dat het te eenvoudig is om alle schuld bij de regering Bush te leggen.⁶⁶ Na de aanslagen van 9/11, ontstond er een internationale samenwerking tegen het terrorisme via de afkondiging van artikel 5 van het NAVO- verdrag. Dick Marty beschrijft in zijn rapport van juni 2007 welke gevolgen deze beslissing had. Volgens hem had het invoeren van artikel 5 de basis kunnen vormen voor een militaire campagne van conventionele aard, met het leger, de marine en de luchtmacht in een gezamenlijke NAVO- operatie. In plaats daarvan werd het ‘een platform’ van waaruit de Verenigde Staten de essentiële toestemming en bescherming verkreeg om een geheime CIA – actie op te starten in de ‘War on Terror’.⁶⁷

Op 4 oktober 2001 ontmoetten de NAVO- lidstaten elkaar om enkele concrete voorstellen te bespreken. De bondgenoten besloten tot een betere uitwisseling van inlichtingen en een samenwerking met betrekking tot mogelijke terroristische aanslagen en de actie die ertegen ondernomen zou moeten worden. De lidstaten verleenden daarenboven overvliegtoestemmingen aan vliegtuigen van de Verenigde Staten en andere NAVO-bondgenoten, voor militaire vluchten die werden ingezet in operaties tegen terrorisme. Ook toegang tot havens en vliegvelden op het NAVO-grondgebied werd aan de Verenigde Staten en andere bondgenoten verleend, in het kader van operaties tegen het terrorisme.⁶⁸ België stemde, samen met 18 andere NAVO-bondgenoten, in met deze beslissingen.

Eind 2005 blijkt dan ook dat vele Europese lidstaten zelf over de schreef zijn gegaan. Verschillende media berichtten dat de CIA terreurverdachten in geheime gevangenissen in Oost- Europa opsloot.⁶⁹ Om de terreurverdachten daar te krijgen, zou men gecharterde CIA- vliegtuigen hebben ingezet. Deze vliegtuigen zouden tussenlandingen hebben gemaakt op verschillende Europese luchthavens.

⁶⁶ M. NOWAK, “Preface” in ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, (9) 10.

⁶⁷ COUNCIL OF EUROPE, “Secret detentions and illegal transfers of detainees involving Council of Europe member states: second report” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 11 juni 2007, Doc. 11302 rev., 17.

⁶⁸ *Ibid.*, 18.

⁶⁹ D. PRIEST, “CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons”, *The Washington Post*, 2 november 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/12/03/AR2005120301476.html> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 11u).

3.1. Betrokkenheid van Europese lidstaten

De rol van Europese lidstaten binnen het CIA- programma nam zowel de vorm van een actieve participatie als het bewust negeren en ontkennen ervan aan. In navolging van Amnesty International, illustreer ik hieronder verschillende vormen van betrokkenheid van Europese lidstaten.

Sommige lidstaten waren actief betrokken bij bepaalde ‘extraordinary renditions’. In 2003 werkten verschillende Italiaanse politieagenten in Milaan samen met CIA- agenten aan de ontvoering van Usama Mostafa Hassan Nasr, ook gekend als Abu Omar. Omar werd vastgehouden in Cairo tot februari 2007. Omar zegt tijdens zijn gevangenschap meerdere malen gefolterd te zijn geweest.⁷⁰

Door het geven van informatie hebben enkele Europese landen een cruciale rol gespeeld. Zo gaven de Duitse geheime inlichtingendiensten informatie over Muhammad Zammar aan de Verenigde Staten. Hierdoor werd Zammar in december 2001 in Marokko gearresteerd en overgebracht naar Syrië. Hij zegt gefolterd te zijn geweest in beide landen.⁷¹ Of Duitsland zich bewust was van haar verantwoordelijkheid in deze zaak is niet duidelijk. Een onderzoek is hier noodzakelijk.⁷²

Daarnaast hebben vele Europese lidstaten CIA- vliegtuigen oogluikend toegelaten op hun luchthavens. De toestellen zijn vaak gecharterd door private, al dan niet fictieve bedrijven. Zoals in deel twee aan bod komt, voorziet de Chicago Conventie dat alle vluchten een expliciete of stilzwijgende toestemming moeten krijgen van de nationale overheden wiens grondgebied ze willen overvliegen. Deze toestemming is echter niet vereist voor private vluchten.⁷³ Dit is een belangrijk element in het ‘renditions’- luik van het CIA- programma.

⁷⁰ AMNESTY INTERNATIONAL, “Italy: The Abu Omar case”, 4 november 2009, EUR 30/012/2009, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR30/012/2009/en/8580778b-6737-40dc-a3ce-0903398a0178/eur300122009en.pdf>, 2 (geconsulteerd op 17 april 2011, 12u).

⁷¹ AMNESTY INTERNATIONAL, “State of Denial: Europe’s Role in Rendition and Secret Detention – Fact Sheets”, Londen, Amnesty International Publications, 2008, EUR 01/003/2008, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR01/003/2008/en/2ceda343-41da-11dd-81f0-01ab12260738/eur010032008eng.pdf>, 11 (geconsulteerd op 7 april 2011, 13u).

⁷² D. BRUTYN, “De rol van Europa in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA volgens Amnesty International”, onuitg. Stageverslag Criminologische wetenschappen, 2010, 35.

⁷³ Art. 3 Verdrag van Chicago inzake de internationale burgerluchtvaart van 7 december 1944, *United Nations Treaty Series*, vol. 15, 295.

3.2. Onderzoeken op Europees niveau

De Europese instanties ondernamen verschillende acties als antwoord op de beschuldigingen gepubliceerd in de pers. Tot nu toe heeft de Raad van Europa de conclusies van haar onderzoeken met betrekking tot de problematiek neergeschreven in drie rapporten: Secretaris- Generaal Terry Davis, publiceerde zijn rapport, gebaseerd op de informatie die hij verkreeg van de 46 lidstaten van de Raad van Europa onder artikel 52 van het EVRM in februari 2006.⁷⁴ De speciaal aangestelde Rapporteur Dick Marty publiceerde een eerste rapport met bevindingen in juni 2006,⁷⁵ en een tweede in juni 2007.⁷⁶ Daarnaast stelde de Commissie van Venetië, een adviesorgaan van de Raad van Europa, een juridisch advies op omtrent 'extraordinary renditions' en de Europese betrokkenheid bij deze praktijk.⁷⁷ Ten slotte spoorde de Raad van Europa de Europese lidstaten aan onderzoeken te starten naar de eigen betrokkenheid. Het Europees Parlement stelde een onderzoek in en richtte een Tijdelijke Commissie inzake het verondersteld gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen op. Rapporteur Giovanni Claudio Fava publiceerde zijn rapport in januari 2007,⁷⁸ en kwam tot dezelfde conclusies als zijn collega's van de Raad van Europa.

Zowel de Raad van Europa als het Europees Parlement werden geconfronteerd met een terughoudendheid vanwege de Europese lidstaten ten aanzien van deze onderzoeken, maar slaagden er toch in de aantijgingen te staven. Ze bevestigen dat er buitengewone overdrachten over het Europese grondgebied zijn geweest en dat verschillende Europese lidstaten, of diens inlichtingendiensten, hiervan op de hoogte waren.

⁷⁴ COUNCIL OF EUROPE, "Secretary General's report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies", *Secretary General*, 28 februari 2006, SG/Inf (2006) 5.

⁷⁵ COUNCIL OF EUROPE, "Alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers of detainees involving Council of Europe member states" door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957.

⁷⁶ COUNCIL OF EUROPE, "Secret detentions and illegal transfers of detainees involving Council of Europe member states: second report" door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 11 juni 2007, Doc. 11302 rev.

⁷⁷ COUNCIL OF EUROPE, "Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners", 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009.

⁷⁸ EUROPEAN PARLIAMENT, "Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners" door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur)", *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 26 januari 2007, A6-9999/2007.

Sommige lidstaten namen reeds enkele kleine stappen naar verantwoordelijkheid. Zo werden op 4 november 2009, 23 Amerikaanse agenten van de CIA en twee Italiaanse inlichtingenfunctionarissen veroordeeld tot celstraffen van 5 tot 8 jaar, voor hun betrokkenheid bij de ontvoering van Abu Omar. Ze moeten Omar ook een schadevergoeding van 1 miljoen euro betalen en zijn vrouw 500.000 euro. De Amerikanen werden bij verstek veroordeeld omdat de Verenigde Staten de mannen weigerde uit te leveren. De twee Italiaanse agenten kregen een effectieve gevangenisstraf van drie jaar.⁷⁹

⁷⁹ AMNESTY INTERNATIONAL VLAANDEREN, “Abu Omar: veroordelingen voor ontvoering eerste stap”, 5 november 2009, <http://www.aivl.be/nieuws/abu-omar-veroordelingen-voor-ontvoering-eerste-stap/16050> (geconsulteerd op 8 april 2011, 20u).

4. ‘Extraordinary Renditions’

Personen die verdacht worden van terroristische of criminele activiteiten kunnen worden overgedragen van het ene land naar het andere, om vervolging of tenuitvoerlegging van een straf of maatregel mogelijk te maken.⁸⁰ Deze uitleveringen zijn geregeld binnen een wettelijk kader en zijn verboden wanneer er ernstige risico's bestaan dat de persoon, indien hij wordt uitgeleverd, in de verzoekende Staat wordt onderworpen aan een flagrante rechtsweigering of aan foltering of onmenselijke en ontorende behandeling.⁸¹

Op grond van uitleveringswetten kan een regering uitleveringsverdragen met andere landen afsluiten. Zo kennen we het Europese Uitleveringsverdrag uit 1957 van de Raad van Europa, de Schengen- overeenkomst van 1985 en het Uitleveringsverdrag van 27 september 1996 tussen de lidstaten van de Europese Unie.⁸²

In 2002 werden deze omgezet in het kaderbesluit betreffende het Europees aanhoudingsbevel en de procedures van overlevering tussen de lidstaten. België zette dit kaderbesluit op 19 december 2003 om in een wet. Hierin wordt ook duidelijk vermeld dat een Europees aanhoudingsbevel wordt geweigerd *“ingeval ernstige redenen bestaan te denken dat de tenuitvoerlegging van het Europees aanhoudingsbevel afbreuk zou doen aan de fundamentele rechten van de betrokken persoon, zoals die worden bevestigd door artikel 6 van het Verdrag betreffende de Europese Unie.”*⁸³ Dit artikel eerbiedigt de grondrechten van het EVRM en erkent, volgens de rechtspraak, dus ook het verbod op uitwijzing wanneer een risico op foltering bestaat.⁸⁴

Verschillende verdragen en wetten regelen dus de mogelijkheden waarbinnen een persoon uitgeleverd kan worden van het ene land naar het andere. Echter, uitleveringen worden ook uitgevoerd buiten deze uitleveringsverdragen om. Om deze transfers te beschrijven gebruikt men termen als ‘irregular rendition’ en ‘extraordinary rendition’.⁸⁵ En hoewel dit voor verwarring zorgt en niet correct is, spreekt men in deze context soms ook over ‘renditions’, wat letterlijk ‘uitlevering’ betekent.

⁸⁰ Art. 1 Uitleveringswet 1874

⁸¹ Art. 4 Wet van 15 mei 2007 tot wijziging van de wet van 1 oktober 1833 op de uitleveringen en van de uitleveringswet van 15 maart 1874, *BS* 3 juli 2007, 36276.

⁸² C. VAN DEN WYNGAERT, *Strafrecht, strafprocesrecht en internationaal strafrecht*, Antwerpen- Apeldoorn, Maklu, 2006, 89.

⁸³ Art. 4, §5 Wet van 19 december 2003 betreffende het Europees Aanhoudingsbevel, *BS* 22 december 2003, 60075.

⁸⁴ Zie Deel 3; 2.2. EVRM (1950) pagina 33.

⁸⁵ M. J. GARCIA, “Renditions : Constraints Imposed by Laws on Torture”, Washington DC, *Congressional Research Service*, 8 september 2009, RL32890, 1.

4.1. Definitie

Amnesty International gebruikt de term ‘rendition’ en definieert deze als *“the transfer of individuals from one country to another, by means that bypass all judicial and administrative due process. In the ‘war on terror’ context, the practice is mainly - although not exclusively - initiated by the USA, and carried out with the collaboration, complicity or acquiescence of other governments.”*⁸⁶

Volgens Max Bader en Ben de Jong is ‘extraordinary rendition’ *“de praktijk waarbij terreurverdachten door de CIA buiten de grenzen van de Verenigde Staten verplaatst worden van het ene land naar het andere, doorgaans het land van herkomst van de verdachte, zonder dat er sprake is van een officiële uitlevering via de gebruikelijke justitiële instanties, op basis van internationale verdragen.”*⁸⁷

Huq beschrijft ‘extraordinary renditions’ als *“the governmental transfer without legal process of a person to another country where it is more likely than not he will be tortured.”*⁸⁸

De recente *Joint Study* van de Speciale Rapporteur voor foltering en andere wrede, onmenselijke en vernederende behandeling of straffen, de Speciale Rapporteur voor het bevorderen en beschermen van mensenrechten en fundamentele vrijheden tijdens de strijd tegen het terrorisme, de werkgroep rond willekeurige detentie en de werkgroep rond gedwongen en onvrijwillige verdwijningen, omschrijft ‘extraordinary rendition’ als *“the transfer of a detainee from one State to another outside the realm of any international or national legal procedure.”*⁸⁹

Weissbrodt en Bergquis geven ten slotte een uitgebreide omschrijving van ‘extraordinary renditions’. Hun definitie gaat als volgt: *“Extraordinary rendition is a hybrid human rights violation, combining elements of arbitrary arrest, enforced disappearance, forcible transfer, torture, denial of access to consular officials, and denial of impartial tribunals. It involves the state-sponsored abduction of a person in one country, with or without the cooperation of the government of that country, and the subsequent transfer of that person to another country for detention and interrogation. As is the case with state-sponsored disappearances, extraordinary rendition appears*

⁸⁶ AMNESTY INTERNATIONAL, “United States of America: Below the radar: Secret flights to torture and “disappearance””, Londen, Amnesty International Publications, 2006, AMR 51/051/2006, <http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR51/051/2006>, 2 (geconsulteerd op 7 april 2011, 14u).

⁸⁷ M. BADER en B. DE JONG, “Extraordinary Rendition. Een omstreven wapen in terrorismebestrijding”, *International Spectator* 2006, 14.

⁸⁸ A.Z. HUQ, “Extraordinary Rendition and the Wages of Hypocrisy”, *World Policy Journal* 2006, 23.

⁸⁹ HUMAN RIGHTS COUNCIL, “Joint study on global practices in relation to secret detention in the context of countering terrorism”, *General Assembly*, 26 januari 2010, A/HRC/13/42, 3.

*to be a practice in which perpetrators attempt to avoid legal and moral constraints by denying their involvement in the abuses”.*⁹⁰

De Commissie van Venetië, een adviesorgaan van de Raad van Europa, definieerde ‘extraordinary renditions’ in het kader van de Europese betrokkenheid in het CIA- programma tenslotte als *“the transfer of an individual suspected of involvement in terrorism, captured and in the custody of American officials, who is sent to another country often for interrogation sometimes facing torture there.”*⁹¹

Deze definities zijn allen recent geformuleerd en passen voornamelijk in het kader van de ‘War on Terror’. We kunnen echter niet met zekerheid zeggen dat deze praktijk zich ook niet voordoet in het kader van andere internationale conflicten. Bader en de Jong stellen dat de praktijk wordt uitgevoerd door de CIA. Dit is echter een te beperkt uitgangspunt. Het is immers mogelijk dat de Amerikaanse overheid ook andere diensten inschakelde om deze operaties uit te voeren, bijvoorbeeld de FBI. Wanneer de praktijk echter door andere overheden zou worden geïnitieerd, is een exclusieve bevoegdheid van de CIA onaannemelijk, al kan een samenwerking tussen diensten niet worden uitgesloten, zoals we vandaag zien in Europa en ik in dit werk bespreek met betrekking tot België. Enkel Weissbrodt en Bergquis formuleerden een ruimere definitie die ook in andere contexten van toepassing zou kunnen zijn.

Een constante in de definities van ‘extraordinary renditions’ is het feit dat het overdragen van gevangenen niet in overeenstemming gebeurt met de bestaande juridische procedures die van toepassing zijn in de staat waar de persoon zich op dat ogenblik bevindt. De wettelijke component in de definitie staat dus centraal. Er bestaat een consensus dat de praktijk zich buiten de wetgeving om beweegt. Nochtans verwijzen enkel Huq en Weissbrodt en Bergquis expliciet naar de mogelijkheid tot foltering en het negeren van artikel 3 van het Universeel Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling, een belangrijke component binnen de praktijk, gezien het doel van deze ‘extraordinary renditions’.

Hoewel bepaalde begrippen in verschillende definities worden herhaald, blijkt het formuleren van een allesomvattende definitie van de ‘extraordinary renditions’ niet eenvoudig. Anno 2011 bestaat er nog steeds geen officiële definitie van ‘extraordinary renditions’, wat ook een directe criminalisering van het feit bemoeilijkt.

⁹⁰ D. WEISSBRODT en A. BERGQUIS, “Extraordinary Rendition: A Human Rights Analysis”, *Harvard Human Rights Journal* 2006, 127.

⁹¹ COUNCIL OF EUROPE, “Extraordinary Renditions: A European Perspective. Speech by Olivier Dutheillet de Lamothe”, *European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission)*, CDL(2006)077, 2.

5. Conclusie

In het eerste deel van deze Masterproef werd een overzicht gegeven van de literatuur die vandaag bestaat met betrekking tot 'extraordinary renditions' en werd er stilgestaan bij de evolutie van deze praktijk.

In de strijd tegen het terrorisme werden diverse harde maatregelen en beslissingen genomen. Het 'renditions' en geheime detentieprogramma van de CIA is daar een voorbeeld van. Het internationale terrorisme staat vandaag hoog op de politieke agenda. De afgelopen jaren gaan er steeds meer stemmen op die zich vragen stellen bij het soort maatschappij waarin we vandaag leven en welke methoden we tegenwoordig gebruiken in een poging onze veiligheid te garanderen. Kunnen fundamentele (mensen)rechten geschonden worden in de naam van de staatsveiligheid ?

Het doel van 'renditions' is sinds de aanslagen van 11 september 2001 veranderd. Voor 9/11 werden terreurverdachten via 'renditions to justice' overgebracht naar de Verenigde Staten of andere landen, om terecht te worden. Na 9/11 evolueerde deze praktijk naar een methode waarbij verdachten geen proces krijgen maar aan buitenlandse overheden worden uitgeleverd voor ondervragingen die in de Verenigde Staten (en vele andere landen) verboden zijn. Het gaat hierbij niet zelden om landen met een beruchte reputatie op het vlak van behandeling van gevangenen en respect voor de mensenrechten. Bijzonder aan deze nieuwe 'extraordinary' vorm van 'renditions', is de rol van foltering en andere gruwelijke, onmenselijke of vernederende behandeling die vaak komt kijken bij deze transfers en die wordt gebruikt om zoveel mogelijk inlichtingen te bekomen. Via deze geheime 'renditions' tracht men het internationale verbod op foltering te omzeilen.

Uit de literatuurstudie blijkt dat het formuleren van een eenduidige en allesomvattende definitie van 'extraordinary renditions' niet eenvoudig is. De definities werden geformuleerd in het kader van de 'War on Terror' en zijn daarom ook begrensd door dit conflict. Het omzeilen van internationale wetgeving lijkt een cruciaal element in het benoemen van deze praktijk. Een officiële definitie van 'extraordinary renditions' is vandaag niet voorhanden.

D EEL III:

HET WETTELIJK KADER

"It's convenient in the sense that it allows American policy makers and American politicians to avoid making hard decisions. It's finding someone else to do your dirty work. "⁹²

Michael Scheuer,
voormalig counter-terrorism official van de CIA,
en mede oprichter van het 'rendition'- program

⁹² R. LEUNG, "CIA Flying Suspects To Torture?", *CBS NEWS Report*, 6 maart 2005, <http://www.cbsnews.com/stories/2005/03/04/60minutes/main678155.shtml> (geconsulteerd op 15 mei 2011, 21u).

1. Inleiding

De Belgische regering heeft de verplichting om terrorisme te bestrijden alsook België te beschermen tegen terroristische dreigingen.⁹³ Niettemin mag de Belgische regering enkel strategieën voor terrorismebestrijding hanteren die in overeenstemming zijn met de internationale mensenrechten, inclusief het verbod op foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing.⁹⁴

Ondanks debatten waarin de VS het illegale karakter van deze praktijk in vraag stelt, blijkt uit de literatuurstudie dat het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA niet in overeenstemming met het internationale wettelijke kader. Dat is ook de bedoeling van het systeem: het wettelijke kader moet wijken om zoveel mogelijk informatie te verzamelen.

Volgens M. Winkler, bestaat elke ‘extraordinary rendition’ uit twee fases. Tijdens de eerste fase wordt de persoon ontvoerd. Dit houdt een duidelijke miskennis van de fysieke vrijheid van de persoon in en kan mogelijk op het gebruik van geweld duiden. Vervolgens impliceert een ‘extraordinary rendition’ de uitlevering van een individu aan een land waarvan autoriteiten of inlichtingendiensten het gebruik van folteringen niet schuwen. Om zijn ideeën kracht bij te zetten, citeert Winkler ten slotte Hawkins, die stelt dat *“There were no cases where a prisoner was released, or had contact with a family member, human rights worker, or other visitor, and did not make any allegations of torture.”*⁹⁵

De praktijk ‘extraordinary rendition’ in se is niet wettelijk bepaald. Toch criminaliseert onze nationale wetgeving enkele elementen van ‘extraordinary renditions’ zoals kidnapping, onrechtvaardige en geheime detentie en foltering. Zowel op internationaal, Europees als nationaal niveau zijn verschillende verdragen en wetten opgesteld waarbinnen we deze praktijk kunnen kaderen. Ik bespreek kort enkele belangrijke instrumenten waarbinnen we deze praktijk kunnen kaderen en waar ik in mijn analyse naar kan terugkoppelen.

⁹³ Resolutie 1373 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (28 september 2001), *UN Doc. S/RES/1373 (2001)* en <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement> (geconsulteerd op 12 april 2011, 14u).

⁹⁴ Resolutie 1566 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 oktober 2004), *UN Doc. S/RES/1566 (2004)* en <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/542/82/PDF/N0454282.pdf?OpenElement> (geconsulteerd op 12 april 2011, 14u15).

⁹⁵ M. M. WINKLER, “When “Extraordinary” Means Illegal: International Law and European Reaction to the United States Rendition Program”, *Loy. L.A. Int’l & Comp. L. Rev.* 2008, 42-43.

2. Wetgeving op internationaal en Europees niveau

2.1. Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (1948)

Hoewel de Universele verklaring voor de Rechten van de Mens geen bindend juridisch instrument is, wijst het op een wereldwijde consensus dat bepaalde praktijken als onaanvaardbaar worden beschouwd. Deze verklaring vormt de belangrijke basis voor andere, wel juridisch bindende instrumenten. Bij het ‘renditions’ – en geheime detentieprogramma zijn verschillende landen van over de hele wereld betrokken, wat deze Verklaring relevant maakt.

De belangrijkste artikelen met betrekking tot ‘extraordinary renditions’ zijn artikel 3 en 5 die respectievelijk het recht op vrijheid en veiligheid,⁹⁶ en het verbod op foltering inhouden.⁹⁷ Ten slotte bepaalt artikel 9 dat niemand willekeurig gearresteerd, gevangen gezet of het land uitgestuurd mag worden.⁹⁸ Wanneer de Verenigde Staten verdachten naar landen sturen waar deze het risico lopen op foltering, verzaakt zij haar plicht om mensen te beschermen tegen handelingen genoemd in artikel 5.

‘Extraordinary renditions’ leiden vaak tot andere mensenrechtenschendingen. Na gearresteerd te zijn en illegaal te zijn uitgeleverd aan zogenaamde folterlanden, wordt men, al dan niet in het geheim, langdurig vastgehouden en doet een proces lang op zich wachten. Daarom kunnen we deze praktijk ook in verband brengen met artikel 8, dat stelt dat iedereen recht heeft op daadwerkelijke rechtshulp tegen handelingen die in strijd zijn met de grondrechten. Artikel 10 voorziet dat iedereen recht heeft op een gelijke, eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak door een onafhankelijke rechterlijke instantie. Er kan in dit geval verwezen worden naar de militaire uitzonderingsrechtbanken die de regering Bush oprichtte om terreurverdachten te berechten. De discussie omtrent deze rechtbanken woedt nog steeds voort. Artikel 11, dat het principe van onschuld behandelt en ten slotte artikel 13, dat stelt dat iedereen het recht heeft zich vrijelijk te verplaatsen, worden door deze praktijk duidelijk miskend.

⁹⁶ Art. 3 Universele Verklaring inzake de Rechten van de Mens van 10 december 1948

⁹⁷ Art. 5 Universele Verklaring inzake de Rechten van de Mens van 10 december 1948

⁹⁸ Art. 9 Universele Verklaring inzake de Rechten van de Mens van 10 december 1948

2.2. Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (1950)

Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden nam de UVRM van de Verenigde Naties als uitgangspunt en maakte de rechten, vastgelegd in de UVRM, juridisch bindend voor de lidstaten die zetelen in de Raad van Europa. Het verdrag werd in 1950 opgesteld en trad in 1953 in werking. Vandaag erkennen 47 landen het EVRM. Het Verdrag werd in België geratificeerd in 1955 en kent een directe werking.⁹⁹

Artikel 5 van het verdrag bevat belangrijke waarborgen tegen illegitieme en willekeurige vrijheidsbeneming. Het verdrag verplicht elke lidstaat het recht op vrijheid en veiligheid van elke persoon binnen haar jurisdictie te verzekeren, en bepaalt de mogelijkheden waaronder individuen gearresteerd, vastgehouden of uitgeleverd kunnen worden.¹⁰⁰ Het recht op die vrijheid kan ingeperkt worden, maar enkel in de gevallen bepaald door de wet. Wanneer iemand op onrechtmatige wijze van zijn vrijheid is beroofd, heeft deze persoon recht op een schadevergoeding.¹⁰¹ Bijvoorbeeld, personen die een gevangenisstraf opgelegd krijgen, zitten hun straf uit onder strenge voorwaarden en binnen een wettelijke omkadering waarbij hun rechten gerespecteerd worden. Een vrijheidsberoving om andere redenen dan bepaald in artikel 5, is onwettig en is dus een schending van een mensenrecht. Bij een ‘extraordinary rendition’ wordt een persoon van zijn vrijheid beroofd, buiten wettelijke regelingen om, wat een directe schending van dit artikel inhoudt. De slachtoffers vallen buiten elk wettelijk kader en kunnen geen beroep doen op officiële of juridische rechtsmiddelen.

Artikel 3 van het EVRM is heel duidelijk: “*Niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen.*”¹⁰² Van dit verbod mag nooit worden afgeweken, ook niet in tijd van oorlog of andere algemene noodtoestand, waarnaar vaak verwezen wordt om de ‘War on Terror’ en diens praktijken te verdedigen.¹⁰³ ‘Extraordinary renditions’ trachten een internationale veroordeling voor het gebruik van foltering en andere vormen van mishandeling, te voorkomen.

⁹⁹ COUNCIL OF EUROPE, “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms CETS No.: 005”, 27 maart 2011, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=27/03/2011&CL=ENG>, (geconsulteerd op 27 maart 2011, 18u30).

¹⁰⁰ Art. 5 EVRM

¹⁰¹ Art. 5 (5) EVRM; Zie voorbeeld Deel 2; 3.2. Onderzoeken op Europees Niveau pagina 24.

¹⁰² Art. 3 EVRM

¹⁰³ G.W. BUSH, “Proclamation 7463: Declaration of National Emergency by Reason of Certain Terrorist Attacks”, 14 September 2001, <http://www.fas.org/irp/news/2001/09/fr091801.html> (geconsulteerd op 1 mei 2011, 10u).

Artikel 6 stelt dat iedereen recht heeft op een eerlijk proces en garandeert het principe dat iedereen onschuldig wordt geacht tot het tegendeel bewezen is.¹⁰⁴ Volgens Weissbrodt en Bergquis toont het ontbreken van een gerechtelijk proces aan dat bepaalde landen die deze praktijk gebruiken, opereren vanuit een vermoeden van schuld en de slachtoffers van deze praktijk weinig of geen kans bieden om dit vermoeden aan te vechten.¹⁰⁵

Het EVRM garandeert geen recht om niet uitgeleverd te worden. Uitleveringen of deportaties houden niet noodzakelijk een schending in van artikel 3. Echter, volgens de *Soering* uitspraak van het Europees hof voor de Rechten van de Mens, kan een staat verantwoordelijk worden gesteld voor schendingen van artikel 2 en 3, en in bepaalde gevallen ook voor schendingen van artikels 5 en 6, wanneer haar beslissing, toestemming of andere reactie een reëel risico creëerde op het schenden van deze rechten door de staat waarnaar de gevangene werd overgebracht. Het maakt daarbij niet uit of het land waar een mogelijke schending kan plaatsvinden, partij is bij het EVRM of niet.¹⁰⁶ Per zaak zal bekeken worden of de staat ‘had moeten weten’ dat er een reëel risico was op een schending.¹⁰⁷

2.3. Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (1966)

Ook het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (BUPO- verdrag of IVBPR) stelt dat eenieder het recht heeft op vrijheid en veiligheid van zijn persoon. Niemand mag worden onderworpen aan willekeurige arrestatie of gevangenhouding en niemand mag zijn vrijheid worden ontnomen, behalve op wettige gronden en op wettige wijze.¹⁰⁸ Dit artikel kan nooit, ook niet bij een algemene noodtoestand, ingeperkt worden.¹⁰⁹ Het feit dat vele terreurverdachten die onderworpen werden aan de ‘extraordinary renditions’ praktijk op grond van verzonnen aanklachten, of zelfs zonder enige aanklacht, werden gearresteerd, maakt dat deze praktijk een schending van dit absolute recht inhoudt. Hetzelfde geldt voor het verbod op foltering en/of wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing uit artikel 7.

¹⁰⁴ Art. 6 EVRM

¹⁰⁵ D. WEISSBRODT en A. BERGQUIS, “Extraordinary Rendition: A Human Rights Analysis”, *Harvard Human Rights Journal* 2006, 131.

¹⁰⁶ EHRM, *Soering v. United Kingdom*, 1989.

¹⁰⁷ COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 16.

¹⁰⁸ Art. 9 BUPO - Verdrag

¹⁰⁹ Art. 4 BUPO - Verdrag

De Commissie voor Mensenrechten stelde expliciet dat het voor staten verboden is om mensen bloot te stellen aan het gevaar van foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing bij hun gedwongen uitlevering, uitwijzing of *refoulement*¹¹⁰ naar een ander land.¹¹¹

Het verbod op foltering in artikel 7 van het IVBPR houdt zowel een positieve als negatieve verplichting in voor de deelnemende Staten. Het is niet voldoende dat lidstaten een dergelijke behandeling en bestraffing verbieden of criminaliseren.¹¹² Om tegemoet te komen aan de positieve verplichtingen onder het IVBPR, horen regeringen proactieve maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat hun grondgebied niet gebruikt wordt voor, in dit geval, ‘extraordinary renditions’. Daarenboven horen ze, wanneer er klachten of beschuldigingen over deze praktijk zijn, een onafhankelijk en efficiënt onderzoek te voeren zodat de verantwoordelijken gesanctioneerd en slachtoffers vergoed kunnen worden.¹¹³

Belangrijk ook met betrekking tot ‘extraordinary renditions’ is artikel 2 dat stelt dat iedere Staat die partij is bij dit Verdrag, zicht ertoe verbindt de in dit Verdrag erkende rechten te eerbiedigen en deze aan eenieder die binnen zijn grondgebied *verblijft* en aan zijn rechtsmacht is onderworpen, te verzekeren.¹¹⁴ De Speciale Rapporteur inzake foltering interpreteerde deze plicht als een belangrijke verantwoordelijkheid van de betrokken Staten om praktijken van foltering (en andere vormen van mishandeling) te voorkomen door personen niet onder de verantwoordelijkheid te brengen van Staten waarvan men redelijkerwijs kan vermoeden dat deze individuen daar het risico lopen gefolterd te worden.¹¹⁵

¹¹⁰ Een non-refoulement bepaling houdt in dat het voor Staten verboden is om bepaalde vreemdelingen van hun grondgebied te verwijderen wanneer deze personen een reële kans lopen om in het land van bestemming te worden onderworpen aan een onaanvaardbare en verboden behandeling. Naar S. BOUCKAERT, *Documentloze vreemdelingen: grondrechtenbescherming doorheen de Belgische en internationale rechtspraak vanaf 1985*, Maklu, Antwerpen-Apeldoorn, 2007, 80.

¹¹¹ General Comment no. 20 §9 inzake het verbod op foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (3 april 1992), *U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1* (1994).

¹¹² General Comment nr. 20 §11 inzake het verbod op foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (3 april 1992), *U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1* (1994).

¹¹³ General Comment nr. 20 §14 inzake het verbod op foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (3 april 1992), *U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1* (1994).

¹¹⁴ Art. 2 (1) BUPO - Verdrag

¹¹⁵ Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment on its fifty-ninth session (1 september 2004), *U.N. Doc. A/59/324* (2004), 8.

2.4. Internationaal Verdrag tegen Foltering en andere Wrede, Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestraffing (1984)

Niettegenstaande het verbod op foltering reeds werd bepaald in het EVRM en het IVBPR, stelde de VN in 1984 een apart Verdrag op om specifieke afspraken omtrent het verbod op foltering vast te leggen.

Volgens het VN- Verdrag tegen foltering betekent foltering “*iedere handeling waardoor hevige pijn of hevig leed, lichamelijk dan wel geestelijk, opzettelijk wordt toegebracht aan een persoon met als bedoeling om van hem of van een derde inlichtingen of een bekentenis te verkrijgen, hem te bestraffen voor een handeling die hij of een derde heeft begaan of waarvan hij of een derde wordt verdacht deze te hebben begaan, of hem of een derde te intimideren of ergens toe te dwingen dan wel om enigerlei reden gebaseerd op discriminatie van welke aard ook, wanneer zulke pijn of zulk leed wordt toegebracht door of op aandrang van dan wel met de uitdrukkelijke of stilzwijgende instemming of gedogen van een overheidsfunctionaris of elke andere persoon die in een officiële hoedanigheid handelt.*”¹¹⁶ Wanneer het land waarnaar terreurverdachten via ‘extraordinary renditions’ werden overgebracht, deze verdachten foltert of mishandelt, handelt het in strijd met dit Verdrag. Het verbod is absoluut en kan onder geen enkel beding worden ingeperkt, ook niet wanneer men in staat van oorlog verkeert.¹¹⁷ Dankzij verschillende getuigenissen kwam aan het licht dat dit ‘renditions’- en geheime detentieprogramma vele misbruiken en gevallen van foltering heeft voortgebracht. Het doel van ‘extraordinary renditions’ is ook de internationale wetgeving te omzeilen. De waarde van het absolute karakter van het folterverbod kan bijgevolg in vraag gesteld worden.

De meest expliciete bepaling met betrekking tot ‘extraordinary renditions’ is artikel 3 van dit Verdrag, dat stelt dat geen enkel land een persoon mag verwijderen, terugsturen of uitleveren aan een ander land, wanneer er gegronde redenen zijn om te vermoeden dat deze persoon in dat land gefolterd zou kunnen worden.¹¹⁸ Hiermee gaat het Verdrag verder dan artikel 33 van het Vluchtelingenverdrag van de VN uit 1951, dat een uitzondering maakt en een staat toelaat een vluchteling terug te sturen wanneer er gegronde redenen zijn om aan te nemen dat deze persoon een gevaar inhoudt voor de nationale veiligheid.¹¹⁹

¹¹⁶ Art. 1 Internationaal Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1465, 113.

¹¹⁷ Art. 2 Internationaal Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1465, 114.

¹¹⁸ Art. 3 Internationaal Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1465, 114.

¹¹⁹ Art. 33 Internationaal Verdrag betreffende de Status van Vluchtelingen van 28 juli 1951, *United Nations Treaty Series*, vol. 189, 176.

Het Verdrag tegen foltering garandeert een absoluut verbod, ook wanneer er een risico is voor de nationale veiligheid.

Zoals hierboven vermeld, stuurden de Verenigde Staten verdachten naar landen met een beruchte reputatie op het vlak van foltering en behandeling van gevangenen. De Verenigde Staten waren ook op de hoogte van die reputatie. Uit rapporten van het *State Department*, worden elk van bovenvernoemde landen herhaaldelijk geassocieerd met het gebruik van folterpraktijken in gevangenissen.¹²⁰ Om dit probleem te kunnen omzeilen, werd aan de landen waar terreurverdachten naartoe gestuurd zouden worden, de garantie gevraagd om de verdachten correct en in overeenstemming met de internationale mensenrechten te behandelen. Het gebruik van deze ‘diplomatic assurances’ wordt vandaag erg bekritiseerd. Men kan immers moeilijk controleren of de waarborgen om de gevangene correct te behandelen worden nageleefd en het gebruik ervan ondermijnt het internationaal folterverbod.

2.5. Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen (2006)

Dit recente Verdrag, dat van kracht is sinds 23 december 2010, is een belangrijke stap vooruit in het internationaal recht voor de bescherming van personen tegen gedwongen verdwijning.¹²¹ Het geeft personen het recht om geen slachtoffer te worden van een gedwongen verdwijning en geeft de familie van het slachtoffer het recht op informatie. Het is in deze context van toepassing wanneer een ‘extraordinary rendition’ tot een geheime detentie leidt en het een ‘gedwongen verdwijning’ inhoudt.

Het Verdrag stelt dat niemand mag worden blootgesteld aan gedwongen verdwijning en dat geen enkele situatie, hetzij oorlog of de dreiging van oorlog, binnenlandse politieke instabiliteit of elke andere algemene noodtoestand, mag worden gebruikt ter rechtvaardiging van gedwongen verdwijningen.¹²²

¹²⁰ D. JEHL en D. JOHNSTON, “Rule Change Lets CIA Freely Send Suspects Abroad to Jails”, *The New York Times*, 6 maart 2005, <http://www.nytimes.com/2005/03/06/politics/06intel.html> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 11u).

¹²¹ OHCHR, “Statement - UN Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances welcomes adoption of International Convention”, 20 december 2006, <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=1541&LangID=E> (geconsulteerd op 18 april 2011, 17u30).

¹²² Art. 1 Internationaal Verdrag inzake de bescherming van alle personen tegen gedwongen verdwijning van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

Een gedwongen verdwijning wordt gedefinieerd als “de arrestatie, gevangenneming, ontvoering of enige andere vorm van vrijheidsberoving door agenten van de staat, door personen of groepen personen, die optreden met de goedkeuring, steun of via een gedoogbeleid van de staat, gevolgd door de weigering de vrijheidsberoving te bevestigen, of door de weigering het lot of de verblijfplaats van de persoon te onthullen, wat deze persoon buiten de wettelijke bescherming plaatst.”¹²³

‘Extraordinary renditions’ kunnen binnen deze definitie gesitueerd worden, aangezien men spreekt over elke vorm van vrijheidsberoving door agenten of personen die de toestemming, of steun hebben, of getolereerd worden door de staat, en die ertoe leidt dat de persoon buiten de wettelijke bescherming valt.

Artikel 3 vraagt elke lidstaat gepaste maatregelen te nemen om gedwongen verdwijningen te onderzoeken en de verantwoordelijken te berechten.¹²⁴ Daarnaast hoort elke lidstaat de noodzakelijke maatregelen te nemen om te garanderen dat gedwongen verdwijningen een overtreding van het nationale strafrecht inhouden.¹²⁵ De algemene of systematische praktijk van gedwongen verdwijningen zal als een misdaad tegen de menselijkheid beschouwd worden, en zal aldus bestraft worden zoals bepaald binnen dat internationale recht.¹²⁶

België ondertekende het verdrag op 6 februari 2007.¹²⁷ Het Vlaamse Parlement nam het verdrag aan op 7 mei 2010 voor haar gemeenschapsaangelegenheden.¹²⁸

¹²³ Art. 2 Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

¹²⁴ Art. 3 Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

¹²⁵ Art. 4 Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

¹²⁶ Art. 5 Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

¹²⁷ UNITED NATIONS, “Ratification Status International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance”, 18 april 2011, http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&lang=en (geconsulteerd op 10 april 2011, 16u).

¹²⁸ Decr. VI. van 7 mei 2010 houdende instemming met het Internationaal Verdrag inzake de bescherming van alle personen tegen gedwongen verdwijning, opgemaakt in New York op 20 december 2006, *BS* 24 juni 2010.

2.6. De Conventies van Genève (1949)

De vier Conventies van Genève bepalen de rechtsregels ten tijde van een gewapend conflict. In het algemeen zijn mensenrechten van toepassing in vreedstijd. De oorlogswetgeving, ook wel het internationaal humanitair recht genoemd, geldt alleen tijdens een gewapend conflict. Of de wetgeving inzake mensenrechten van kracht blijft in oorlogstijd, vormt vaak het onderwerp van discussie. De regering Bush achtte deze Conventies van toepassing op de ‘War on Terror’, men interpreteerde de terroristische aanslagen immers als ‘an act of war’. De Commissie van Venetië interpreteert de ‘War on Terror’ echter niet als een gewapend conflict en achtte verder onderzoek noodzakelijk om te bepalen of het internationaal humanitair recht in deze situatie van toepassing is of niet.¹²⁹

De vier conventies omvatten het verbod op foltering en onmenselijke behandeling van krijgsgevangenen, het verbod op gedwongen uitlevering van burgers tijdens een bezetting, en het verbod op foltering en wrede of vernederende behandeling volgens het gemeenschappelijke artikel 3.¹³⁰ Ze leggen ook regels vast met betrekking tot de detentie, behandeling en overdracht van gevangenen in oorlogstijd, waaronder de communicatie van de gevangene met familie en vertegenwoordigers van zijn land van herkomst of een aangewezen beschermende kracht.¹³¹ Ook deze Conventie stelt dat geen enkele lichamelijke of geestelijke marteling, noch enige andere vorm van dwang, mag worden toegepast op krijgsgevangenen om inlichtingen, van welke aard dan ook, van hen te verkrijgen. Krijgsgevangenen die weigeren te antwoorden, mogen niet worden bedreigd, noch uitgescholden, noch blootgesteld aan enige onaangename of nadelige behandeling. Psychische of fysieke dwang uitoefenen op een krijgsgevangene om hem te bewegen zich schuldig te verklaren aan het feit dat hem ten laste is gelegd, is ontoelaatbaar.¹³²

In gevallen waarbij verdachten de status van ‘Prisoner of War’ krijgen, bepaalt artikel 12 van deze Conventie dat krijgsgevangenen door de gevangenhoudende mogendheid slechts aan een andere mogendheid mogen worden overdragen nadat de gevangenhoudende mogendheid zich ervan heeft vergewist dat die andere mogendheid bereid en in staat is het Verdrag toe te passen.

¹²⁹ COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 19.

¹³⁰ Gemeenschappelijk artikel 3 van de Conventies van Genève van 12 augustus 1949.

¹³¹ J.K. ELSEA en J. KIM, “Undisclosed U.S. Detention Sites Overseas: Background and Legal Issues”, Washington DC, *Congressional Research Service*, 23 januari 2007, RL33643, 12-13.

¹³² Art. 17 Derde Conventie van Genève van 12 augustus 1949 betreffende de behandeling van krijgsgevangenen, *United Nations Treaty Series*, vol. 75, 148.

Niettemin moet, wanneer blijkt dat deze mogelijkheid de bepalingen van het Verdrag niet naleeft, de mogelijkheid die de krijgsgevangenen heeft overgedragen doeltreffende maatregelen nemen om de toestand voldoende te verbeteren dan wel verzoeken haar de krijgsgevangenen terug te zenden. Aan dit verzoek *moet* worden voldaan.¹³³

De regering Bush bepaalde via een *memorandum* dat de opgepakte terreurverdachten echter als ‘unlawfull combatants’ werden aanzien. Hierdoor zouden ze geen bescherming onder de Conventies genieten.¹³⁴ In de zaak *Hamdan v. Rumsfeld* gaf het Supreme Court aan dat gemeenschappelijk artikel 3 (gemeenschappelijk voor alle vier de conventies), dat voorziet in minimale waarborgen voor een humane behandeling van alle individuen die gevangen zitten in de context van eender welk type van gewapend conflict, werkt als een minimumnorm voor de behandeling van personen, aangehouden in de ‘War on Terror’, of tenminste die personen die aanvankelijk werden vastgehouden in Afghanistan.¹³⁵ Het Witte Huis beaamde deze beslissing en stelde dat de CIA gebonden was aan artikel 3. De CIA gaf echter geen commentaar op deze beslissing.¹³⁶

2.7. Artikelen inzake Staatsaansprakelijkheid (2001)

Het internationale recht verbiedt niet alleen ‘extraordinary renditions’, het kent ook enkele verplichtingen toe aan staten ten aanzien van andere staten die deze praktijk uitvoeren. In 2001 stelde de Commissie voor Internationaal Recht (*International Law Commission*) enkele ontwerpartikelen op inzake de Aansprakelijkheid van Staten voor Internationale Onrechtmatige Daden. Wanneer een staat haar plichten onder het internationale recht schendt, dan dient die staat daarvoor aansprakelijk gesteld te worden. De artikelen zijn vandaag nog niet in een verdrag vastgelegd, omdat er nog geen consensus is bereikt over wat wel en niet aan een staat kan worden toegerekend. De ILC artikelen beogen de internationale basisregels met betrekking tot de aansprakelijkheid van staten voor internationale onrechtmatige daden, te formuleren.¹³⁷

¹³³ Art. 12 Derde Conventie van Genève van 12 augustus 1949 betreffende de behandeling van krijgsgevangenen, *United Nations Treaty Series*, vol. 75, 146.

¹³⁴ G.W.BUSH, “Memorandum from President George W. Bush on Humane Treatment of Al-Qaeda and Taliban Detainees”, 7 februari 2002, www.pegc.us/archive/White_House/bush_memo_20020207_ed.pdf (geconsulteerd op 5 mei 2011, 10u).

¹³⁵ *HAMDAN v. RUMSFELD*, 548 U. S. (29 juni 2006), No. 05–184.

¹³⁶ M. SATTERTHWAITTE, “The U.S. Program of Extraordinary Rendition and secret detention: past and future”, in ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, (27) 35.

¹³⁷ *General Commentary*, 4 (a). ICL “Report on Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries”, 9 juni 2001, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 31 (geconsulteerd op 17 maart 2011, 17u).

Dat bepaalde inlichtingendiensten en hun agenten betrokken zouden zijn geweest bij ‘extraordinary renditions’, zonder dat hun overheden hiervan op de hoogte waren, kan een staat niet van zijn verantwoordelijkheid onttrekken. Wanneer zij gehandeld hebben in uitoefening van hun functie of in hoedanigheid van orgaan van de staat, dan is de staat aansprakelijk voor hun daden.¹³⁸ Ook wanneer zij hun boekje te buiten zijn gegaan.¹³⁹ Het uitbesteden van ondervragingstechnieken in detentiecentra aan private ondernemingen valt hier ook onder voor zover deze ondernemingen een publieke functie uitoefenen.¹⁴⁰

Artikel 16 stelt dat, wanneer een lidstaat bewust een andere staat ondersteunt of helpt met het uitvoeren van internationaal onrechtmatige praktijken, deze staat eveneens verantwoordelijk geacht zal worden.¹⁴¹ Wanneer de Belgische staat vliegtuigen zou hebben toegelaten om op Belgische luchthavens bij te tanken, zodat zij hun vlucht kon verder zetten en een verdachte konden overbrengen naar een plaats waar hij gefolterd zou worden, dan kan België mee verantwoordelijk gesteld worden voor deze ‘extraordinary rendition’. Voorwaarde is wel dat de Staat op de hoogte was van het feit dat het meewerkte aan een onrechtmatige daad.¹⁴²

2.8. Resolutie 1566 van de VN- Veiligheidsraad (2004)

Resolutie 1566 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd op 8 oktober 2004 unaniem door de VN- Veiligheidsraad aangenomen. De resolutie moedigt de lidstaten aan goed mee te werken met de Commissie voor Counterterrorisme (het *Counter-Terrorism Committee* of CTC). Met deze resolutie worden de lidstaten eraan herinnerd dat zij moeten garanderen dat, eender welke maatregelen zij nemen in de strijd tegen het terrorisme, deze in overeenstemming moeten zijn met hun verplichtingen onder de internationale wetgeving. Daarenboven moeten deze maatregelen in het bijzonder overeenstemmen met de internationale mensenrechten, het internationale vluchtelingenrecht en internationale humanitaire recht.¹⁴³

¹³⁸ Art. 4 Ontwerpartikelen inzake Staatsaansprakelijkheid voor Internationale Onrechtmatige Daden van 12 december 2001

¹³⁹ Art. 7 Ontwerpartikelen inzake Staatsaansprakelijkheid voor Internationale Onrechtmatige Daden van 12 december 2001

¹⁴⁰ Art. 5 Ontwerpartikelen inzake Staatsaansprakelijkheid voor Internationale Onrechtmatige Daden van 12 december 2001

¹⁴¹ Art. 16 Ontwerpartikelen inzake Staatsaansprakelijkheid voor Internationale Onrechtmatige Daden van 12 december 2001.

¹⁴² Art. 16, *commentary* 9. ICL “Report on Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries”, 9 juni 2006, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 65 (geconsulteerd op 17 maart 2011, 17u).

¹⁴³ Resolutie 1566 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 oktober 2004), *UN Doc. S/RES/1566* (2004). <http://www.un.org/News/Press/docs/2005/sc8293.doc.htm>

2.9. Resolutie 1507 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (2006)

Op basis van het advies van de Commissie van Venetië en de bevindingen van Rapporteur Dick Marty dat verschillende lidstaten van de Raad van Europa wel degelijk hadden meegewerkt aan CIA- acties op hun grondgebied of ze oogluikend hadden toegestaan, werd resolutie 1507 op 27 juni 2006 aangenomen door de Parlementaire Vergadering. Men roept de lidstaten op om effectieve maatregelen te nemen opdat onrechtvaardige uitleveringen voorkomen kunnen worden, alsook een onderzoek te starten naar het juridische kader voor wat betreft de inlichtingendiensten en indien nodig efficiënte controlemechanismen tegen misbruiken te implementeren. De doelstelling van de Vergadering is het voorkomen van verdere mensenrechtenschendingen in het kader van de strijd tegen het terrorisme.¹⁴⁴

2.10. Resolutie van het Europees Parlement (2009)

Een resolutie van de Raad van Europa geeft het standpunt van de Raad van Europa weer over een bepaald onderwerp. De Resolutie van het Europees Parlement over het veronderstelde gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen werd op 19 februari 2009 aangenomen.¹⁴⁵ In deze resolutie toont het Europees Parlement haar ongenoegen over het feit dat de lidstaten en de Raad tot nu toe geen, of weinig actie hebben ondernomen, om opheldering over het programma buitengewone overbrengingen te brengen en gevolg te geven aan de aanbevelingen van het Parlement.

Het verzoekt *“de Europese Unie en haar lidstaten en de VS- autoriteiten een onderzoek te voeren naar en volledige opheldering te brengen over de overtredingen en schendingen van het internationale en nationale recht op het gebied van mensenrechten, fundamentele vrijheden, het verbod op foltering en mishandeling, gedwongen verdwijning en het recht op een eerlijk proces die in samenhang met de ‘War on Terror’ zijn begaan, om de verantwoordelijkheid voor de geheime detentiecentra – inclusief Guantánamo Bay – en het programma buitengewone overbrengingen vast te stellen, en om ervoor te zorgen dat deze schendingen in de toekomst niet meer voorkomen en dat de strijd tegen het terrorisme wordt voortgezet zonder dat de mensenrechten, de fundamentele vrijheden, de democratie en de rechtsstaat worden geschonden.”*¹⁴⁶

¹⁴⁴ Resolutie 1507 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (27 juni 2006), <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1507.htm> (geconsulteerd op 1 mei 2011, 10u).

¹⁴⁵ Resolutie van het Europees Parlement over het veronderstelde gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen, (19 februari 2009), *Pb.L* 25 maart 2010, C 76 E/52 (2009).

¹⁴⁶ Resolutie van het Europees Parlement over het veronderstelde gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen, §9 (19 februari 2009), *Pb.L* 25 maart 2010, C 76 E/52 (2009).

3. Principes internationale luchtvaart

Zoals hierboven gesteld, kunnen gedetineerden uitgeleverd worden aan andere landen. Dit gebeurt via uitleveringsverdragen en vaak is een toestemming van de staat wiens luchtruim wordt overgevlogen niet noodzakelijk nodig. In het kader van het ‘renditions’ en geheime detentieprogramma, deden een beperkt aantal civiele vliegtuigen van de CIA verschillende Europese luchthavens aan. De CIA werkte hierbij echter buiten elk wettelijk kader. Daarom is het interessant om na te gaan in welke situaties men kan optreden tegen vliegtuigen die het nationale luchtruim overvliegen of een tussenlanding maken.

3.1. Conventie van Chicago (1944)

Het Verdrag inzake de internationale burgerluchtvaart, ook wel de Conventie van Chicago genoemd, werd op 7 december 1944 aangenomen.

Artikel 1 van het verdrag stelt dat elke staat een volledige en exclusieve soevereiniteit heeft over het luchtruim boven zijn grondgebied.¹⁴⁷ Een staat mag verzoeken dat een vliegtuig dat over haar grondgebied vliegt, landt voor inspectie wanneer er gegronde redenen zijn om te vermoeden dat deze vlucht gebruikt wordt voor praktijken die ingaan tegen het doel van deze conventie.¹⁴⁸ Dit verdrag heeft enkel betrekking tot burgerlijke luchtvaart. Wanneer er twijfel bestaat of een vliegtuig een burgerlijke of staatsstatus heeft, zal men de status van het vliegtuig bepalen aan de hand van de functie die het op dat moment vervult.¹⁴⁹ Staatsvliegtuigen genieten immuniteit voor de buitenlandse rechtsmacht en mogen niet doorzocht of geïnspecteerd worden door buitenlandse autoriteiten zonder de toestemming van de kapitein.¹⁵⁰ Ze mogen daarentegen niet zonder uitdrukkelijke toelating over het luchtruim van een andere staat vliegen, wat deze immuniteit dan

¹⁴⁷ Art. 1 Verdrag van Chicago inzake de internationale burgerluchtvaart van 7 december 1944, *United Nations Treaty Series*, vol. 15, 295.

¹⁴⁸ Art. 4 Verdrag van Chicago inzake de internationale burgerluchtvaart van 7 december 1944, *United Nations Treaty Series*, vol. 15, 295.

¹⁴⁹ COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 21.

¹⁵⁰ Art. 3 §3 Verdrag van de Verenigde Naties inzake jurisdictionele immuniteiten van Staten en hun eigendom van 1 maart 2004 volgens Resolutie 59/38 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *UN Doc. A/59/508* (2004).

ook in zeker mate beperkt.¹⁵¹ Indien een toestel bepaalde wetten niet respecteert, dan is de vlagstaat van het vliegtuig verantwoordelijk voor de schending.¹⁵²

Vele Europese lidstaten die CIA- vliegtuigen boven hun grondgebied toelieten, verdedigen zichzelf door te stellen dat zij, volgens hun verplichtingen onder de Conventie van Chicago, geen vragen mogen stellen bij de redenen voor de vluchten en dat ze dus niet mochten nakijken of deze vliegtuigen gebruikt werden voor het uitvoeren van ‘extraordinary renditions’.

3.2. Verdrag van Tokio (1963)

Dit Verdrag inzake strafbare feiten en bepaalde andere handelingen begaan aan boord van luchtvaartuigen van 14 september 1963, bepaalt de omstandigheden waarin er kan opgetreden worden wanneer er zich strafbare feiten voordoen in een vliegtuig. Dit kan in uitzonderlijke gevallen: wanneer het strafbaar feit een direct gevolg zou hebben voor, in dit geval, België, of indien de rechtsmacht moet ingrijpen om te voldoen aan de verplichtingen die voortvloeien uit internationale verdragen.¹⁵³ Bijvoorbeeld, artikel 1 van het EVRM bepaalt dat de betrokken staten elke persoon die onder hun jurisdictie valt, de rechten en vrijheden moet garanderen die zijn opgenomen in het EVRM. Wanneer er zich een uitzondering voordoet, kan een gezagsvoerder van het vliegtuig, op basis van het internationaal recht, eventueel verplicht worden te landen.

Met betrekking tot deze verdragen verklaarde de Commissie van Venetië dat het, in het kader van het EVRM, de verantwoordelijkheid van de lidstaten van de Raad van Europa is om op te treden en om de noodzakelijk preventieve maatregelen binnen hun bevoegdheden te voorzien. Doen ze dit niet, dan kunnen ze mee verantwoordelijk worden geacht voor het ondersteunen van een andere staat in het plegen van een onrechtmatige daad. De Commissie oordeelde dat de lidstaten alle mogelijke maatregelen horen te nemen om mensenrechtenschendingen op hun grondgebied, en luchtruim, te voorkomen.¹⁵⁴

¹⁵¹ Art. 3 (c) Verdrag van Chicago inzake de internationale burgerluchtvaart van 7 december 1944, *United Nations Treaty Series*, vol. 15, 295.

¹⁵² COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 23.

¹⁵³ Art. 4 Verdrag van Tokio inzake strafbare feiten en bepaalde andere handelingen begaan aan boord van luchtvaartuigen van 14 september 1963, *United Nations Treaty Series*, vol. 1969, 224.

¹⁵⁴ COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 33.

4. Wetgeving op nationaal niveau

De Belgische staat erkent elk van de bovenstaande internationale juridische instrumenten en hoort dus ook volgens deze wetgeving te handelen. Daarnaast kennen wij ook onze nationale wetgeving. ‘Extraordinary rendition’ is als dusdanig niet strafbaar onder de Belgische wetgeving. Het Belgische strafrecht kent verscheidene strafbepalingen die van toepassing zijn op bepaalde sleutelementen van ‘extraordinary renditions’.

4.1. Belgisch Strafwetboek

Omdat ‘extraordinary renditions’ uitgevoerd worden door agenten van de CIA, kunnen we artikel 147 van het Strafwetboek van toepassing achten. Dit artikel bestraft de “wederrechtelijke en willekeurige aanhouding van een of meerdere personen door iedere openbaar officier of ambtenaar, ieder drager of agent van het openbaar gezag of van de openbare macht”.¹⁵⁵ Daarnaast kent België ook de bestraffing van het vergemakkelijken van inbreuken op door de Grondwet gewaarborgde vrijheden en rechten.¹⁵⁶ Ook het niet stoppen van een wederrechtelijke vrijheidsberoving wanneer deze ter kennis komt van een overheidsambtenaar, alsook het niet aangeven van de schuldige, wordt bestraft.¹⁵⁷ Tenslotte kunnen evenzeer gevangenisambtenaren die een gevangene opnemen zonder wettige last, zonder wettig bevel of zonder vonnis, bestraft worden.¹⁵⁸

België heeft een samenhangende wetgeving waarin foltering en onmenselijke en ontorende behandeling strafbaar worden gesteld. De wet van 14 juni 2002¹⁵⁹ voorziet verschillende artikelen in het Strafwetboek waarin foltering wordt gedefinieerd als “*elke opzettelijke onmenselijke behandeling die hevige pijn of ernstig en vreselijk lichamelijk of geestelijk lijden veroorzaakt*”. Met onmenselijke behandeling bedoelt men “*elke behandeling waardoor een persoon opzettelijk ernstig geestelijk of lichamelijk leed wordt toegebracht, onder meer om van hem inlichtingen te verkrijgen of bekentenissen af te dwingen of om hem te straffen, of om druk op hem of op derden uit te oefenen, of hem of derden te intimideren*”. Ontorende behandeling verwijst naar “*elke behandeling die in de ogen van het slachtoffer of van derden een ernstige krenking of aantasting van de menselijke waardigheid uitmaakt*”.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Art. 147 Sw.

¹⁵⁶ Art. 153 Sw.

¹⁵⁷ Art. 155 Sw.

¹⁵⁸ Art. 157 Sw.

¹⁵⁹ Wet van 14 juni 2002 houdende overeenstemming van het Belgische recht met het Verdrag van de Verenigde Naties van 1984 tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing, BS 14 augustus 2002, 35048.

¹⁶⁰ Art. 417bis 1°, 2° en 3° Sw.

De Belgische wetgever heeft de definitie van het VN- verdrag tegen foltering overgenomen en benadrukt eveneens in artikel 417ter, vierde lid, Sw. dat deze handelingen verboden zijn ten allen tijden, ook wanneer men in noodtoestand verkeert. In het tweede lid van dit artikel wordt met nadruk gesteld dat *“het bevel van een meerdere of van een gezag kan het misdrijf bedoeld in het eerste lid niet verantwoorden.”*¹⁶¹

Het kaderbesluit van 13 juni 2002 betreffende het Europees aanhoudingsbevel en de procedures van overlevering tussen de lidstaten, werd door België op 19 december 2003 omgezet in een wet die op 1 januari 2004 in werking trad. De klassieke uitleveringsprocedures worden hiermee vervangen door een Europees aanhoudingsbevel. In de context van de ‘extraordinary renditions’ praktijk en het verbod op foltering stelt artikel 4, dat een dergelijk aanhoudingsbevel, uitgevaardigd met het oog op de uitlevering naar een lidstaat van de Europese Unie, moet worden geweigerd door de Belgische rechter wanneer er ernstige redenen bestaan om aan te nemen dat zij afbreuk zou doen aan de fundamentele rechten van de betrokken persoon, zoals die worden bevestigd door artikel 6 van het verdrag betreffende de Europese Unie. Deze laatste bepaling vermeldt dat de Unie de fundamentele rechten in acht neemt, zoals gewaarborgd door het verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.¹⁶²

¹⁶¹ Art. 417ter, tweede lid Sw.

¹⁶² Art. 4, §5 Wet betreffende het Europees aanhoudingsbevel, BS 22 december 2003, 60076.

5. Conclusie

De bestaande internationale wetgeving rijkt Staten een adequaat en uitgewerkt kader aan om (terroristische) dreigingen op te vangen en aan te pakken. De dreiging van het internationaal terrorisme is sinds 9/11 een belangrijk punt op de internationale agenda en vereist een coherente aanpak waarbij internationale samenwerking en het verzamelen van inlichtingen van groot belang zijn. Dit wil echter niet zeggen dat men aan zijn mensenrechtenverplichtingen als Staat mag verzaken en maatregelen mag introduceren die niet in overeenstemming zijn met de bestaande internationale wetgeving. De meeste bovengenoemde instrumenten houden een verbod op foltering in en herhalen stelselmatig dat staten worden geacht te handelen binnen het internationale mensenrechtenkader. Het argument dat er in deze nieuwe en bijzondere omstandigheden in de ‘War on Terror’, harde praktijken als ‘extraordinary renditions’ als toelaatbaar worden beschouwd, is moeilijk in overeenstemming te brengen met het absolute verbod op foltering dat van toepassing is in elke situatie. Beloften of ‘diplomatic assurances’ van andere landen verlichten de Europese lidstaten niet van hun verantwoordelijkheden.

De verplichtingen van België onder het international recht verbieden de deelname aan ‘extraordinary renditions’ en eisen dat er passende maatregelen genomen worden om deze praktijk op te sporen en het gebruik ervan te ontmoedigen. De praktijk expliciet en als geheel op internationaal niveau verbieden, is een eerste stap naar verantwoordelijkheid.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat het Belgische strafrecht heel wat bepalingen kent die elementen van ‘extraordinary renditions’ en foltering in zijn geheel bestraffen. Deze feiten zijn specifieke aspecten van het proces van een ‘extraordinary rendition’, vanaf de arrestatie en langdurige detentie tot een vermeende mishandeling, en hebben betrekking op de personen die direct betrokken zijn bij de uitvoering van ‘extraordinary renditions’ (zij die de uitlevering effectief uitvoeren). Men verbiedt deze praktijk als geheel echter niet zodat een correcte en effectieve bestraffing niet vanzelfsprekend is. Een bijkomende moeilijkheid is dat ‘extraordinary renditions’ in het geheim worden uitgevoerd, door leden van een buitenlands politiekorps of inlichtingendienst (al dan niet met de mogelijke hulp van Belgische diensten). Dit bemoeilijkt het arresteren en vervolgen van verantwoordelijken.

In het kader van de 'extraordinary renditions'- praktijk kunnen we kort stellen dat België volgens haar verplichtingen onder het internationale recht geacht wordt drie verplichtingen na te komen:

1. De plicht om niet deel te nemen aan of het mogelijk maken van foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing
2. De plicht om geen individuen uit te leveren aan landen waar hij of zij het risico loopt om gefolterd te worden (*non-refoulement* principe)
3. De plicht om deze schendingen te voorkomen en, eens ze zich hebben voorgedaan of wanneer er ernstige aanwijzingen zijn dat ze zich hebben voorgedaan, een grondig en onafhankelijk onderzoek in te stellen en indien nodig maatregelen treffen.

D EEL IV:

BELGIË – PARTNER IN CRIME?

“This is because accountability is not about seeking revenge; it is about making our institutions better and a model for the rest of the world. Accountability goes to the heart of our democracy. It is a fundamental pillar that distinguishes our society from police states.”¹⁶³

- Maher Arar beschrijft de rol en functies van verantwoordelijkheid.

¹⁶³M. ARAR “A message from Maher Arar”, <http://www.maherarar.ca> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 15u).

1. Inleiding

Het veelvuldig in de media komen van de Europese betrokkenheid in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA in 2005 en het rapporteren van deze informatie door mensenrechtenorganisaties, zorgde voor allerhande reacties op zowel nationaal, Europees als internationaal niveau. Franco Frattini, vice- voorzitter van de Europese Commissie waarschuwde op 28 november 2005 dat elke EU- lidstaat die betrokken zou zijn bij het programma, zijn stemrecht kon verliezen volgens artikel 7 van het EU- Verdrag.¹⁶⁴ Het Europees Parlement en de Raad van Europa stelden een onderzoek in om de aantijgingen na te gaan en moedigden de Europese lidstaten aan om hetzelfde te doen met betrekking tot hun eigen aandeel binnen het programma.

In dit deel worden de initiatieven die op verschillende niveaus werden genomen om de Belgische betrokkenheid bij het CIA - programma te onderzoeken, besproken. Ik begin met een overzicht van de onthullingen van de pers om daarna de reactie vanuit de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat te beschrijven. Vervolgens schets ik de onderzoeken van Europese instanties die de België situatie aankaarten. En ten slotte bespreek ik de verschillende stappen die de Belgische regering zette met betrekking tot dit probleem, welke organen met een onderzoek werden belast, en tot welke conclusies ze kwam. Door de situatie per niveau zo chronologisch mogelijk te benaderen, kan ik een duidelijk beeld schetsen van welke initiatieven en beslissingen wanneer werden genomen door de Belgische en Europese autoriteiten. Ik koppel hierbij ook terug aan het juridische kader uit deel twee en eindig met een algemeen besluit.

¹⁶⁴ S. R. WEISMAN, “U.S. tries to reassure Europe on CIA flights”, *The New York Times*, 29 november 2005, <http://www.nytimes.com/2005/11/29/world/americas/29iht-policy.html> (geconsulteerd op 20 april 2011, 17u).

2. Overzicht van onthullingen in de pers

Op 2 november 2005 kopt *The Washington Post* dat de CIA sommige van haar belangrijkste Al-Queda gevangenen heeft opgesloten en ondervraagd in geheime detentiecentra in Oost-Europa. Zowel Amerikaanse als buitenlandse functionarissen zouden op de hoogte zijn van deze geheime detentiecentra.¹⁶⁵ Enkele weken later meldt *The New York Times* dat 26 CIA-vliegtuigen, sinds september 2001, 307 vluchten in Europa uitvoerden. De krant noemt Duitsland, Groot-Brittannië, Ierland, Portugal, Spanje en Tsjechië expliciet als betrokkenen.¹⁶⁶

In navolging van deze en andere buitenlandse nieuwsmedia, berichtten ook verschillende Belgische kranten over een mogelijke Europese, maar ook Belgische betrokkenheid bij deze praktijken. *De Standaard* verwijst dezelfde dag nog naar de berichten uit de Amerikaanse media.¹⁶⁷ *La Dernière Heure* bericht de volgende dag over de zaak en voegt eraan toe dat de CIA geen commentaar wenste te geven op de beschuldigingen.¹⁶⁸ Op 4 november meldt *de Standaard* dat de Europese Commissie een onderzoek zal instellen naar het mogelijk bestaan van CIA-kampen in Oost-Europa.¹⁶⁹

Begin december 2005 is Condoleezza Rice, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, op bezoek in Europa. Op 5 december 2005 geeft zij een publieke verklaring als antwoord op de ongerustheid die heerst in Europa over de mogelijke betrokkenheid van Europese lidstaten bij het Amerikaanse ‘extraordinary renditions’ en geheime detentieprogramma. Ze vertelt het volgende: “*The United States does not use the airspace or the airports of any country for the purpose of transporting a detainee to a country where he or she will be tortured. The United States has not transported anyone, and will not transport anyone, to a country when we believe he will be tortured. Where appropriate, the United States seeks assurances that transferred persons will not be tortured. The United States has respected – and will continue to respect the sovereignty of other countries.*”

¹⁶⁵ D. PRIEST, “CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons: Debate is Growing within Agency about the Legality and Morality of Overseas System Set up After 9/11”, *The Washington Post*, 2 november 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/11/01/AR2005110101644.html> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 11u).

¹⁶⁶ I. FISHER, “Reports of Secret U.S. Prisons in Europe Draw Ire and Otherwise Red Faces”, *The New York Times*, 1 december 2005, http://www.nytimes.com/2005/12/01/international/europe/01cia.html?_r=2 (geconsulteerd op 20 april 2011, 17u15).

¹⁶⁷ DE STANDAARD, “VS zou geheime gevangenschappen hebben in Oost-Europa”, *De Standaard Online*, 2 november 2005, http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF02112005_027&word=CIA (geconsulteerd op 20 april 2011, 18u).

¹⁶⁸ LA DERNIERE HEURE, “Prisons secrètes? No comment du côté de la CIA”, *La Dernière Heure*, 3 november 2005, http://www.dhnet.be/dhjournal/archives_det.phtml?id=531897 (geconsulteerd op 21 april 2011, 12u).

¹⁶⁹ DE STANDAARD, “Onderzoek naar CIA-kampen in Oost-Europa”, *De Standaard Online*, 4 november 2005, <http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=GIPJSE21&word=CIA> (geconsulteerd op 21 april 2011, 9u).

The United States does not transport, and has not transported, detainees from one country to another for the purpose of interrogation torture.”¹⁷⁰

Ze stelt eveneens dat ‘extraordinary renditions’ noodzakelijk zijn in de strijd tegen het terrorisme, en dat deze praktijk al jaren wordt toegepast. Dat laatste is correct, maar hierboven aangetoond, is er toch een zekere verandering in de praktijk gebracht en worden deze operaties op steeds grotere schaal uitgevoerd.¹⁷¹

Met deze verklaring ontkent Rice de uitleveringen niet. Ze beweert wel dat de VS niet foltert. Ondanks het feit dat Europese ministers genoeg namen met deze verklaring, biedt zij geen sluitende garantie dat de overgebrachte gevangenen correct behandeld worden. Via het gebruik van ‘diplomatic assurances’ wordt het absoluut verbod op foltering omzeild. Zij bieden onvoldoende bescherming om er zeker van te zijn dat de persoon in kwestie goed behandeld zal worden. Er bestaan immers geen efficiënte controlemechanismen. Het niet nakomen van een belofte is eveneens problematisch, in de eerste plaats voor de gevangenen, maar daarnaast is de afspraak geen bindende, juridische overeenkomst. Welke acties kan men ondernemen wanneer het gastland de belofte niet blijkt na te komen? Ten slotte zouden de Verenigde Staten ook de soevereiniteit van de Europese lidstaten gerespecteerd hebben. Dit zou er op kunnen wijzen dat bepaalde nationale diensten toch op de hoogte waren van de CIA- activiteiten. Is dit niet het geval, dan is de verklaring van mevrouw Rice niet correct en komt de VS haar verplichtingen onder de internationale wetgeving niet na.

Enkele dagen later, op 7 december, is mevrouw Rice op bezoek in Brussel. Die avond heeft zij een informele vergadering met de minister van Buitenlandse Zaken De Gucht. De Gucht wenste zich voor deze ontmoeting niet uit te spreken over de geheime CIA- vluchten in Europa, maar verklaart in de media wel dat er geen CIA- vluchten zijn vastgesteld op de Belgische luchthavens.¹⁷²

Begin 2006 is er voor het eerst sprake van CIA - vliegtuigen die België aandeden. Op 15 februari publiceert het Nederlandse *NRC Handelsblad* dat een toestel Gulfstream III met nummer N829MG van het Amerikaanse bedrijf *Presidential Aviation*, op 20 juli 2002 op de luchthaven van Schiphol

¹⁷⁰ C. RICE, “Remarks Upon Her Departure for Europe”, 5 december 2005, <http://merln.ndu.edu/archivepdf/terrorism/state/57602.pdf> (geconsulteerd op 21 april 2011, 14u).

¹⁷¹ Zie Deel 2; 1.3. Periode na 9/11 pagina 16.

¹⁷² DE STANDAARD, “Geen CIA- vluchten in België”, *De Standaard Online*, 7 december 2005, http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF07122005_035, (geconsulteerd op 7 februari 2011, 21u).

geland is. Dit toestel zou uit Antwerpen komen zijn en is hetzelfde toestel dat gediend zou hebben om de Canadees Maher Arar over te brengen van New York naar Jordanië.¹⁷³

Enkele maanden later kopt *Le Soir* “Au moins deux vols de la CIA en Belgique”. Er zouden zeker twee geheime vluchten een tussenlanding gemaakt hebben in Antwerpen. Dat schrijft de krant op basis van informatie die bevestigd werd door een hooggeplaatst federaal ambtenaar.¹⁷⁴

Tot slot heeft mensenrechtenorganisatie Amnesty International aan de hand van getuigenissen en vluchtschema's geprobeerd om een grote puzzel te maken en zo een overzicht te geven van alle mogelijke CIA- vluchten die boven Europa hebben gevlogen of er zijn geland, en gekend zijn voor hun betrokkenheid bij het ‘renditions’- programma. In het rapport “Below the Radar” bevestigt Amnesty dat er in Antwerpen één keer een tussenstop zou zijn geweest tussen maart 2001 en mei 2005. Het gaat om de Gulfstream III met registratienummer N829MG (later N259SK), die ook al werd aangeduid door het *NRC Handelsblad*.¹⁷⁵ Of dit vliegtuig op dat moment op weg was naar een geheime gevangenis en of het terreurverdachten aan boord had, is niet duidelijk en wordt niet besproken.

¹⁷³ J. ALBERTS, “CIA –vluchten dikwijls via Nederland”, *NRC Handelsblad*, 15 februari 2006, http://vorige.nrc.nl/binnenland/article1655127.ece/CIA-vluchten_dikwijls_via_Nederland (geconsulteerd op 30 maart 2011, 14u).

¹⁷⁴ A. LALLEMAND, en M. LABAKI, “Au moins deux vols de la CIA en Belgique”, *Le Soir*, 6 maart 2006, http://archives.lesoir.be/au-moins-deux-vols-de-la-cia-en-belgique_t-20060309-004P2Q.html (geconsulteerd op 8 oktober 2010, 11u).

¹⁷⁵ AMNESTY INTERNATIONAL, “United States of America: Below the radar: Secret flights to torture and “disappearance””, Londen, Amnesty International Publications, 2006, AMR 51/051/2006, <http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR51/051/2006>, 39 (geconsulteerd op 7 april 2011, 14u).

3. Politieke reactie

Een reactie van de Belgische politiek bleef niet uit. Zowel de Kamer van Volksvertegenwoordigers als de Senaat behandelden de problematiek en uitten hun bezorgdheid met betrekking tot het mogelijk gebruik van het Belgische luchtruim en de Belgische luchthaveninfrastructuur door CIA-vliegtuigen met, al dan niet, gevangenen aan boord.

3.1. De Kamer van Volksvertegenwoordigers

Op 1 december 2005 verklaart toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Karel de Gucht voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers dat de regering laat overgaan tot onderzoeken om na te gaan of de CIA eventueel gebruik maakte van hetzij militaire, hetzij burgerlijke luchthavens in België.¹⁷⁶ Minister de Gucht kon met betrekking tot de militaire luchthavens al bevestigen dat het onderzoek afgerond was en dat er niets verdachts gevonden werd. Het onderzoek met betrekking tot de burgerlijke luchthavens werd verdergezet. De Gucht verklaarde echter, dat er geen enkele aanwijzing was om aan te nemen dat een Belgische luchthaven gebruikt is geweest voor CIA-vluchten.¹⁷⁷

Een week later, na de ontmoeting van minister de Gucht met mevrouw Rice, verklaart de minister voor de Kamer dat hij mevrouw Rice vertrouwt en haar verklaring van 5 december voldoende acht. Bovendien zegt de minister tijdens de ontmoeting gewezen te hebben op het feit dat deze gevangenen voor de rechter moeten verschijnen en recht hebben op een eerlijk proces. Minister Rice ging hiermee akkoord en stelde dat *“dit in ieder geval de bedoeling is van de Amerikaanse regering.”*¹⁷⁸ Op de vraag het onderzoek naar de burgerlijke luchthavens toe te lichten, gaat de minister niet in. Enkele dagen eerder, op 6 december 2005, verklaarde de Federale minister van Mobiliteit, Renaat Landuyt, dat volgens de studie die gevraagd werd aan de directoraat-generaal van de Luchtvaart, geen enkele CIA- vlucht is voorgekomen via een Belgische luchthaven in de loop van de afgelopen vijf jaar. De minister voegt daaraan toe dat de Amerikaanse overheden ook nooit zo'n verzoek hebben geformuleerd.¹⁷⁹ Dit document met vluchtgegevens is niet publiek gemaakt. De wijze waarop het directoraat- generaal tot deze conclusie kwam, is derhalve niet geheel duidelijk.

¹⁷⁶ Vraag van de heer Eric Massin aan de minister van Buitenlandse Zaken “over het transport van gevangenen door de Amerikaanse autoriteiten”, *Hand.* VI. Parl. 2005-06, 1 december 2005, CRIV 51 PLEN 172, Vr. nr. P1095, 30.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 30.

¹⁷⁸ Vraag van de heer Dirk Van der Maelen aan de minister van Buitenlandse Zaken over “de transporten van gevangenen door de CIA”, *Hand.* VI. Parl. 2005-06, 8 december 2005, CRIV 51 PLEN 174, Vr. nr. P1113, 3.

¹⁷⁹ HET LAATSTE NIEUWS, “Geen CIA-vluchten op Belgische luchthavens”, *Het Laatste Nieuws*, 6 december 2005, <http://www.hbvl.be/Archief/guid/geen-cia-vluchten-op-belgische-luchthavens.aspx?artikel=283d83a1-46cb-48e2-9eef-4f00d774ecf3> (geconsulteerd op 7 februari 2011, 22u).

3.2. De Senaat

Ook in de Senaat wordt het onderwerp op 8 december 2005 ter sprake gebracht. Tijdens een actualiteitendebat stellen verschillende senatoren de geloofwaardigheid van de verklaringen van mevrouw Rice in vraag. Er wordt ook gevraagd welk standpunt de Belgische regering inneemt en of er een gemeenschappelijk Europees standpunt geformuleerd zal worden. De heer Roelants du Vivier van MR vraagt zich ook af hoe lang de Belgische regering al op de hoogte was van dit systeem, of ons land een vraag tot medewerking heeft gekregen, en wat bijgevolg het antwoord en de houding van onze regering was.¹⁸⁰ Men is er zich in de Senaat van bewust dat men slechts op de hoogte is van bepaalde, vage, informatie en stuurt aan op een grondig onderzoek door de Belgische regering. Ook de rol van België binnen een Europa dat misschien dergelijke praktijken heeft ondersteund, wordt besproken. De heer Wille van de VLD (vandaag Open VLD!), zegt vrede te nemen met het standpunt van de permanente commissie van de Raad van Europa, die het belangrijker vindt om onderzoeken uit te voeren en de waarheid te vinden, dan de betrokken lidstaten te straffen.¹⁸¹

Op de bedenkingen in de Senaat geeft de regering hetzelfde antwoord als in de Kamer. Senator Van den Brande zegt hieruit te concluderen dat *“de Belgische regering momenteel geen formele gegevens heeft over wat er op het Belgische grondgebied of in het Belgische luchtruim is gebeurd.”*¹⁸² Hij bekritiseert ook de verklaringen van de Verenigde Staten en zegt dat deze *“de eigen veiligheid boven de internationale rechtsorde plaatsen.”*¹⁸³ De senatoren hopen later nog antwoorden te krijgen op hun vragen.

De Senaat behandelde op 23 februari 2006 tijdens zijn namiddagvergadering ook enkele mondelinge vragen betreffende het probleem. Daar wordt benadrukt dat mogelijke CIA- vluchten artikelen 3, 5 en 6 van het EVRM schenden en dat de Belgische regering alles in zijn werk moet stellen om deze rechten te respecteren.¹⁸⁴ Daarnaast rezen er ook vragen over het feit dat de Belgische regering niet aan het verzoek van de Raad van Europa had voldaan. De secretaris-generaal verzocht de lidstaten informatie te sturen met betrekking tot het clandestiene transport van terreurverdachten en geheime detentiecentra. Ons land overtrad echter de deadline van 21 februari 2006.

¹⁸⁰ *Hand. Senaat*, 2005-06, 8 december 2005, nr. 3-139, 9.

¹⁸¹ *Hand. Senaat*, 2005-06, 8 december 2005, nr. 3- 139, 10.

¹⁸² *Hand. Senaat*, 2005-06, 8 december 2005, nr. 3-139, 14.

¹⁸³ *Ibid.*, 14.

¹⁸⁴ Mondelinge vraag van de heer Luc Van den Brande aan de minister van Buitenlandse Zaken over «de CIA-vluchten over België», nr. 3-1029 en Mondelinge vraag van de heer Josy Dubié aan de minister van Buitenlandse Zaken over «de afwezigheid van een Belgisch antwoord op het verzoek van de Raad van Europa in verband met de geheime CIA-gevangnissen», *Hand. Senaat*, 2005-06, 23 februari 2006, 3-152, Vr. nr. 3-1029- 30, 21.

Dit zorgt voor grote verontwaardiging in de Senaat. De minister van Mobiliteit, Renaat Landuyt, repliceert dat België het rapport enkele uren later indiende en benadrukt dat de regering “*een grondig antwoord*” wilde geven.¹⁸⁵ De leden van de Senaat vinden dit echter geen voldoende reden om de Europese termijn niet te respecteren. Minister Landuyt beklemtoont daarnaast dat de regering dagelijks bijkomende informatie controleert en dat er nog geen onrustwekkende informatie is vrijgekomen met betrekking tot België.¹⁸⁶ De heer Van den Brande herinnert de minister eraan dat de regering, zelfs al was ze van een aantal zaken niet op de hoogte, ze nog steeds politiek verantwoordelijk is voor wat eventueel buiten haar medeweten is gebeurd en verzoekt dan ook om de vereiste informatie te verstrekken.¹⁸⁷

3.3. Tussenconclusie

Zowel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers als in de Senaat wordt er ongerust gereageerd op de aantijgingen in de pers. De regering wordt gewezen op haar verplichtingen onder de internationale wetgeving en de mensenrechten en er wordt gevraagd om een onderzoek in te stellen. De antwoorden van de ministers op de vragen gesteld in Kamer en Senaat zijn negatief en weinig verhelderend.

¹⁸⁵ *Hand. Senaat*, 2005-06, 23 februari 2006, nr. 3-152, 21.

¹⁸⁶ *Hand. Senaat*, 2005-06, 23 februari 2006, nr. 3-152, 21.

¹⁸⁷ *Hand. Senaat*, 2005-06, 23 februari 2006, nr. 3-152, 21; Zie ook deel 3; 2.8. Artikelen inzake Staatsaansprakelijkheid pagina 50.

4. Europa

4.1. Artikel 52 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden

Zoals hierboven vermeld, ondernamen de Raad van Europa en het Europees Parlement meteen actie na de onthullingen in de pers. Als lid van de Raad van Europa en als Verdragsluitende Partij bij het EVRM, kreeg België eind november 2005 de opdracht van Secretaris- Generaal Terry Davis, om vragen te beantwoorden aangaande het probleem en om een antwoord te formuleren tegen 21 februari 2006.¹⁸⁸ Hij kan dit volgens artikel 52 van het EVRM dat stelt dat *“iedere Verdragsluitende Partij op verzoek van de Secretaris- Generaal van de Raad van Europa een uiteenzetting verschafft van de wijze waarop haar nationaal recht de daadwerkelijke uitvoering waarborgt van iedere bepaling van dit Verdrag.”*¹⁸⁹

De Secretaris- Generaal vroeg de lidstaten of ze mechanismen voorzagen om gedragingen van ambtenaren van buitenlandse diensten binnen hun jurisdictie te controleren; of er voldoende waarborgen voorzien zijn opdat het EVRM, meer bepaald de artikels met betrekking tot onrechtvaardige vrijheidsontneming door agenten van een andere staat, wordt nagekomen; en of er gepaste mechanismen zijn om vermeende schendingen ervan te sanctioneren. Daarenboven wil Secretaris- Generaal Davis ook graag weten of er sinds januari 2002 mogelijk overheidsambtenaren betrokken zijn geweest bij dergelijke schendingen en of er een officieel onderzoek ter zake gaande of reeds voltooid is.

In het antwoord aan de Secretaris- Generaal, licht de Belgische regering kort de verschillende juridische instrumenten met betrekking tot deze onrechtvaardige vrijheidsontnemingen toe en benoemt daarbij ook de internationale verdragen waar België partij bij is. Het comité P en het Comité I zorgen voor controle mogelijkheden op nationaal niveau.¹⁹⁰ Men bespreekt echter vooral wat de algemene functie van deze organen is. Ook de mogelijkheid tot schadevergoeding voor personen die onrechtmatig werden vastgehouden, wordt besproken.¹⁹¹ De Belgische regering benadrukt in haar brief aan de Secretaris- Generaal dat het geen weet heeft van CIA- vluchten over en/of geheime detentiecentra op haar grondgebied.

¹⁸⁸ De brief van Secretaris- Generaal Davis aan de betrokken Ministers van Buitenlandse Zaken kan u terugvinden in bijlage 2.

¹⁸⁹ Art. 52 EVRM

¹⁹⁰ Het antwoord van de Belgische regering aan Secretaris- Generaal Davis kan u terugvinden in bijlage 3.

¹⁹¹ C. DEBRULLE, “Réponse de la Belgique à la demande d’explication conformément à l’article 52 de la Convention européenne des Droits de l’Homme”, 21 februari 2006, 2-7.

Er zouden ook geen overheidsambtenaren betrokken zijn bij deze schendingen.¹⁹² Opmerkelijk is dat er geen verwijzing wordt gemaakt naar de Belgische uitleveringswetten.

Volgens Secretaris- Generaal Davis gaf België, ondanks het feit dat de regering het rapport te laat indiende, een volledig antwoord op elk van de vragen. België wordt verschillende keren in zijn verslag vermeld. België kent, naast vele andere lidstaten, een systeem van parlementaire controle over de activiteiten van de inlichtingendiensten, een Comité I als belangrijk controleorgaan van de inlichtingendiensten, en een aangifteplicht voor ambtenaren (alsook de algemene aangifteplicht van de bevolking).¹⁹³

De heer Davis moet echter concluderen dat deze controles in vele landen beperkt blijven tot de activiteiten van de nationale (geheime) inlichtingendiensten. De controleprocedures op buitenlandse geheime diensten over het eigen luchtruim, op het eigen grondgebied en op luchtvaartinfrastructuur zijn niet efficiënt genoeg, of soms geheel afwezig, en kunnen misbruiken niet voldoende opvangen. Veel regeringen geven daarenboven te vage antwoorden over de manier waarop de nationale autoriteiten hun jurisdictie uiten tegenover buitenlandse inlichtingendiensten of militaire krachten. Hij roept de regeringen op om (betere) mechanismen te installeren die deze misbruiken kunnen voorkomen.

Op 14 juni 2006 publiceerde de Secretaris- Generaal een aanvullend rapport. Het bundelt de antwoorden van 37 van de 46 lidstaten van de Raad van Europa. Hen werd gevraagd om hun antwoorden uit het eerste rapport verder toe te lichten en bijkomende informatie te verschaffen. De antwoorden van de Belgische regering in het eerste rapport werden klaarblijkelijk als voldoende beschouwd, want België krijgt geen nieuw verzoek tot informatie. Het rapport besluit dat de meerderheid van de lidstaten wel een zekere vorm van controle kan uitoefenen op haar veiligheidsdiensten, hetzij een administratieve, hetzij een juridische, hetzij een parlementaire controle, maar herhaalt dat de controlemogelijkheden op activiteiten van buitenlandse inlichtingendiensten vaak afwezig of beperkt zijn.¹⁹⁴

¹⁹² C. DEBRULLE, “Réponse de la Belgique à la demande d’explication conformément à l’article 52 de la Convention européenne des Droits de l’Homme”, 21 februari 2006, 7-8.

¹⁹³ COUNCIL OF EUROPE, “Secretary General’s report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies” door Teddy Davis (Secretary General), 28 februari 2006, SG/Inf (2006) 5, 10-11, 13-14.

¹⁹⁴ COUNCIL OF EUROPE, “Secretary General’s supplementary report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies” door Teddy Davis (Secretary General), 14 juni 2006, SG/Inf (2006) 13, 12.

4.2. Onderzoek Raad van Europa door Rapporteur Dick Marty

In november 2005 werd de Zwitserse politicus Dick Marty door de Raad van Europa aangesteld als Rapporteur. Hij zal een parlementair onderzoek leiden naar de mogelijke betrokkenheid van de lidstaten van de Raad van Europa bij de geheime CIA- detenties en transfers van terreurverdachten. In zijn rapport van 12 juni 2006, legt Marty het zogenaamde ‘spider’s web’ bloot, een systeem van illegale detenties en transfers van terreurverdachten, waaraan vermoedelijk veertien Europese lidstaten hebben meegewerkt.¹⁹⁵ Zeven van deze lidstaten zouden de rechten van individuen hebben geschonden.¹⁹⁶ Het systeem van geheime detentie en overdrachten is enkel tot stand kunnen komen dankzij de steun van Europese lidstaten.

Marty verklaarde dat *“het onwaarschijnlijk was dat bepaalde Amerikaanse operaties konden plaatsvinden zonder de actieve deelname, of ten minste geheime verstandhouding van de Europese nationale inlichtingendiensten.”*¹⁹⁷ België wordt in het rapport enkel vernoemd met betrekking tot het feit dat er vragen werden gesteld aan de regering en deze een onderzoek instelde.¹⁹⁸ Deze vragen voor de Kamer en de Senaat, besprak ik reeds hierboven.¹⁹⁹ Verder werd de Belgische situatie niet verder toegelicht in het rapport.

Voor het tweede rapport van Marty, dat gepubliceerd werd op 11 juni 2007, kregen de lidstaten vragenlijsten toegestuurd. Evenzeer in dit rapport wordt er nog niet aangenomen dat België betrokken was bij het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA. Dick Marty concludeert dat, ondanks de sterke aanwijzingen, de Europese overheden te weinig politieke wil tonen om deze feiten grondig te onderzoeken en zo hun verantwoordelijkheid op te nemen.²⁰⁰

¹⁹⁵ Zie Deel 2; 1. Inleiding pagina 13.

¹⁹⁶ COUNCIL OF EUROPE, *CIA above the law? Secret detentions and unlawful interstate transfers of detainees in Europe*, Council of Europe Publishing, 2008, 9

¹⁹⁷ COUNCIL OF EUROPE, “Explanatory Memorandum on alleged secret detentions and unlawful inter- state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 50.

¹⁹⁸ COUNCIL OF EUROPE, “Report on alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 50.

¹⁹⁹ Zie Deel 4; 3.1. De Kamer van Volksvertegenwoordigers pagina 54 en 3.2. De senaat pagina 55.

²⁰⁰ COUNCIL OF EUROPE, “Secret detentions and illegal transfers of detainees involving Council of Europe member states: second report” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 11 juni 2007, Doc. 11302 rev., 66.

4.3. Onderzoek Europees Parlement en de Tijdelijke Commissie voor het verondersteld gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen door Rapporteur Fava

Ook het Europese Parlement was gealarmeerd door de berichtgevingen in de media en de zich opstapelende aanwijzingen en beschuldigingen dat verschillende Europese lidstaten, of althans hun inlichtingendiensten, betrokken waren bij mensenrechtenschendingen. Begin 2006 werd een Tijdelijke Commissie (TDIP) opgericht, bestaande uit 46 leden. Deze Commissie werd opgedragen om onder leiding van Rapporteur Giovanni Claudio Fava een onderzoek te voeren.²⁰¹ De Commissie publiceerde in april 2006 een eerste tijdelijk rapport, dat bevestigde dat de CIA illegale acties ondernam op het Europese grondgebied. Het rapport van de Commissie ondersteunt de observaties uit de rapporten van de Raad van Europa. In het eindverslag van januari 2007, spreekt TDIP Rapporteur Fava over zo'n 1245 vluchten boven het Europese grondgebied.²⁰²

Vier van deze vluchten zouden over België zijn gevlogen. Rapporteur Fava vernoemt de Gulfstream III met registratienummers N829MG en N259SK als eerste. Het is hetzelfde toestel dat de Canadees Maher Arar zou hebben overgebracht van New York naar Jordanië. Het toestel landde op 17 juli 2002 op de luchthaven van Antwerpen en kwam vanuit Albany, in de Verenigde Staten. De volgende dag vertrok het richting het Verenigd Koninkrijk. Enkele dagen daarna, op 20 juli 2002, landde het toestel weer in Antwerpen. Het vliegtuig kwam vanuit Nurnberg in Duitsland. De volgende dag vertrok het vliegtuig weer, dit keer richting Amsterdam. Het is over deze bewuste vlucht dat het *NRC Handelsblad* op 15 februari 2006 een artikel publiceerde. Op 5 december 2004, landde in Zaventem een vliegtuig met nummer N1H, afkomstig uit Philadelphia. De volgende dag vertrok het terug richting de Verenigde Staten. De laatste vlucht die de Rapporteur vermeldt is een vlucht uit Rotterdam, die op 8 februari 2006 landde op Zaventem. Ook dit toestel vertrok meteen de dag erna, terug richting Rotterdam.²⁰³

²⁰¹ European Parliament decision setting up a temporary committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners (TDIP), 18 januari 2006, P6_TA(2006)0012, OJ C 287 E, 159.

²⁰² EUROPEAN PARLIAMENT, "Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners", door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur), *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 30 januari 2007, A6-0020/2007, 11.

²⁰³ EUROPEAN PARLIAMENT, "Contribution of the Rapporteur: Research on the Planes used by the CIA", <http://www.statewatch.org/news/2006/jun/ep-cia-inq-research-report-Rapporteur.pdf> (geconsulteerd op 23 april 2011, 12u).

Opmerkelijk aan deze laatste vlucht, is dat deze heeft plaats gevonden op het moment dat de discussie over deze praktijk in volle gang was in Europa en in België. De ministers verklaarden immers verschillende aanwijzingen nagetrokken te hebben en het Comité I was ondertussen belast met een toezichtsonderzoek.²⁰⁴ Het is verwonderlijk dat, op een moment dat alle betrokken diensten gevraagd wordt om op zijn hoede te zijn en de kwestie grondig te bestuderen, zulke vluchten plaatsvonden.

Het rapport richt ook enkele aanbevelingen aan de Belgische regering. Het Europees Parlement:

- *“Calls on the Belgian Government to disclose the results of all investigations that have taken place and deplores the fact that Belgium did not conduct a thorough investigation concerning the use of Belgian airports and the Belgian airspace by aircraft clearly involved in the extraordinary rendition program or the transport of detainees;*
- *and notes the statements of the President of the Belgian Senate Anne-Marie Lizin and refers to the conclusions of the report of the Belgian Senate which deplore the lack of cooperation by the Belgian intelligence services and the Belgian authorities;”*²⁰⁵

De Rapporteur veroordeelt de onrechtmatige vluchten in het kader van de ‘War on Terror’ boven het Europese grondgebied en betreurt de passieve houding van vele lidstaten ten aanzien van het onderzoek.

4.4. Reactie hierop vanuit Belgische Senaat

Een reactie vanuit de Belgische politieke wereld op deze beschuldigingen blijft niet uit. Senator Hugo Vandenberghe, die op dat moment zetelt in de Begeleidingscommissie die een rapport met betrekking tot mogelijke CIA- vluchten over België voorbereidt, wijst de regering op het feit dat Europees Parlements lid Fava zich in zijn nieuw rapport kan beroepen op informatie van Eurocontrol, en zo kan aanwijzen dat Deurne en Zaventem bij vier CIA- vluchten betrokken zouden zijn. Deze conclusies staan in contrast met het standpunt van de Belgische regering van de afgelopen maanden. Tot op dat moment heeft elke federale minister een mogelijke betrokkenheid, in welke vorm dan ook, van de Belgische diensten bij het CIA- programma stellig ontkent.

²⁰⁴ Zie Deel 4; 5. Senatoriële begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten pagina 63.

²⁰⁵ EUROPEAN PARLIAMENT, “Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners”, door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur), *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 30 januari 2007, A6-0020/2007, 21-22.

De heer Vandenberghe wijst op een probleem van transparantie en bekritiseert de manier waarop de regering informatie achterhoudt.²⁰⁶

Minister van Mobiliteit Landuyt bevestigt de landingen van de Gulfstream toestellen. Deze vluchten werden nagetrokken door de Veiligheid van de Staat, maar op basis van de gegevens kon niet worden besloten dat het om CIA- vluchten ging die illegaal personen vervoerden. De Minister zegt dat de verdachte vluchten die in media en rapporten boven komen, systematisch zijn gecontroleerd en herhaalt dat er geen enkel element is dat erop wijst dat de CIA vluchten boven ons land organiseerde om verdachten illegaal te kunnen transporteren.²⁰⁷ Of de regering deze gecontroleerde informatie vervolgens terug doorspeelde naar Rapporteur Fava, is niet duidelijk.

Dit is de eerste keer dat de regering mogelijke CIA- vluchten boven het grondgebied erkent. Men benadrukt evenwel meteen dat er geen enkele aanwijzing is dat het hierbij gaat om illegale vluchten. Of de regering dezelfde informatie reeds in haar bezit had, is niet duidelijk. Had zij de informatie reeds in handen, is het opmerkelijk dat de regering, ondanks de druk vanuit Kamer en Senaat en van bovenaf, vanuit Europa, de gegevens niet beschikbaar stelde. Had zij de gegevens niet, zou dit kunnen wijzen op een probleem met betrekking tot informatiedoorstroom naar de regering toe. Enkele dagen later, op 20 juni 2006, stelt de begeleidingscommissie haar rapport voor in de Senaat.

²⁰⁶ *Hand. Senaat*, 2005-06, nr. 3 – 171, 12-13.

²⁰⁷ Mondelinge vraag van de heer Hugo Vandenberghe aan de eerste minister, aan de minister van Buitenlandse Zaken, aan de minister van Landsverdediging en aan de minister van Mobiliteit over “de vier CIA- vluchten in België”, *Hand. Senaat*, 2005-06, 15 juni 2006, nr. 3 – 1176, 12-15.

5. Senatoriële Begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten

België kent twee inlichtingen- en veiligheidsdiensten: de Veiligheid van de Staat, die zijn opdracht uitvoert onder de bevoegdheid van de Minister van Justitie of van de minister van Binnenlandse Zaken, en de militaire Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid van de Krijgsmacht, die onder de bevoegdheid van de minister van Defensie valt.

De belangrijkste opdracht van de Staatsveiligheid is het inwinnen en analyseren van inlichtingen die betrekking hebben op activiteiten die mogelijk een bedreiging kunnen vormen voor de veiligheid en het voortbestaan van onze democratische rechtsstaat.²⁰⁸ Voor de ADIV is het inwinnen en analyseren van inlichtingen die betrekking hebben op activiteiten die de onschendbaarheid van het nationaal grondgebied, militaire defensieplannen, de vervulling van opdrachten van de strijdkrachten, of de veiligheid van de Belgische onderdanen in het buitenland bedreigt of zou kunnen bedreigen, van beduidend belang.²⁰⁹ Het is belangrijk dat zij de belangen van de legerkwartieren kan beschermen. De ADIV kent ook een luchtcomponent, namelijk ComopsAir. Zij zijn verantwoordelijk voor het beheer van militaire luchthavens.²¹⁰

De Belgische inlichtingen- en politiediensten worden in hun doen en laten gecontroleerd door onafhankelijke controleorganen, meer bepaald het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten (het Vast Comité I) enerzijds en het Vast Comité van Toezicht op de politiediensten (het Vast Comité P) anderzijds. Deze onafhankelijke organen kijken erop toe dat de betrokken diensten de rechten, beschermd in de Belgische grondwet, respecteren.²¹¹

Daarenboven voorziet de Belgische wetgeving ook in een democratische controle op deze toezichtorganen. Het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten valt onder het toezicht van de Senaat, meer bepaald onder dat van de Commissie belast met de parlementaire begeleiding van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten (het Vast Comité I).²¹²

²⁰⁸ Art. 7, eerste lid wet van 30 november 1998 houdende de regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst, *BS* 18 december 1998, 40313.

²⁰⁹ Art. 11, eerste lid wet van 30 november 1998 houdende de regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst, *BS* 18 december 1998, 40315.

²¹⁰ BELGIAN AIR FORCE, "De historiek van de Luchtcomponent", <http://www.mil.be/aircomp/subject/index.asp?LAN=nl&FILE=&ID=281&PAGE=2&MENU=0> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 19u).

²¹¹ Art. 1 Wet van 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, *BS* 26 juli 1991.

²¹² Art. 66bis §1 Wet van 1 april 1999 houdende de wijziging van de wet van 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, *BS* 3 april 1999, 11167.

Deze begeleidingscommissie bestaat uit vier senatoren en een voorzitter, en heeft als opdracht controle uit te oefenen op de werking van het Vast Comité I.²¹³

In het kader van haar opdracht kan de begeleidingscommissie onderzoeksopdrachten aan het Vast Comité I geven. Het Comité voert dan een onderzoek uit en zendt de bevindingen, opgenomen in een verslag, door aan de begeleidingscommissie. In deze zaak, werd het Vast Comité I op 5 december 2005 belast met een toezichtsonderzoek over de *“ingewonnen, behandelde en verspreide inlichtingen van de Belgische inlichtingendiensten met betrekking tot de eventualiteit van het gebruik van Belgische luchthaveninfrastructuur door vluchten die door de CIA gecharterd werden om gevangenen die verdacht worden van banden met het Islamitische terrorisme te vervoeren”*.²¹⁴

5.1. Onderzoek door het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten

Het doel van het onderzoek door het Comité I was niet om na te gaan of de CIA al dan niet opereerde (of opereert) op Belgisch grondgebied, maar wel om verslag uit te brengen over de activiteiten van de Belgische inlichtingendiensten op het vlak van het verzamelen, analyseren en doorgeven van relevante inlichtingen aan de politieke en eventueel gerechtelijke autoriteiten.

De begeleidingscommissie formuleerde duidelijk wat van het Comité I verwacht werd. Het Comité I diende:

1. na te gaan of de Belgische inlichtingendiensten beschikten over bronnen of aanwijzingen betreffende de mogelijke betrokkenheid van België bij het transport van verdachten via CIA- vluchten;
2. te onderzoeken of de inlichtingendiensten de zaak zelf aandachtig volgden en of ze al enige vraag van overheden omtrent de kwestie hadden gekregen;
3. en tenslotte klaarheid te brengen over het juridische kader, door een juridische nota op te stellen met betrekking tot het statuut van buitenlandse toestellen en de juridische problemen die kunnen volgen door een overbrenging via België van (terreur)verdachten.²¹⁵

²¹³ Art. 66bis §2 Wet van 4 februari 2010 houdende de wijziging van de wet van 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, *BS* 10 maart 2010, 14935.

²¹⁴ Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 4-5.

²¹⁵ *Ibid.*, 4.

5.2. Toezichtsonderzoek van het Vast Comité I

Het Comité I nam begin december 2005 contact op met de heer Dassen, Administrateur- generaal van de Veiligheid van de Staat. Uit de contacten van het Comité I met de Staatsveiligheid, bleek dat deze laatste een zeer oppervlakkig onderzoek had uitgevoerd. De heer Dassen had, vanaf dat er berichten in de media verschenen, contact opgenomen met zijn collega's van 'een' buitenlandse dienst. Hij kreeg daar het antwoord "no comment". Bovendien werd er duidelijk gemaakt dat de buitenlandse dienst "nooit had overwogen om een operatie uit te voeren zonder voorafgaand overleg met de Belgische overheden en inlichtingendiensten".²¹⁶ De Staatsveiligheid bevestigde ook dat het nooit een verzoek zou hebben ontvangen om gevangenen via België te vervoeren. De minister van Justitie werd hieromtrent op 1 december 2005 via een geheime nota op de hoogte gebracht. Deze brief kwam er dus een kleine maand nadat de media voor het eerst berichtten over mogelijke CIA - vluchten over Europa. De Staatsveiligheid verklaart ook nooit een verzoek tot onderzoek te hebben ontvangen van de regering.²¹⁷

Na het artikel in het *NRC Handelsblad*,²¹⁸ verifieerde het Comité I de verschenen informatie bij de Commissie Arar.²¹⁹ Het Vast Comité I kreeg bevestiging dat de vlucht die betrekking had op de heer Arar, geen landing had gemaakt in België.²²⁰

Het Comité nam ook contact op met de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid (ADIV). De ADIV beweerde niet bevoegd te zijn inzake de controle van het luchtruim en, behalve de informatie verschenen in de pers, geen kennis te hebben over de problematiek.²²¹

Beiden inlichtingendiensten verklaren dus niet op de hoogte te zijn van mogelijk transporten van (terreur)verdachten via het Belgische grondgebied en stellen ook geen verzoek tot onderzoek inzake de materie te hebben verkregen. Het is merkwaardig dat de Belgische inlichtingendiensten geen verdere inspanningen deden om informatie in te winnen met betrekking tot de problematiek en dat de Staatsveiligheid het antwoord "geen commentaar" voldoende achtte.

²¹⁶ VAST COMITE I, "Verslag over "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 11.

²¹⁷ *Ibid.*, 11.

²¹⁸ Zie Deel 4; 2. Overzicht van onthullingen in de pers pagina 51.

²¹⁹ De Commissie Arar werd in Canada opgericht naar aanleiding van een uitlevering door de Verenigde Staten van de Canadees Maher Arar aan Syrië, op verdenking van terrorisme. De conclusies van deze commissie zijn te consulteren op http://epe.lac-bac.gc.ca/100/206/301/pco-bcp/commissions/maher_arar/07-09-13/www.ararcommission.ca/eng/index.htm.

²²⁰ VAST COMITE I, "Verslag over "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 13.

²²¹ *Ibid.*, 14.

Volgens het Comité I, dat een verkennend onderzoek liet uitvoeren bij Belgocontrol,²²² zijn er mogelijkheden om de informatie nauwkeurig te verifiëren.²²³ Deze mogelijkheden werden echter niet benut. Het Comité I slaagde er niet in een volledig antwoord te geven op de vragen van de begeleidingscommissie. Vele documenten blijken als “zeer geheim” te zijn geclassificeerd of beschermd te zijn door de derdenregel.²²⁴ Hierdoor konden verscheidene bronnen dus niet worden geraadpleegd.

Verder is het opmerkelijk dat de heer Dassen en daarbij aansluitend het Comité I spreken over ‘een’ buitenlandse dienst in plaats van duidelijk te stellen dat het hier over de CIA gaat. De begeleidingscommissie spreekt wel vrijelijk over ‘de CIA’. Zoals in deel twee vermeld, is het aannemelijk dat niet enkel de CIA deze praktijken uitvoert.²²⁵ Of dit een mogelijke verklaring is voor het feit dat het Comité I en de heer Dassen spreken over ‘een’ dienst, is op dit moment niet duidelijk.

5.3. Bespreking toezichtsonderzoek door de Begeleidingscommissie

De begeleidingscommissie ontving het verslag op 3 maart 2006.²²⁶ De Commissie staat kritisch tegenover de werkwijze van de Belgische inlichtingendiensten. Voorzitster Lizin laat optekenen dat “*de diensten eenvoudigweg aan de CIA hebben gevraagd wat ze mochten zeggen*”.²²⁷ Uit de verdere bespreking van dit verslag blijkt dat de Commissie de informatie waarover het Comité I beschikte bij het opstellen van haar verslag, onvoldoende achtte. Tijdens deze bespreking komt ook aan het licht dat de Staatsveiligheid en de ADIV, het Vast Comité I niet hadden ingelicht over het feit dat zij benaderd waren geweest door de Ministers van Justitie en Landsverdediging, alsook door het Ministerieel Comité (MCIV) en het College voor Inlichtingen en Veiligheid (CIV).²²⁸ Dit werd in

²²² Belgocontrol heeft als opdracht de veiligheid van het luchtverkeer in het gecontroleerde burgerlijke luchtruim boven België en het Groothertogdom Luxemburg waarvoor België verantwoordelijk is, alsook op de vijf Belgische openbare luchthavens, te verzekeren. BELGOCONTROL, “Corporate”, http://www.belgocontrol.be/belgoweb/publishing.nsf/Content/Corporate_NL (geconsulteerd op 4 mei 2011, 15u).

²²³ VAST COMITE I, “Verslag over “het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren””, 20 juni 2006, *Parl.St. Senaat 2005-06*, nr. 3-1762/1, 15.

²²⁴ Deze derdenregel bepaalt dat informatie, afkomstig van buitenlandse inlichtingendiensten, niet aan andere overheden mag worden overgedragen, zonder de voorafgaande en uitdrukkelijke goedkeuring van de betrokken buitenlandse inlichtingendienst. Deze richtlijn staat echter op gespannen voet met artikel 29 Sv. dat bepaalt dat, wanneer men misdrijfgeboden gegevens in zijn bezit krijgt, men dit moet melden. Naar K. TEMMERMAN, *Terreurbestrijding in België en Europa: de interactie tussen inlichtingendiensten, politie en justitie*, Antwerpen, Maklu, 2007, 63.

²²⁵ DEEL 2; 4.1. Definitie pagina 28.

²²⁶ Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St. Senaat 2005-06*, nr. 3-1762/1, 3.

²²⁷ *Ibid.*, 17.

²²⁸ *Ibid.*, 18.

een brief bevestigd door de Minister van Landsverdediging Flahaut, waarin hij stelt dat de inlichtingendiensten op 19 december 2005 aanwezig waren op een bijzondere vergadering met betrekking tot dit onderwerp en waarbij de betrokken diensten gevraagd werd waakzaam te blijven.²²⁹ De begeleidingscommissie achtte het opportuun om een aanvullend onderzoek te vragen.

5.4. Aanvullend onderzoek van het Vast Comité I

Het Comité I nam voor dit tweede verslag contact op met eerste minister Verhofstadt met het verzoek om informatie, rapporten, correspondentie en andere documenten van de betrokken ministers van Justitie, Landsverdediging en Mobiliteit alsook van het MCIV te ontvangen, aangaande het feit of de Belgische inlichtingendiensten door de regering waren bevraagd in het kader van de CIA- vluchten.

De premier voorzag het Comité I van diverse documenten over de werkzaamheden van zowel het College voor Inlichtingen en Veiligheid (CIV), als het Ministerieel Comité voor Inlichting en Veiligheid (MCIV). Uit deze documentatie blijkt dat er wel degelijk contacten zijn geweest tussen de inlichtingendiensten en de bevoegde ministers. Ook de eerste minister verwijst naar het gezamenlijke overleg van 19 december 2005.

²²⁹ A. FLAHAUT, “Reactie van 8 maart 2006 op het onderzoeksrapport van het Vast Comité I”, 20 juni 2006, , *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 19.

Deze vergadering had tot doel alle informatie samen te brengen met het oog op de besluitvorming ter zake van het ministerieel Comité. Noch de ADIV, noch de Veiligheid van de Staat, noch de FOD Mobiliteit en Vervoer zouden over informatie omtrent de vluchten beschikken. Het MCIV droeg de betrokken diensten op om alle nieuwe belangrijke informatie omtrent deze problematiek met elkaar te delen. De bekomen informatie werd in een nota van 23 december 2005 aan het MCIV overgedragen.²³⁰

Ook op 21 februari 2006 kwam het onderwerp tijdens het CIV ter sprake, in het kader van de vragenlijst van de Raad van Europa.²³¹ De minister van Mobiliteit kreeg daarnaast de opdracht om enkele gegevens verder te onderzoeken. Ten slotte kwamen de vertegenwoordigers van de eerste minister, de ministers van Justitie en Mobiliteit, Landsverdediging en Buitenlandse Zaken nogmaals bij elkaar met de directies- generaal van de ADIV, de Staatsveiligheid en de directie Luchtvaartinspectie van het directoraat- generaal Luchtvaart, met de bedoeling om alle gekende informatie die op dat ogenblik gekend was opnieuw uit te wisselen, opdat de betrokken diensten naderhand eventueel bijkomende onderzoeken zouden kunnen uitvoeren.²³²

In de briefwisseling die het Comité I kon bestuderen, werd ook melding gemaakt dat de FOD Mobiliteit op 27 januari 2006 en 17 februari 2006, Belgocontrol verzocht enkele vluchten die in verband werden gebracht met de CIA, te onderzoeken. Hieruit bleek dat acht toestellen één of meerdere malen België hebben overgevlogen in de laatste vijf jaar.²³³ Belgocontrol kon ook bevestigen dat het toestel met immatriculatienummer N829MG, dat betrokken zou zijn bij de uitlevering van de heer Arar en in het artikel van het *NRC Handelsblad* werd aangehaald, tot tweemaal toe op de luchthaven van Antwerpen/Deurne landde en dit op 16 juli 2002 en 20 juli 2002. Het toestel vertrok steeds de volgende dag.²³⁴ Minister Landuyt verklaarde enkele dagen later in de Senaat, dat er geen reden tot bezorgdheid was.²³⁵

²³⁰ VAST COMITE I, "Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 20.

²³¹ Zie Deel 4; 4.1. Artikel 52 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden pagina 57; en bijlage 2.

²³² VAST COMITE I, "Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 21.

²³³ J. TINTIN, "Antwoord van Belgocontrol van 8 februari 2006 op het schrijven van de FOD Mobiliteit van 27 januari 2006", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 23.

²³⁴ J. TINTIN, "Antwoord van Belgocontrol van 20 februari 2006 op het schrijven van de FOD Mobiliteit van 17 februari 2006", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 23.

²³⁵ Zie Deel 4; 3.2. De Senaat pagina 55.

In het kader van het aanvullend onderzoek van het Vast Comité I, werd de administrateur- generaal van de Veiligheid van de Staat op 31 maart 2006 verhoord. Tijdens het verhoor verklaart Dassen “dat het hem onmogelijk is om uitspraken te doen over het feit welke onderzoeksdaaden de regering wel of niet expliciet gevraagd heeft.”²³⁶ De reden waarom de Staatveiligheid slechts een oppervlakkig onderzoek deed, is volgens Dassen te verklaren door de bevoegdheden van de Staatsveiligheid. Deze zouden volgens hem te beperkt zijn omdat de Staatveiligheid enkel op basis van inlichtingen, bekomen door bevoegde instanties, verder diepteonderzoek kan uitvoeren. Hij komt ook terug op zijn antwoord uit het eerste onderzoek van het Comité I. Tijdens het verhoor verklaart hij op 25 november 2005 wel contact te hebben gehad met de CIA aangaande de geheime vluchten.²³⁷ Hij verklaart ook dat hij “*de CIA zijn gang liet gaan, omdat de politieke overheden de VS niet als een directe bedreiging zien.*”²³⁸ Tenslotte stelt hij dat “*als dergelijke operaties in België zouden hebben plaatsgevonden, ze niet zouden kunnen gebeuren zonder medeweten van de Veiligheid van de Staat*”.²³⁹

Ook de ADIV werd in dit aanvullend toezichtsonderzoek ondervraagd. De Vice- admiraal Hellemans bevestigde dat de ADIV tot op het moment dat het Comité I vragen had gesteld, geen expliciete opdrachten of richtlijnen had gekregen. Hij voegde daaraan toe dat deze materie niet kadert binnen de opdrachten van de ADIV.²⁴⁰

Het is voor de ADIV niet duidelijk van wie de minister van Buitenlandse Zaken de informatie kreeg dat “*het onderzoek binnen de militaire luchthavens afgerond is en dat er geen bijzonderheden vastgesteld werden*” zoals hij op 1 december 2005 verklaarde voor de Kamer. De ADIV herhaalt uitdrukkelijk dat een dergelijk onderzoek niet door hen gebeurde en stelt formeel dat er nooit expliciete opdrachten of instructies zijn gegeven aan de ADIV.²⁴¹ Tot slot stelt de ADIV ook dat het niet verantwoordelijk is voor de controle van de militaire luchthavens, deze bevoegdheid ligt bij ComopsAir.

²³⁶ VAST COMITE I, “Verhoor van de heer Dassen, administrateur- generaal van de veiligheid van de staat van 31 maart 2006”, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 25.

²³⁷ VAST COMITE I, “Verhoor van de heer Dassen, administrateur- generaal van de Veiligheid van de Staat”, 20 juni 2006, *Parl. St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 25.

²³⁸ *Ibid.*, 26.

²³⁹ *Ibid.*, 27.

²⁴⁰ VAST COMITE I, “Verhoor van vice-admiraal Hellemans, chef van de ADIV en bijgestaan door een hoofdcommissaris”, 20 juni 2006, *Parl. St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 32.

²⁴¹ VAST COMITE I, “Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake “het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren””, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 33.

De Staatsveiligheid is van mening dat het totaal aantal vluchten, enkele tienduizenden sinds 2001, een gedetailleerde controle onmogelijk maakt.²⁴² Het Comité I weerlegde dit argument reeds in haar eerste rapport.²⁴³ Na het eerste bezoek van het Comité I voerde de Staatsveiligheid echter wel bijkomende verificaties uit en trachtte aanvullende gegevens te bekomen betreffende twee toestellen die geland zouden zijn in België. Het toestel N829MG, dat zoals hierboven vermeld door verschillende bronnen wordt aangeduid als verdacht CIA- vliegtuig, zou gebruikt zijn door Amerikaanse zakenmensen. De Staatsveiligheid kon de identiteit van de crew en de passagiers van deze vluchten (die landden op Deurne) nagaan. Echter, de Staatsveiligheid constateerde ook enkele andere gegevens. Via het internet kon men achterhalen dat *Presidential Airlines*, de in dit geval betrokken chartermaatschappij, op zijn website verwijst naar de beruchte militaire firma *Blackwater USA*.²⁴⁴ Gegevens van overige vluchten, zo'n viertal, zijn niet beschikbaar, zij werden als "vertrouwelijk" geclassificeerd, wat het onmogelijk maakt om na te gaan of overige verdachte transporten hebben plaatsgevonden boven België.

Het Comité I besluit na dit onderzoek dat "de samenwerking, gegevensuitwisseling en de coördinatie zowel tussen de twee inlichtingendiensten onderling als tussen hen en de andere overheden, verder onderzocht en versterkt moet worden."²⁴⁵

5.5. Bespreking aanvullend toezichtsonderzoek door de Begeleidingscommissie

Het aanvullend verslag van het Comité I werd door de begeleidingscommissie besproken op 9 mei 2006 en op 20 juni 2006.

Men is zeer kritisch voor de verklaringen van de heer Dassen. Senator Vandenberghe heeft de indruk "*dat er veel woorden gebruikt zijn om de kern van de zaak te verbergen*" en stelt in het rapport een defensieve toon vast bij de inlichtingendiensten. Hij benadrukt daarom dat de

²⁴² VAST COMITE I, "Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 35.

²⁴³ Zie Deel 4; 5.1.1. Toezichtsonderzoek van het Vast Comité I pagina 65-66.

²⁴⁴ *Ibid.*, 38; *Blackwater USA* is vooral berucht voor een schietincident uit 2007 in Irak, waarbij 17 burgers werden doodgeschoten. M. CHULOV, "Blackwater trial: 15 minutes of gunfire which left 17 dead", *The Guardian*, 1 januari 2010, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/jan/01/blackwater-trial-day-of-shootings> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 22u).

²⁴⁵ VAST COMITE I, "Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake "het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren"", 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 39.

“begeleidingscommissie geen zondebok zoekt, maar wel recht heeft op duidelijke antwoorden op de door haar gestelde vragen”.²⁴⁶

Het aanvullend verslag schetst echter een beeld van een chaotische informatie- uitwisseling tussen de inlichtingendiensten en de betrokken overheden. Het rapport geeft een onsamenhangende discussie weer over wie wat weet en welke acties er werden ondernomen, welke overheden op de hoogte waren en welke niet. Verontrustend is dat het Comité I in haar tweede onderzoek, andere informatie krijgt dan in het eerste onderzoek. De regering zou de inlichtingendiensten wel om informatie gevraagd hebben.

Uit de bespreking in de senaat blijkt ook dat bepaalde documenten, die initieel niet geheim waren, na verloop van tijd wel zo werden geclassificeerd.²⁴⁷ Dit is opmerkelijk en kan de controlebevoegdheid van het Comité I ondermijnen. Noch de Staatsveiligheid, noch de ADIV zegt informatie te hebben over mogelijke CIA- vliegtuigen die werden ingezet in het ‘renditions’-programma.

Wat betreft de militaire luchthavens is er een bijkomende problematiek. We kunnen hierbij terugkoppelen naar de principes van de internationale luchtvaart.²⁴⁸ Men dient een onderscheid te maken tussen militaire vluchten van landen die lid zijn van de NAVO en militaire vluchten van landen die niet tot de NAVO behoren.²⁴⁹ De NAVO- lidstaten sloten in oktober 2001 immers een akkoord dat vliegtuigen zonder voorafgaande toestemming toegang gaf tot de luchthaveninfrastructuur en het grondgebied.²⁵⁰ Als er dus Amerikaanse vluchten het Belgische grondgebied zijn overgevlogen of op Belgische bodem zijn geland, is het concreet onmogelijk om te weten welke vluchten Belgische militaire luchthavens aandeden.

²⁴⁶ Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 40.

²⁴⁷ *Ibid.*, 47.

²⁴⁸ Zie Deel 3; 3. Principes van de internationale luchtvaart pagina 43.

²⁴⁹ Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1,48.

²⁵⁰ Zie Deel 2; 3. Europa pagina 22.

Uit de bespreking wordt duidelijk dat er een gebrek aan controlemiddelen is. Een vliegtuig dat boven Belgisch grondgebied vliegt, kan niet zomaar gecontroleerd worden, zoals we ook zagen in artikel 3 van het Verdrag van Chicago en artikel 4 van het Verdrag van Tokio.

De begeleidingscommissie stelt ter conclusie vast dat er een gebrek aan belangstelling was bij de betrokken diensten. Ze weigerden eveneens de zaken grondiger te onderzoeken. De militaire inlichtingendiensten beweerden meermaals niet bevoegd te zijn om op te treden, wat niet correct is. Hoewel dit niet het doel was van het onderzoek door het Comité I, kan de begeleidingscommissie niet besluiten dat er CIA- vluchten over België waren, maar kan ze ook niet besluiten dat er geen waren. De begeleidingscommissie kan ook niet achterhalen of de politieke verantwoordelijken over dezelfde informatie beschikten als de diensten zelf en vraagt de regering een bijkomend onderzoek te doen om te kunnen uitsluiten dat er CIA- vluchten boven het Belgische grondgebied hebben plaatsgevonden.²⁵¹

6. De storm in België is gaan liggen.

Ondanks de vele aanbevelingen die de begeleidingscommissie in haar rapport publiceerde, lijkt de discussie een stille dood te sterven. Dit rapport lijkt tot op vandaag het eerste en laatste onderzoek met betrekking tot het 'renditions'- en geheime detentieprogramma van de CIA op Belgische bodem. Er is geen informatie beschikbaar over het feit of de regering een bijkomend onderzoek heeft ingesteld, tenzij dit onderzoek niet publiek is.

Nochtans publiceerde weekblad *Knack* een maand na het onderzoek door het Comité I een dossier over de mogelijke CIA- vluchten boven België. *Knack* stelt het mogelijk aantal CIA- vluchten, dat door senator Vandenberghe op zes werd geraamd, in vraag. Het kreeg immers officiële Amerikaanse luchtvaartdata in handen via TransArms, een onderzoeksgroep die ook meewerkte aan de rapporten van Amnesty International. Volgens deze gegevens is er sprake van nog minstens 25 andere mogelijk onrechtvaardige CIA- vluchten in België.²⁵² Daarnaast vermeldt *Knack* ook verschillende vluchten van Kalitta Air. Deze maatschappij zou verschillende keren op Zaventem en Bierset geland zijn. Bij het uitbreken van de oorlog in Irak, kreeg de maatschappij een speciale

²⁵¹ Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de begeleidingscommissie van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1,

²⁵² H. VAN SCHAREN en I. VAN DAELE, "Mist boven Zaventem. Deel 4: martelvluchten via België?", *Knack*, 23 augustus 2006, 92.

vergunning van de VS om militaire en andere transporten naar Irak uit te voeren.²⁵³ Volgens Amnesty International doet de CIA regelmatig beroep op Kalitta Air.

Bryce De Ruyver, veiligheidsadviseur van toenmalig premier Verhofstadt benadrukt in het artikel dat uit onderzoek via Belgocontrol en Eurocontrol tot hiertoe nog geen verdachte elementen naar voor zijn gekomen. Alle informatie waarover de regering beschikt werd ook openlijk met het Comité I gedeeld. Hij belooft de nieuwe gegevens die *Knack* aanbiedt te zullen onderzoeken maar stelt op het eerste moment geen verdachte elementen vast.

In januari 2011, verklaarde het Europees Parlement nieuwe onderzoeken te willen instellen naar de betrokkenheid van Europese lidstaten bij het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA. Volgens parlementsleden en deskundigen, die aan een workshop over het thema deelnamen, is het hoog tijd om het werk van de Tijdelijke Commissie uit 2007 verder te zetten en te controleren of de lidstaten de aanbevelingen van de Commissie naleven. De toekomst zal uitwijzen of dit het debat omtrent de problematiek nieuw leven zal inblazen en of de Belgische regering verdere stappen zal nemen om eindelijk klaarheid over het probleem te brengen.²⁵⁴

7. Conclusie

Net als in de rest van de wereld, pikte de Belgische pers het verhaal over een mogelijke betrokkenheid van Europese lidstaten bij het ‘renditions’ – en geheime detentieprogramma van de CIA meteen op. De eerste berichten over een mogelijke Belgische betrokkenheid in het programma verschijnen in februari 2006. In Kamer en Senaat wordt de regering met vragen bestookt en wordt een grondig onderzoek gevraagd. De ministers reageren redelijk afzijdig en verklaren dat er niets aan de hand is. Ze zeggen ook genoeg te nemen met de betwistbare verklaring van mevrouw Rice, die geen waterdichte garantie kan geven dat de VS zich aan de internationale wetgeving houdt, gezien ze verwijst naar het gebruik van omstreden ‘diplomatic assurances’.

Als actief lid op Europees niveau, wordt België betrokken bij verschillende onderzoeken. Het eerste onderzoek van de secretaris- generaal van de Raad van Europa besluit dat de Europese lidstaten, waaronder België, bepaalde controlemechanismen hebben, maar dat deze niet toelaten operaties van

²⁵³ H. VAN SCHAREN en I. VAN DAELE, “Mist boven Zaventem. Deel 4: martelvluchten via België?”, *Knack*, 23 augustus 2006, 92 - 93.

²⁵⁴ EUROPEAN PARLIAMENT, “More follow-up needed to secret rendition practices says report”, 26 januari 2011, <http://www.europarl.europa.eu/en/headlines/content/20110121STO12290/html/More-follow-up-needed-to-secret-rendition-practices-says-report> (geconsulteerd op 14 mei 2011, 20u).

buitenlandse diensten op het eigen grondgebied na te gaan. Hij roept de lidstaten op om (betere) controlemechanismen te voorzien en zo gelijkaardige praktijken in de toekomst te voorkomen.

Ondertussen loopt ook een onderzoek door Rapporteur Dick Marty. De Rapporteur publiceerde twee rapporten waarin de beschuldigingen uit de media zo goed mogelijk worden nagetrokken. De Rapporteur heeft geen bezwarende informatie over België. De Belgische situatie wordt dan ook niet besproken in deze rapporten.

Dit doet Rapporteur Fava van het Europees Parlement wel. In zijn rapport zegt hij dat meer dan duizend vluchten het Europese grondgebied overvlogen of aandeden. Vier van die vluchten zouden het Belgische grondgebied hebben aangedaan. Deze informatie zorgt voor veel kritiek in de Senaat. Europa beschikt immers over informatie die de Belgische regering niet heeft, tenzij deze laatste die informatie nooit heeft gedeeld. De Belgische regering geeft naar aanleiding van dit rapport voor de eerste keer toe dat er verdachte vluchten boven België zijn geweest. Ze verklaart echter dat de Staatsveiligheid de vluchten heeft nagetrokken en dat deze geen verdachte handelingen voortbrengen. Deze conclusie kan echter in vraag gesteld worden aangezien de Staatsveiligheid verschillende documenten over andere vluchten geheim houdt.

Diezelfde Staatsveiligheid werd op dat moment reeds onderworpen aan een toezichtsonderzoek van het Comité I. Uit een eerste onderzoek blijkt dat noch de Veiligheid van de Staat, noch de ADIV enige informatie weet te verstrekken over mogelijke vluchten. Zij hebben geen kennis van zaken en werden ook nooit door overheden verzocht een onderzoek in te stellen. De Staatveiligheid nam wel contact op met de CIA, waar “no comment” als reactie op de situatie werd gegeven. Het is op zijn minst opmerkelijk dat de Staatsveiligheid genoegen nam met dit antwoord. Het Comité I wordt in haar controlebevoegdheid geremd doordat vele documenten geclassificeerd blijven.

Uit een tweede onderzoek komt een heel ander beeld naar voor. De regering en haar betrokken diensten hebben verschillende onderhouden gehad met betrekking tot de CIA- vluchten. Deze samenkomsten werden echter, om onduidelijke redenen, niet ter kennis gebracht in het eerste onderzoek van het Comité I.

De onderzoeken kunnen dus niets hard maken en brengen geen informatie over mogelijke verdachte vluchten naar buiten. Beide rapporten wijzen om de moeilijke informatie-uitwisseling die er bestaat tussen de Belgische overheden en de betrokken diensten. De begeleidingscommissie vroeg de regering een aanvullend onderzoek. Ondanks bijkomende nieuwe informatie in de media, heeft de regering, tot zover ik heb kunnen nagaan, geen bijkomende onderzoeksstappen gezet in deze zaak.

D EEL V:

DISCUSSIE EN
CONCLUSIES

8. Discussie – kritische reflectie

België heeft onder de internationale wetgeving de verplichting om, wanneer er ernstige aanwijzingen zijn dat er zich mensenrechtenschendingen op haar grondgebied hebben voorgedaan, een grondig en onafhankelijk onderzoek in te stellen naar deze schendingen. België stelde een onderzoek in, dat focuste op de informatie-uitwisseling tussen de inlichtingendiensten en de betrokken overheden, maar heeft in concreto niet naar mogelijke mensenrechtenschendingen gezocht. Het onderzoek door het Comité I en de begeleidingscommissie naar de Belgische betrokkenheid in het ‘renditions’- programma, brengt geen antwoorden op de gestelde vragen. Geen van onze twee inlichtingendiensten beweert bevoegd te zijn voor de materie. Het onderzoek van het Comité I en de begeleidingscommissie mondde uit in een bevoegdheidsdiscussie.

Hoewel de regering zegt alle informatie naar buiten te hebben gebracht, zorgt hun terughoudendheid voor een zekere achterdocht ten aanzien van deze verklaringen. Het is dus belangrijk dat de gegevens openlijk en grondig nagetrokken worden.

Uit de beschikbare documenten is niet af te leiden of er op het moment dat de verdachte vluchten, verdachten aan boord waren. Dit zou uiteraard een verzwarend element zijn, doch het feit dat de CIA het Belgische luchtruim zou gebruikt hebben zou er hoe dan ook toe bijgedragen dat het programma verdergezet kon worden.

Het ‘extraordinary - en geheime detentieprogramma van de CIA maakt deel uit van de operaties die werden opgestart in het kader van de ‘War on Terror’. ‘Renditions’- praktijken worden al decennialang gebruikt en de VS is van mening dat de praktijk al duizenden mensenlevens heeft gered. De VS acht deze praktijk van essentieel belang om inlichtingen te verzamelen over terroristische activiteiten. Stellen dat deze praktijk echter resultaten oplevert verandert niets aan het feit dat ze verboden zijn volgens de internationale mensenrechten.

Dat ook Europese lidstaten betrokken zijn in dit programma, (in het ene geval actief, in het andere werden CIA- operaties oogluikend toegestaan), werd op veel verbijstering onthaald. Verschillende lidstaten namen beslissingen die op gespannen voet staan met de internationale wetgeving. Zoals hierboven vermeld zijn de NAVO- afspraken die sommige lidstaten afsloten om de Verenigde Staten onbeperkt toestemming tot haar luchtruim en luchtvaartinfrastructuur te verlenen, moeilijk te verenigen met de Verdragen inzake de internationale luchtvaart. Daarnaast lijken de internationale Verdragen ook niet altijd even duidelijk te zijn.

Zo bepaalt het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden dat een staat verplicht is om te handelen volgens de bepalingen van dit Verdrag. Het EVRM is van

toepassing op het hele grondgebied. Er zijn dus geen rechtsvrije ruimtes. Toch is er onduidelijkheid met betrekking tot de geldigheid ervan in het luchtruim. Aan boord van een vliegtuig is de vlagstaat verantwoordelijk. Zelfs wanneer een Amerikaans vliegtuig op Belgische bodem staat, kan men het enkel controleren na toestemming van de kapitein. Vele Europese lidstaten verdedigen zichzelf door te stellen dat zij, volgens hun verplichtingen onder de Conventie van Chicago, geen vragen mochten stellen bij de redenen voor de vluchten. De vraag is of men zich mag beroepen op het principe van extraterritorialiteit om het EVRM niet toe te passen. De Tijdelijke Commissie van het Europees Parlement meent dat het EVRM primeert.

Ondanks een uitgebreid wettelijk kader, blijkt het niet eenvoudig om de verantwoordelijke staten en diensten te berechten. Het onderzoek naar de betrokkenheid van de lidstaten gaat vandaag voort. Volgens het statuut van het Internationaal Strafhof in den Haag, maken gedwongen verdwijningen, waar 'extraordinary renditions' vaak in resulteren, een misdaad tegen de menselijkheid uit. In Italië werden reeds enkele agenten, betrokken bij een 'extraordinary rendition', veroordeeld. De betrokken CIA- agenten uit de Verenigde Staten werden echter bij verstek veroordeeld omdat de VS de mannen weigerde uit te leveren. Een bijkomende moeilijkheid is het feit dat de Verenigde Staten het Internationaal Strafhof niet erkennen.

Dat bepaalde inlichtingen- en veiligheidsdiensten hun regeringen niet altijd op de hoogte brachten, neemt de verantwoordelijkheid van de overheid niet weg. Zij blijft politiek verantwoordelijk voor de activiteiten van haar diensten. Activiteiten van buitenlandse agenten op het grondgebied van een lidstaat, kunnen niet geheel toegewezen worden aan die lidstaat zelf. Toch hebben lidstaten de positieve verplichting om zulke schendingen te voorkomen.

Tenslotte is men sinds 2005 op de hoogte van het bestaan van het 'renditions'- en geheime detentieprogramma. Er werden reeds verschillende resoluties opgesteld en er gaan stemmen op om een Verdrag op te stellen waarin 'extraordinary renditions' expliciet worden verboden. De waarheid over mogelijke onrechtvaardige uitleveringen is vandaag nog steeds niet onthuld. Toch is het naïef om te denken dat deze praktijken niet meer uitgevoerd worden of uitgevoerd kunnen worden.

Er kan ook een bijkomende bedenking geformuleerd worden, die niet expliciet aan bod kwam in dit werk. Naast de inbreng van bepaalde lidstaten in het CIA- programma, is het niet onmogelijk dat ook niet- actieve lidstaten profiteerden van dit programma via de verzamelde inlichtingen. Inlichtingendiensten wereldwijd werken op een bepaald niveau samen. Het VN- Verdrag tegen foltering verbiedt het gebruik van deze gegevens in rechtszaken. Het programma werd echter opgestart in 2001 en werd pas in 2005 ontdekt. Het is dus niet ondenkbaar dat men inlichtingen heeft ontvangen die verkregen werden via foltering.

9. Algemene conclusie

‘Extraordinary renditions’ die kaderen binnen het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA, maken deel uit van de velen maatregelen die genomen werden in het kader van de ‘War on Terror’. Deze praktijk wordt al decennia lang toegepast. Sinds de aanslagen van 9/11 is het doel van deze ‘renditions’ echter veranderd: terreurverdachten worden ontvoerd en illegaal overgevlogen naar geheime detentiecentra waar ze slachtoffer worden van folteringen en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandelingen. Het doel van deze werkwijze is informatie te bekomen over terroristische activiteiten. Dit alles gebeurt buiten het beschermende wettelijke kader. In 2005 werd bekend dat Europese lidstaten, die steeds een voortrekkersrol op het vlak van mensenrechten hebben gespeeld, betrokken waren bij dit programma van de Verenigde Staten.

Het definiëren van deze praktijk blijkt niet eenvoudig. Het is een complex probleem waarbij slachtoffers uit de wettelijke bescherming worden gehaald en de daders zich boven de wet stellen. De meeste definities beperken zich tot het kader van de ‘War on Terror’. Een allesomvattende definitie van ‘extraordinary renditions’ is vandaag niet voorhanden. Cruciale elementen om het fenomeen te beschrijven zijn het extrajudiciële karakter van de praktijk en het gebruik van folteringen met het oog op het bekomen van inlichtingen.

‘Extraordinary renditions’ op zich zijn niet wettelijk bepaald. Het is vandaag onmogelijk de praktijk in zijn geheel te verbieden. De internationale mensenrechten en de nationale wetgeving kennen echter verschillende bepalingen die elementen van de ‘extraordinary renditions’ verbieden. De verplichtingen van België onder het internationale recht verbieden de deelname aan ‘extraordinary renditions’ en eisen dat, wanneer er ernstige aanwijzingen zijn dat er zich mensenrechtenschendingen op het grondgebied hebben voorgedaan, men een grondig en onafhankelijk onderzoek instelt.

Zowel op Europees als op Belgisch niveau werden er onderzoeken ingesteld naar een mogelijke betrokkenheid. De lidstaten toonden echter niet veel politieke wil om de zaak te doorgronden en de waarheid aan het licht te brengen. Uit rapporten blijkt dat sommige Europese lidstaten betrokken zijn bij het programma en dat de controlemechanismen die men hanteert niet toelaten om operaties van buitenlandse diensten op het grondgebied na te gaan.

In België belast de senatoriële begeleidingscommissie het Vast Comité I met een onderzoek. Uit een eerste onderzoek kunnen geen harde bewijzen worden voorgedragen. Ook het aanvullend verslag van het Comité I levert niet de nodige informatie, deels omdat veel gegevens geheim blijven. De begeleidingscommissie vraagt de regering om een bijkomend onderzoek in te stellen

zodat er klaarheid kan gebracht worden aangaande de verdachte vluchten die boven het Belgische luchtruim werden gespot.

Aan de hand van de beschikbare informatie kunnen we besluiten dat het niet bevestigd kan worden dat België betrokken was bij het 'extraordinary renditions'- en geheime detentieprogramma. In het onderzoek van het Comité I wordt gesproken over zes mogelijk verdachte CIA- vluchten. Harde bewijzen blijven uit, maar de terughoudendheid van de regering en de betrokken inlichtingendiensten doet vermoeden dat men geen open kaart speelt. Verder diepgaand onderzoek is dus noodzakelijk.

Vanuit de internationale wetgeving heeft België de verplichting om een onderzoek in te stellen naar mogelijke mensenrechtenschendingen. Het onderzoek van het Vast Comité I was in de eerste plaats echter gefocust op het nagaan van de informatie- uitwisseling die met betrekking tot de CIA- vluchten had plaatsgevonden. Ook hier is dus bijkomend onderzoek op zijn plaats.

De angst voor het internationale terrorisme is vandaag niet minder dan tien jaar geleden, integendeel. Onze maatschappij is geëvolueerd naar een risicomaatschappij, waarin steeds meer verregaande maatregelen worden genomen in de hoop zo tegemoet te komen aan het onveiligheidsgevoel van de burger. Echter, het nemen van maatregelen die bepaalde waarden van onze rechtstaat en de internationale rechtsorde niet respecteren, kan ook het omgekeerde effect hebben. Naast de angst voor het terrorisme, kan dan ook een angst voor het buitensporig optreden van een staat ontstaan en wantrouwen creëren tegenover staatsgezag. Dit kan op zijn beurt terrorisme in de hand werken.

De recente verklaring van het Europees Parlement om nieuwe onderzoeken te willen instellen naar de betrokkenheid van de Europese lidstaten bij het 'renditions'- en geheim detentieprogramma is alvast een stap in de goede richting om de waarheid eindelijk te onthullen.

D EEL VI:

BIBLIOGRAFIE EN
BIJLAGEN

1. Bibliografie

1.1. Wetgeving

1.1.1. Verenigde Naties

Universele Verklaring inzake de Rechten van de Mens van 10 december 1948 aangenomen volgens Resolutie 217A (III) van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *UN Doc. A/RES/217 A (III)* (1948).

Conventies van Genève van 12 augustus 1949, *United Nations Treaty Series*, vol. 75, 31, 85, 135 en 287.

Derde Conventie van Genève van 12 augustus 1949 betreffende de behandeling van krijgsgevangenen, *United Nations Treaty Series*, vol. 75, 135-284.

Internationaal Verdrag betreffende de Status van Vluchtelingen van 28 juli 1951, *United Nations Treaty Series*, vol. 189, 137 – 220.

Verdrag van Tokio inzake strafbare feiten en bepaalde andere handelingen begaan aan boord van luchtvaartuigen van 14 september 1963, *United Nations Treaty Series*, vol. 1969, 220 – 240.

Internationaal Verdrag inzake burgerlijke en politieke rechten van 19 december 1966, *United Nations Treaty Series*, Vol. 999, 172-346.

Internationaal Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 26 juni 1987, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1465, 112-209.

Verdrag van Chicago inzake de internationale burgerluchtvaart van 7 december 1944, *United Nations Treaty Series*, vol. 15, 295–374.

Verdrag van de Verenigde Naties inzake jurisdictionele immuniteiten van Staten en hun eigendom van 1 maart 2004 volgens Resolutie 59/38 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *UN Doc. A/59/508* (2004).

Internationaal Verdrag voor de bescherming van alle mensen tegen Gedwongen Verdwijningen van 20 december 2006 volgens Resolutie 61/177 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *U.N. Doc. A/61/488* (2006).

Verdrag van de Verenigde Naties inzake jurisdictionele immuniteiten van Staten en hun eigendom van 1 maart 2004 volgens Resolutie 59/38 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *UN Doc. A/59/508* (2004).

Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden van 4 november 1950, *BS* 19 augustus 1955.

Ontwerpartikelen inzake *Staatsaansprakelijkheid* voor Internationale Onrechtmatige Daden van 12 december 2001 aangenomen volgens Resolutie 56/83 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, *UN Doc. A/RES/56/83* (2001).

Resolutie 1373 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (28 september 2001), *UN Doc. S/RES/1373* (2001) en <http://daccess-dds-y.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement> (geconsulteerd op 12 april 2011, 14u).

Resolutie 1566 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 oktober 2004), *UN Doc. S/RES/1566* (2004) en <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/542/82/PDF/N0454282.pdf?OpenElement> (geconsulteerd op 12 april 2011, 14u15).

General Comment no. 20 inzake het verbod op foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (3 april 1992), *U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1* (1994).

1.1.2. Europa

Resolutie 1507 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (27 juni 2006), <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1507.htm> (geconsulteerd op 1 mei 2011, 10u).

Resolutie van het Europees Parlement over het veronderstelde gebruik door de CIA van Europese landen voor het vervoer en illegaal vasthouden van gevangenen, 19 februari 2009, P6_TA(2009)0073, *Pb.L* 25 maart 2010, C 76 E/52 (2009).

European Parliament decision setting up a temporary committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners (TDIP), 18 januari 2006, P6_TA(2006)0012, OJ C 287 E, 159p.

1.1.3. Belgische wetgeving

Belgisch Strafwetboek, 8 juni 1867, *BS* 9 juni 1867.

Wet van 15 maart 1874 op de uitleveringen, *BS* 17 maart 1874.

Wet van 30 november 1998 houdende de regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst, *BS* 18 december 1998, 40312.

Wet van 1 april 1999 houdende de wijziging van de wet van 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, *BS* 3 april 1999.

Wet van 14 juni 2002 houdende overeenstemming van het Belgische recht met het Verdrag van de Verenigde Naties van 1984 tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing, *BS* 14 augustus 2002, 35048.

Wet van 6 januari 2003 betreffende de bijzondere opsporingsmethoden en enige andere onderzoeksmethoden, *BS* 12 mei 2003, 25351.

Wet van 19 december 2003 betreffende het Europees Aanhoudingsbevel, *BS* 22 december 2003, 60075.

Wet van 15 mei 2007 tot wijziging van de wet van 1 oktober 1833 op de uitleveringen en van de uitleveringswet van 15 maart 1874, *BS* 3 juli 2007, 36276 .

Wet van 4 februari 2010 betreffende de methoden voor het verzamelen van gegevens door de inlichtingen en veiligheidsdiensten, *BS* 10 maart 2010, 14915.

Decr. VI. van 7 mei 2010 houdende instemming met het Internationaal Verdrag inzake de bescherming van alle personen tegen gedwongen verdwijning, opgemaakt in New York op 20 december 2006, *BS* 24 juni 2010.

1.1.4. U.S. Law

Exec. Order No. 13491 - Ensuring Lawful Interrogations, 3 C.F.R. 4893 (2009 comp.)

National Security Decision Directive 207: The National Program for Combating Terrorism, 20 januari 1986, <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-207.htm> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 17u).

Presidential Decision Directives No. 39: U.S. Policy on Counterterrorism, 21 juni 1995 en <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd39.htm> (geconsulteerd op 15 maart 2011, 18u).

FEDERATION OF AMERICAN SCIENTISTS, “National Security Directives (NSD) Bush Administration 1989-1993. No. 77 (1986)”, <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsd/index.html> (geconsulteerd op 25 maart 2011, 15u15).

JTF memorandum no. 170 – CG: Counter- Resistance Strategies, APO-AE 09360, 11 oktober 2002 en http://www.npr.org/documents/2004/dod_prisoners/20040622doc3.pdf (geconsulteerd op 15 april 2011, 11u).

G.W.BUSH, “Memorandum from President George W. Bush on Humane Treatment of Al-Qaeda and Taliban Detainees, 7 februari 2002, www.pegc.us/archive/White_House/bush_memo_20020207_ed.pdf (geconsulteerd op 5 mei 2011, 10u).

1.2. Rechtspraak

EHRM, Soering v. United Kingdom, 1989.

HAMDAN v. RUMSFELD, 548 U. S. (29 juni 2006), Nr. 05–184.

1.3. Parlementaire documenten

Hand. Senaat, 2005-06, 8 december 2005, nr. 3-139, 7-15.

Hand. Senaat, 2005-06, nr. 3 – 171, 12 – 15.

Hand. Senaat 2008-09, 12 november 2009, nr. 4-94.

Vraag van de heer Eric Massin aan de minister van Buitenlandse Zaken “over het transport van gevangenen door de Amerikaanse autoriteiten”, *Hand.* VI. Parl. 2005-06, 1 december 2005, CRIV 51 PLEN 172, Vr. nr. P1095.

Vraag van de heer Dirk Van der Maelen aan de minister van Buitenlandse Zaken over “de transporten van gevangenen door de CIA”, *Hand.* VI. Parl. 2005-06, 8 december 2005, CRIV 51 PLEN 174, Vr. nr. P1113.

Mondelinge vraag van de heer Hugo Vandenberghe aan de eerste minister, aan de minister van Buitenlandse Zaken, aan de minister van Landsverdediging en aan de minister van Mobiliteit over “de vier CIA-vluchten in België”, *Hand.* Senaat, 2005-2006, 15 juni 2006, nr. 3 – 1176, Vr. nr. 1176.

Mondelinge vraag van de heer Luc Van den Brande aan de minister van Buitenlandse Zaken over “de CIA-vluchten over België”, nr. 3-1029 en Mondelinge vraag van de heer Josy Dubié aan de minister van Buitenlandse Zaken over “de afwezigheid van een Belgisch antwoord op het verzoek van de Raad van Europa in verband met de geheime CIA-gevangenissen”, *Hand.* Senaat, 2005-06, 23 februari 2006, nr. 3-152, Vr. nr. 3-1029-30, 19 – 23.

Vraag om uitleg van de heer Hugo Vandenberghe aan de vice-eerste minister en minister van Justitie en aan de vice-eerste minister en minister van Binnenlandse Zaken over «de gebrekkige onderlinge coördinatie van de inlichtingendiensten in de strijd tegen het terrorisme», *Hand.* Senaat, 2005-2006, 1 december 2005, nr. 137, 3, Vr. nr. 1174.

Verslag over de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme te vervoeren namens de Commissie belast met de begeleiding van het Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 78p.

VAST COMITE I, “Verhoor van de heer Dassen, administrateur- generaal van de veiligheid van de staat van 31 maart 2006”, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 25-32.

VAST COMITE I, “Verhoor van vice-admiraal Hellemans, chef van de ADIV en bijgestaan door een hoofdcommissaris”, 20 juni 2006, *Parl. St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 32- 34.

VAST COMITE I, “Verslag over “het toezichtsonderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren””, 20 juni 2006, *Parl.St.* Senaat 2005-06, nr. 3-1762/1, 4-14.

VAST COMITE I, “Aanvullend onderzoeksverslag van het Comité I inzake “het toezichts-onderzoek over de gegevens waarover de Belgische inlichtingendiensten beschikken betreffende de mogelijkheid dat Belgische luchtvaartinfrastructuur gebruikt werd door vluchten gecharterd door de CIA om

gearresteerde personen die verdacht worden van betrokken te zijn bij het Islamitisch terrorisme, te vervoeren””, 20 juni 2006, *Parl.St. Senaat 2005-06*, nr. 3-1762/1, 18-40.

FLAHAUT, A., “Reactie van 8 maart 2006 op het onderzoeksrapport van het Vast Comité I”, 20 juni 2006, , *Parl.St. Senaat 2005-06*, nr. 3-1762/1, 19.

TINTIN, J., “Antwoord van Belgocontrol van 8 februari 2006 op het schrijven van de FOD Mobiliteit van 27 januari 2006”, 20 juni 2006, *Parl.St. Senaat 2005-06*, nr. 3-1762/1, 23.

1.4. Literatuur

1.4.1. Monografieën

BAARDA, D.B. en DE GOEDE, M.P.M., *Basisboek Methodes en Technieken: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwantitatief onderzoek*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 2006, 376p.

BOUCKAERT, S., *Documentloze vreemdelingen: grondrechtenbescherming doorheen de Belgische en internationale rechtspraak vanaf 1985*, Maklu, Antwerpen- Apeldoorn, 2007, 1150p.

COUNCIL OF EUROPE, *CIA above the law? Secret detentions and unlawful interstate transfers of detainees in Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008, 301p.

GREY, S., *Ghost Plane: The true story of the CIA torture program*, New York, St. Martin's Press, 2006, 372p.

TEMMERMAN, K., *Terreurbestrijding in België en Europa: de interactie tussen inlichtingendiensten, politie en justitie*, Antwerpen, Maklu, 2007, 205p.

VAN DEN WYNGAERT, C., *Strafrecht, strafprocesrecht en internationaal strafrecht deel 1*, Antwerpen- Apeldoorn, Maklu, 2006, 499p.

VAN DEN WYNGAERT, C., *Strafrecht, strafprocesrecht en internationaal strafrecht deel 2*, Antwerpen- Apeldoorn, Maklu, 2006, 1314 p.

VAN LAETHEM, W. VAN DAELE, D. en VANGEEBERGEN, B., *De wet op de bijzondere inlichtingenmethoden*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 289p.

WOODWARD, B., *Bush at War*, New York, Simon & Schuster, 2002, 376p.

1.4.2. Verzamelwerken

ECCHR (ed.), *CIA – « Extraordinary Rendition » flights, torture and accountability – a European Approach*, Berlijn, European Center for Constitutional and Human Rights, 2008, 155p.

1.4.3. Tijdschriftartikelen

BADER, M. en DE JONG, B., “Extraordinary Rendition. Een omstrede wapen in terrorismebestrijding”, *International Spectator* 2006, 14-19.

COPELAND, T., “Is the "New Terrorism" Really New? An Analysis of the New Paradigm for Terrorism”, *The Journal of Conflict Studies* 2001, 7- 27.

DE HERT, P. en PIJL, G., “Europa, een uitgelezen jachtterrein voor vreemde veiligheidsdiensten?”, *Tijdschrift voor Mensenrechten*, 2007, 7-10.

HUDSON, B. en WALTERS, R., “Introduction - criminology and the war on terror”, *British Journal of Criminology* 2009, 603-608.

HUQ, A. Z., “Extraordinary Rendition and the Wages of Hypocrisy”, *World Policy Journal* 2006, 23-35.

SADAT, L. N., “Extraordinary Rendition, Torture, and other nightmares from the War on Terror”, *The George Washington Law Review* 2007, 1200-1248.

SILVA, M., “Extraordinary Rendition: A Challenge To Canadian And United States Legal Obligations Under The Convention Against Torture”, *California Western International Law Journal* 2009, 313-355.

MCGREGOR, L., “Torture and State Immunity: Deflecting Impunity, Distorting Sovereignty”, *The European Journal of International Law* 2008, 903 – 919.

WEISSBRODT, D. en BERGQUIS, A., “Extraordinary Rendition: A Human Rights Analysis”, *Harvard Human Rights Journal* 2006, 123 – 160.

WINKLER, M. M., “When “Extraordinary” Means Illegal: International Law and European Reaction to the United States Rendition Program”, *Loyola of Los Angeles International & Comparative Law Review* 2008, 33- 76.

1.4.4. Rapporten

1.4.4.1. UN en EU

COUNCIL OF EUROPE, “Secretary General’s report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies” door Teddy Davis (Secretary General), 28 februari 2006, SG/Inf (2006) 5, 44p.

COUNCIL OF EUROPE, “Secretary General’s supplementary report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies” door Teddy Davis (Secretary General), 14 juni 2006, SG/Inf (2006) 13, 29p.

COUNCIL OF EUROPE, “Report on alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 62p.

COUNCIL OF EUROPE, “Explanatory Memorandum on alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, 62p .

COUNCIL OF EUROPE, “Secret detentions and illegal transfers of detainees involving Council of Europe member states: second report” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 11 juni 2007, Doc. 11302 rev., 75p.

COUNCIL OF EUROPE, “Opinion on the international legal obligations of Council of Europe member states in respect of secret detention facilities and inter- state transport of prisoners”, 17 maart 2006, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, CDL-AD(2006)009, 38p.

EUROPEAN PARLIAMENT “Interim Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners”, door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur), *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 15 juni 2006, A6-9999/2006, 24p.

EUROPEAN PARLIAMENT, “Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners”, door Giovanni Claudio Fava (Rapporteur), *Temporary Committee on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners*, 30 januari 2007, A6-0020/2007, 79p

MANFRED, N., “Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment on its fifty-ninth session”, 1 september 2004, *U.N. Doc. A/59/324* (2004), 15p.

ICL, “Report on Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries”, 9 juni 2001, 143p en http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (geconsulteerd op 17 maart 2011, 17u).

Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment on its fifty-ninth session (1 september 2004), *U.N. Doc. A/59/324* (2004), 8.

1.4.4.2. Mensenrechtenorganisaties

ABCNY & CHRGI, “Torture by proxy: international and domestic law applicable to “extraordinary renditions””, New York, University School of Law, 2006, 123p en <http://www.chrgj.org/docs/TortureByProxy.pdf> (geconsulteerd op 1 mei 2010, 17u).

AMNESTY INTERNATIONAL, “State of Denial: Europe’s Role in Rendition and Secret Detention – Fact Sheets”, Londen, Amnesty International Publications, 2008, EUR 01/003/2008, 76p en <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR01/003/2008/en/2ceda343-41da-11dd-81f0-01ab12260738/eur010032008eng.pdf> (geconsulteerd op 7 april 2011, 13u).

AMNESTY INTERNATIONAL, “United States of America: Below the radar: Secret flights to torture and “disappearance””, Londen, Amnesty International Publications, 2006, AMR 51/051/2006, 41p en <http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR51/051/2006> (geconsulteerd op 7 april 2011, 14u).

ELSEA, J.K. en KIM, J., “Undisclosed U.S. Detention Sites Overseas: Background and Legal Issues”, Washington DC, Congressional Research Service, 23 januari 2007, RL33643, 25p.

GARCIA, M.J., “Renditions : Constraints Imposed by Laws on Torture”, Washington DC, Congressional Research Service, 8 september 2009, RL32890, 25p.

HUMAN RIGHTS COUNCIL, “Joint study on global practices in relation to secret detention in the context of countering terrorism”, General Assembly, 26 januari 2010, A/HRC/13/42, 221p.

HUMANS RIGHTS WATCH, ““Empty Promises”: Diplomatic Assurances No Safeguard against Torture”, New York, HRW, 2004, 39p en <http://www.hrw.org/reports/2004/un0404/> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 14u).

HUMAN RIGHTS WATCH, “Black Hole - The Fate of Islamists Rendered to Egypt”, New York, HRW, 2005, 63p en <http://www.hrw.org/en/reports/2005/05/09/black-hole> (geconsulteerd op 17 maart 2011, 14u).

THE NATIONAL COMMISSION ON TERRORIST ATTACKS UPON THE UNITED STATES, “The 9/11 Commission Report”, New York – Londen, W.W. Norton & Company Ltd., 22 juli 2004, 585p en <http://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 13u).

1.4.5. Jaarverslagen

VAST COMITÉ VAN TOEZICHT OP INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN,
“Activiteitenverslag 2006”, Antwerpen – Oxford, *Intersentia*, 2007, 326p.

1.5. Krantenartikels

ALBERTS, J., “CIA –vluchten dikwijls via Nederland”, *NRC Handelsblad*, 15 februari 2006,
http://vorige.nrc.nl/binnenland/article1655127.ece/CIA-vluchten_dikwijls_via_Nederland
(geconsulteerd op 30 maart 2011, 14u).

CHULOV, M., “Blackwater trial: 15 minutes of gunfire which left 17 dead”, *The Guardian*, 1 januari 2010,
<http://www.guardian.co.uk/world/2010/jan/01/blackwater-trial-day-of-shootings> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 22u).

DE STANDAARD, “VS zou geheime gevangenen hebben in Oost- Europa”, *De Standaard Online*, 2 november 2005,
http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=MF02112005_027&word=CIA (geconsulteerd op 20 april 2011, 18u).

DE STANDAARD, “Onderzoek naar CIA-kampen in Oost-Europa”, *De Standaard Online*, 4 november 2005,
<http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=GIPJSE21&word=CIA> (geconsulteerd op 21 april 2011, 13u).

DE STANDAARD, “Geen CIA- vluchten in België”, *De Standaard Online*, 7 december 2005,
http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF07122005_035 , (geconsulteerd op 7 februari 2011, 21u).

DE STANDAARD, “Ondervragingen in geheime gevangenen aan basis opsporing Bin Laden”, *De Standaard Online*, 2 mei 2011,
http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20110502_146 (geconsulteerd op 6 mei 2011, 15u).

DE WIT, J., “Staatsveiligheid vond geen CIA-vluchten in België”, *Gazet van Antwerpen*, 5 juli 2006,
<http://al.gva.be/dekrant/experts/johndewit/staatsveiligheid-vond-geen-cia-vluchten-in-belgie.aspx>
(geconsulteerd op 11 november 2010, 15u).

DROGIN, B., “Lebanese Man Is Target of First Rendition under Obama,” *The L.A. Times*, 22 augustus 2009,
<http://articles.latimes.com/2009/aug/22/nation/na-rendition22> (geconsulteerd 10 mei 2011, 17u).

EGGEN, D., “CIA Acknowledges 2 Interrogation Memos”, *The Washington Post*, 14 november 2006,
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/13/AR2006111301221.html>
(geconsulteerd op 12 maart 2011, 13u).

FISHER, I., “Reports of Secret U.S. Prisons in Europe Draw Ire and Otherwise Red Faces”, *The New York Times*, 1 december 2005,
http://www.nytimes.com/2005/12/01/international/europe/01cia.html?_r=2 (geconsulteerd op 20 april 2011, 17u15).

GREY, S., "America's Gulag", *The New Statesman*, 17 mei 2004, <http://www.newstatesman.com/200405170016> (geconsulteerd op 30 november 2010, 17u25).

HET NIEUWSBLAD, "Geen CIA-vluchten op Belgische luchthavens", *Het Nieuwsblad*, 6 december 2005, <http://www.hbvl.be/Archief/guid/geen-cia-vluchten-op-belgische-luchthavens.aspx?artikel=283d83a1-46cb-48e2-9eef-4f00d774ecf3> (geconsulteerd op 7 februari 2011, 22u).

JEHL, D. en JOHNSTON, D., "Rule Change Lets CIA Freely Send Suspects Abroad to Jails", *The New York Times*, 6 maart 2005, <http://www.nytimes.com/2005/03/06/politics/06intel.html> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 11u).

JOHNSTON, D., "At a Secret Interrogation, Dispute Flared Over Tactics", *The New York Times*, 10 september 2006, 3p en <http://www.nytimes.com/2006/09/10/washington/10detain.html?pagewanted=1&r=1> (geconsulteerd op 30 april 2010, 11u15).

JOHNSTON, D., "U.S. Says Rendition to Continue, but With More Oversight", *The New York Times*, 24 april 2009, <http://www.nytimes.com/2009/08/25/us/politics/25rendition.html> (geconsulteerd op 11 mei 2011, 15u).

LALLEMAND, A. en LABAKI, M., "Au moins deux vols de la CIA en Belgique", *Le Soir*, 6 maart 2006, http://archives.lesoir.be/au-moins-deux-vols-de-la-cia-en-belgique_t-20060309-004P2Q.html (geconsulteerd op 8 oktober 2010, 11u).

LA DERNIERE HEURE, "Prisons secrètes? No comment du côté de la CIA", *La Dernière Heure*, 3 november 2005, http://www.dhnet.be/dhjournal/archives_det.phtml?id=531897 (geconsulteerd op 21 april 2011, 12u).

PRIEST, D., "CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons: Debate is Growing within Agency about the Legality and Morality of Overseas System Set up After 9/11", *The Washington Post*, 2 november 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/11/01/AR2005110101644.html> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 11u).

STEVENS, J., "Amerika besteedt het folteren uit aan schurkenstaten", *Knack*, 6 juni 2007, 98 – 103.

THE NEW YORK TIMES, "Transcript President Bush's Speech on Terrorism", *The New York Times*, 6 september 2006, http://www.nytimes.com/2006/09/06/washington/06bush_transcript.html?pagewanted=all (geconsulteerd op 17 maart 2011, 13u).

THE OTTAWA CITIZEN, "Harper apologizes for Canada's role in Arar's 'terrible ordeal'", *The Ottawa Citizen*, 27 januari 2007, <http://www.canada.com/topics/news/national/story.html?id=54e0c760-750d-4b18-9f6d-15501296a7b2&k=69081> (geconsulteerd op 9 december 2010, 16u).

THE WASHINGTON POST, "Transcript: Wednesday's 9/11 Commission Hearings", 24 maart 2004, *The Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A20349-2004Mar24.html> (geconsulteerd op 16 maart 2011, 13u30).

TIMES ONLINE, "Renditions save lives': Condoleezza Rice's full statement", *Times Online*, 5 december 2005, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/us_and_americas/article745995.ece (geconsulteerd op 15 maart 2011, 18u15).

VAN SCHAREN, H. en VAN DAELE, I., “Mist boven Zaventem. Deel 4: martelvluchten via België?”, *Knack*, 23 augustus 2006, 88 - 93.

WEISMAN, S. R., “U.S. tries to reassure Europe on CIA flights”, *The New York Times*, 29 november 2005, <http://www.nytimes.com/2005/11/29/world/americas/29iht-policy.html> (geconsulteerd op 20 april 2011, 17u).

1.6. Nieuwsmedia

BBC NEWS, “Bush admits to CIA secret prisons”, *BBC NEWS*, 7 september 2006, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/5321606.stm> (geconsulteerd op 17 maart 2011, 13u).

CBSNEWS US, “Official 9/11 Death Toll Climbs By One”, *CBSNEWS US*, 10 juli 2008, <http://www.cbsnews.com/stories/2008/07/10/national/main4250100.shtml> (geconsulteerd op 12 maart 2011, 14u).

NBC NEWS, “Transcript Meet the Press with Tim Russert Ft. the Prime Minister, Dr. Ahmed Nazif”, *NBC NEWS*, 15 mei 2005, http://www.egyptiancabinet.gov.eg/Upload/interviews/3/NBC_News_MEETPRESS_May2005.pdf (geconsulteerd 2 april 2011, 17u).

FOXNEWS, “U.N. Official: Obama's Decision Not to Prosecute Torture Violates International Law”, *FOXNEWS*, 18 april 2009, <http://www.foxnews.com/politics/2009/04/18/official-obamas-decision-prosecute-torture-violates-international-law/> (geconsulteerd 10 mei 2011, 16u).

LEUNG, R., “CIA Flying Suspects To Torture?”, *CBS NEWS Report*, 6 maart 2005, <http://www.cbsnews.com/stories/2005/03/04/60minutes/main678155.shtml> (geconsulteerd op 15 mei 2011, 21u).

STEPHANOPOULOS, G., “Obama Administration: No Prosecution of Officials for Bush-Era Torture Policy”, *CBS NEWS*, 19 april 2009, <http://blogs.abcnews.com/george/2009/04/obama-adminis-1.html> (geconsulteerd op 10 mei 2011, 20u)

1.7. Internetbronnen

AMNESTY INTERNATIONAL, “Italy: The Abu Omar case”, 4 november 2009, EUR 30/012/2009, 6p en <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR30/012/2009/en/8580778b-6737-40dc-a3ce-0903398a0178/eur300122009en.pdf> (geconsulteerd op 17 april 2011, 12u).

AMNESTY INTERNATIONAL VLAANDEREN, “Abu Omar: veroordelingen voor ontvoering eerste stap”, 5 november 2009, <http://www.aivl.be/nieuws/abu-omar-veroordelingen-voor-ontvoering-eerste-stap/16050> (geconsulteerd op 8 april 2011, 20u).

ARAR, M., “Public Statement at Press Conference”, 4 november 2003, <http://maherarar.net/mahers%20story.php> (geconsulteerd op 7 december 2010, 11u).

ARAR, A., “A message from Maher Arar”, <http://www.maherarar.ca> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 15u).

BELGIAN AIR FORCE, “De historiek van de Luchtcomponent”, <http://www.mil.be/aircomp/subject/index.asp?LAN=nl&FILE=&ID=281&PAGE=2&MENU=0> (geconsulteerd op 13 mei 2011, 19u).

BELGOCONTROL, “Corporate”, http://www.belgocontrol.be/belgoweb/publishing.nsf/Content/Corporate_NL (geconsulteerd op 4 mei 2011, 15u).

BUSH, G.W., “Freedom at War with Fear”, Washington D.C., Office of the Press Secretary, 20 september 2001, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (geconsulteerd op 30 april 2010, 11u).

BUSH, G. W., “Proclamation 7463: Declaration of National Emergency by Reason of Certain Terrorist Attacks”, 14 September 2001, <http://www.fas.org/irp/news/2001/09/fr091801.html> (geconsulteerd op 1 mei 2011, 10u).

CIA, “Written Statement of Director of Central Intelligence George Tenet, before Joint Committee Inquiry into Terrorist Attacks Against the United States”, 17 oktober 2002, https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2002/dci_testimony_10172002.html (geconsulteerd op 16 maart 2011, 12u).

CIA, “Statement: The Military Commissions Act of 2006”, 20 oktober 2006, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/press-release-archive-2006/pr10202006.htm> (geconsulteerd op 14 mei 2011, 9u).

COUNCIL OF EUROPE, “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms CETS No.: 005”, 27 maart 2011, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=27/03/2011&CL=ENG>, (geconsulteerd op 27 maart 2011, 18u30).

EUROPEAN PARLIAMENT, “Contribution of the Rapporteur: Research on the Planes used by the CIA”, <http://www.statewatch.org/news/2006/jun/ep-cia-inq-research-report-Rapporteur.pdf> (geconsulteerd op 23 april 2011, 12u).

EUROPEAN PARLIAMENT, “More follow-up needed to secret rendition practices says report”, 26 januari 2011, <http://www.europarl.europa.eu/en/headlines/content/20110121STO12290/html/More-follow-up-needed-to-secret-rendition-practices-says-report> (geconsulteerd op 14 mei 2011, 20u).

HUMAN RIGHTS WATCH, “Human Rights Watch Statement on U.S. Secret Detention Facilities in Europe”, 7 november 2005, <http://hrw.org/english/docs/2005/11/07/usintl1995.htm> (geconsulteerd op 2 september 2010, 18u).

NATO, “Statement to the Press on the North Atlantic Council Decision On Implementation Of Article 5 of the Washington Treaty following the 11 September Attacks against the United States”, 4 oktober 2001, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_19009.htm (geconsulteerd op 30 april 2010, 14u).

OBAMA, B., “Statement of President Barack Obama on Release of OLC Memos”, Washington D.C., Office of the Press Secretary, 16 april 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement-of-President-Barack-Obama-on-Release-of-OLC-Memos/ (geconsulteerd op 10 mei 2011, 18u).

OHCHR, “Statement - UN Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances welcomes adoption of International Convention”, 20 december 2006,

<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=1541&LangID=E>
(geconsulteerd op 18 april 2011, 17u30).

PANETTA, L., “Message from the Director: Interrogation Policy and Contracts”, 9 april 2009, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/directors-statement-interrogation-policy-contracts.html> (geconsulteerd op 11 mei 2011, 10u).

RICE, C., “Remarks Upon Her Departure for Europe”, 5 december 2005, <http://merln.ndu.edu/archivepdf/terrorism/state/57602.pdf> (geconsulteerd op 21 april 2011, 14u).

THE WHITE HOUSE, “Background: President Obama signs Executive Orders on Detention and Interrogation Policy”, 22 januari 2009, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/background-president-obama-signs-executive-orders-detention-and-interrogation-polic> (geconsulteerd op 10 mei 2011, 15u).

THE WHITE HOUSE, “President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists”, 6 september 2006, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html> (geconsulteerd op 17 april 2011, 17u).

UNITED NATIONS, “Ratification Status International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance”, 18 april 2011, http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&lang=en (geconsulteerd op 10 april 2011, 16u).

1.8. Andere

BRUTYN, D., “De rol van Europa in het ‘renditions’- en geheime detentieprogramma van de CIA volgens Amnesty International”, onuitg. Stageverslag Criminologische wetenschappen, 2010, 54p.

COUNCIL OF EUROPE, “Extraordinary Renditions: A European Perspective, Speech by Olivier Dutheillet de Lamothé”, *European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission)*, CDL(2006)077, 11p

DEBRULLE, D., “Réponse de la Belgique à la demande d’explication conformément à l’article 52 de la Convention européenne des Droit de l’Homme”, 21 februari 2006, 8p.

2. Bijlagen

BIJLAGE 1

The Global “Spider’s web” of secret detentions and unlawful Inter-state Transfers.

Bron: COMMITTEE ON LEGAL AFFAIRS AND HUMAN RIGHTS, “Explanatory Memorandum on alleged secret detentions and unlawful inter- state transfers involving Council of Europe member states” door Dick Marty (Rapporteur), *Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, 12 juni 2006, Doc. 10957, annex.

BIJLAGE 2

Brief van 21 November 2005 van de Secretaris- Generaal aan de Ministers van Buitenlandse Zaken van de betrokken lidstaten.

Bron: COUNCIL OF EUROPE, “Secretary General’s report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies” door Teddy Davis (Secretary General), 28 februari 2006, SG/Inf (2006) 5, 23.

BIJLAGE 3

Antwoord van de Belgische regering aan de Secretaris- Generaal ingevolge artikel 52 van het EVRM

BRON: DEBRULLE, D., “Réponse de la Belgique à la demande d’explication conformément à l’article 52 de la Convention européenne des Droit de l’Homme”, 21 februari 2006, 8p.